

ISSN: 2587-2532

e-ISSN: 2587-1862

FİLISTİN

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bulletin of Palestine Studies

ISSN: 2587-2532 e-ISSN: 2587-1862 Sayı/Issue: 4 Yıl/Year: Kış/Winter 2018

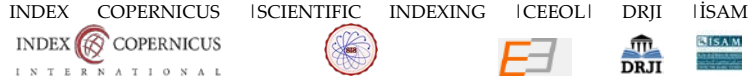
ISSN: 2587-2532 e-ISSN:2587-1862

FİLİSTİN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bulletin of Palestine Studies

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Sayı/Issue: 4 Yıl/Year: Kış/Winter 2018

Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

Filistin Araştırmaları Dergisi Uluslararası Hakemli bir dergidir.

Bulletin of Palestine Studies is a refereed international journal.

Tarandığı Uluslararası Indexler/ Abstracting & Indexing

Index Copernicus, Scientific Indexing Services, CEEOL, DRJI

Yayın Türü/ Publication Type

Uluslararası Süreli Yayın/ International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır (Yaz ve Kış).

The Journal is published biannually (Summer and Winter).

ISSN: 2587-2532 e-ISSN:2587-1862

Sayı/ Issue 4 Kış/ Winter 2018

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief:

M. Mustafa KULU

Sayı Editörü/ Issue Editor

Dr. Öğretim Üyesi Can DEVECİ

Editör Yardımcısı/ Associate Editor

Mustafa KULU

Tashih/ Proofreading

Alaattin DOLU | Can DEVECİ | Selim TEZCAN | Mustafa KULU

E-Posta/ E-mail

filistindergisi@gmail.com

Web adresi/ Web Address:

<http://dergipark.gov.tr/fiad> | <http://filistin.org>

Yazışma Adresi/ Mailing Address

Filistin Araştırmaları Dergisi Şükran Mahallesi, Mimar Muzaffer Cad.

121/ 236, 42200 Meram/ Konya

Baskı / Cilt:

Tez-Mer (Kitap-Kırtasiye-Fotokopi) ERÜ İlahiyat Fakültesi ÖSYM Bürosu

Karşısı/KAYSERİ

Dış Kapak Resmi:

Dr. Öğretim Üyesi Alaattin DOLU Kudüs arşivinden alınmıştır.

Filistin Araştırmaları Dergisinde yayınlanan makaleler, tablolar ve resimlerin hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

31 Aralık 2018

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Alaattin DOLU/ Dr. Öğretim Üyesi/Asst. Prof.

Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Kastamonu University, Faculty of Science and Literature, Department
of History

E-Posta (e-mail): adolu@kastamonu.edu.tr

Can DEVECİ / Dr. Öğretim Üyesi

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Erciyes University, Faculty of Literature, Department of History
E-Posta (e-mail): candvc@gmail.com

M. Mustafa KULU / Arş. Gör./ Res. Asst.

Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü
Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of International Relations

E-Posta (e-mail): mkulu@selcuk.edu.tr/mmkulu@gmail.com

Selim TEZCAN/ Dr. Öğretim Üyesi/ Asst. Prof.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü
Social Sciences University of Ankara, School of Humanities and Social
Sciences, Department of History

E-Posta (e-mail): selimtez76@gmail.com

Bilim ve Danışma Kurulu

Ali BALCI, Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye, <alibalci@gmail.com>

Ali MAHAFAZAH, Prof. Dr., Department of History, The University of Jordan, Amman, Jordan, <ali.mahafzah@ju.edu.jo>

Asuman GÖLPINAR, Dok. Öğr., Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı İstanbul, Türkiye, @AsumanGlpnar, <golpinar@hotmail.com>

Ayşe Ömür ATMACA, Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, @omuratmaca, <oatmaca@hacettepe.edu.tr>

Ceyhun ÇİÇEKÇİ, Arş.Gör., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye, @CeyhunCicekci, <ceyhun.cicekci@gmail.com>

Eldar HASANOĞLU, Yrd. Doç. Dr., Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye, @Eldar_Hasanoglu, <eldarhasanoglu@gmail.com>

Halil ERDEMİR, Doç. Dr., Uluslararası ilişkiler Bölümü, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye, <uygula@yahoo.com>

Hasan Hüseyin GÜNEŞ, Yrd. Doç. Dr., Tarih Bölümü, Bartın Üniversitesi, Bartın, Türkiye, hgunes@bartin.edu. <hasan.h.gunes@gmail.com>

Hatice PALAZ ERDEMİR, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye, <haticeerdemir@yahoo.com.tr>

Işıl IŞIK BOSTANCI, Yrd. Doç. Dr., Tarih Bölümü, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye, iibostanci@mku.edu.tr ibostanci@mku.edu.tr – <i.i.bostanci@gmail.com>

Ibrahim SLAİBİ, Assistant Professor , Al Quds University, Palestine, Department of basic education, Faculty of Educational Science

İlhan ARAS, Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye, <ilhanaras@nevsehir.edu.tr>

Mahmoud YAZBAK, Prof. Dr., Department of Middle Eastern History, University of Haifa, Haifa, Israel, <myazbak@univ.haifa.ac.il>

Muhammad AL-HIZMAWI, Prof. Dr., Department of History, Qatar University, Qatar, <mhizmawi@qu.edu.qa>

Mustafa GÜLER, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Türkiye, <mguler@aku.edu.tr>

Ömer Faruk HARMAN, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye, <ofharman@fsm.edu.tr>

Özlem TÜR KÜÇÜKKAYA, Prof. Dr., Department of International Relation, Middle East Technical University, Ankara, Turkey, <tur@metu.edu.tr>

Philipp O. Amour, International Relations, Sakarya University, Turkey

Roberto MAZZA, Prof. Dr., Department of History, University of Limerick, Limerick, Ireland, <roberto.mazza@ul.ie>

Selim Ferruh ADALI, Yrd. Doç. Dr., Tarih Bölümü, ASBÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, selim.adali@asbu.edu.tr

Şeyma AY ARÇIN, Doç. Dr., Turizm Rehberliği Bölümü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye, <seymaay@gmail.com>

Tuğçe ERSOY, Arş. Gör. Dr., Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, @TugceErsoyTugce, <ersoytugce@gmail.com>

Yasemin AVCI, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye, <yavci@pau.edu.tr>

İsme göre alfabetik sıralı/ Sorted by name

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden	I
-----------------	---

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Menderes KURT	1-26
İsrail’de Dini Yahudi Terörizmi <i>Religious Jewish Terrorism in Israel</i>	
Mustafa ÖKSÜZ	27-41
Osmanlı Kudüs’ünde Katolik-Yahudi Münasebetlerine Bir Bakış (XVI. Yüzyıl) <i>An Overview of Catholic Jewish Relations in the Ottoman Jerusalem (16th Century)</i>	
Macide BAŞLAMIŞLI	42-66
İngiliz Kraliyet Raporunda Filistin’e Yahudi Göçleri (1930-1936) <i>Jewish Immigration into Palestine in the British Royal Report (1930-1936)</i>	

Kitap Tanıtımı / Book Review

Kitap Tanıtımı Ü. Gülsüm POLAT	67-71
Benjamin Fortna, The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and special Agent	

Takdim

*Filistin Araştırmaları Dergisi'*nin 4. Sayısı, Filistin, Kudüs, İsrail ve Yahudi göçleri anahtar kelimelerini içeren farklı disiplinlerden makaleler ve kitap tanıtımı ile karşınıza geliyor. Menderes Kurt," İsrail'de Yahudi Dini Terörizmi" adlı makalesinde Terörizm kavramının İsrail'de geçirdiği tarihi süreci örnekleriyle ortaya koyuyor. Mustafa Öksüz, "Osmanlı Kudüs'ünde Katolik-Yahudi Münasebetlerine Bir Bakış (XVI. Yüzyıl)" başlıklı çalışmasında, On beşinci yüzyılda Katolik İspanya ve Portekiz'in radikal tutumları yüzünden bazı Yahudilerin yaşadıkları ülkeleri terk ederek Osmanlı Devleti'ne iltica etmesi ertesinde on altıncı yüzyıl Osmanlı Kudüs'ünde gelişen Katolik-Yahudi münasebetlerini irdelemektedir. Macide Başlamışlı, "İngiliz Kraliyet Raporunda Filistin'e Yahudi Göçleri (1930-1936)" adlı makalesinde tarihi süreç içerisinde Filistin'e gerçekleştirilen Yahudi göçlerini ele alıyor. Makale, İngiltere arşivlerinden elde edilen ve birinci elden kaynak sayabileceğimiz rapor üzerinden 1930-1936 arasında gerçekleşen Yahudi göçlerini incelemektedir.

Kitap incelemesi bölümünde ise Ü. Gülsüm Polat hocamız, Benjamin Fortna'nın *The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and Special Agent* adlı kitabını değerlendiriyor.

Dergimizin 4. Sayısının da araştırmacılara yararlı olması ümidiyle keyifli okumalar dileriz.

Saygılarımızla,
Can Deveci
Editör
31 Aralık 2018

Başlık/ Title: İsrail'de Yahudi Dini Terörizmi

Yazar/ Author

Menderes KURT

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-9513-3417>

Bu makaleye atıf için: Menderes Kurt, "İsrail'de Yahudi Dini Terörizmi," *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 4 (2018): 1-26.

To cite this article: Menderes Kurt, "Religious Jewish Terrorism in Israel," *Bulletin of Palestine Studies*, no. 4 (2018): 1-26.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 10.11.2018

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 30.12.2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2018

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

İsrail'de Yahudi Dini Terörizmi

Öz: Genel olarak dini terörizm denildiğinde ilk akla gelen “İslami” terörizm olmaktadır. İslam ile özdeşleşmiş gibi gösterilen bu olgunun tikel olmadığını, başka dini toplulukların da dini söylemler üzerinden terörizme başvurduğu ve yine dini söylem üzerinden terör eylemlerini meşrulaştırdığı görülmektedir. Bunun en iyi örneklerinden bir tanesi ise Yahudi Dini Terörizmidir. Yahudi Dini Terörü, özellikle 1977’den itibaren İsrail’de sağın iktidarı ile güç kazanmıştır. Yahudi Dini Terörü, teritoryal bir hakimiyet yani Eretz İsrail üzerinde tam hak iddiasından güç alan, Yahudi olmayanlara karşı, özellikle de Araplara sert bir tutum takınan, Araplara karşı her türlü şiddet eylemini meşru olarak gören ve Yahudi dini yasası olan Halakha’ya atıfla terör eylemlerini meşrulaştıran, Mesianizm ve Yahudi kurtuluşunu hedefleyen bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede uzun bir süre Filistinlilere karşı terör eylemleri gerçekleştirilmiş ve çeşitli örgütler kurulmuştur. Fakat literatürde bu örgütler ve eylemleri hakkında fazla bir bilgi bulunamamaktadır; var olanlar ya devletin kuruluşunda etkili olan terör örgütlerinin ya da diğer dini terörizm hareketlerinin gölgesinde kalmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, İsrail’de dini terörizmin kökenleri, doktrini, meşruiyet söylemleri, etkinliği, adam devşirme yöntemleri gibi sorunsalları ele almaktadır. Bu sorunsalları Yahudi Dini Terörizminin zirve yaptığı el-Halil saldırısı ve Rabin suikastını gerçekleştiren “teröristler” üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Dini Terörizm, Yerleşimciler, Filistinliler.

Religious Jewish Terrorism in Israel

Abstract: When religious terrorism is in question, the first thing that comes to mind is “Islamic” terrorism. It is seen that this phenomenon, which is identified with Islam, is not specific to it but other religious communities also use and legitimize terrorist acts through religious discourse. One of the best examples of this is Religious Jewish Terrorism. Religious Jewish Terrorism, relatively similar to the thought of Islamic radical terrorist organizations, has been strengthened by the power of the right in Israel since 1977. Religious Jewish Terrorism, legitimizing the right to terrorism by referring to the Jewish religious law, Halakha, regards all kinds of acts of violence against Arabs as legitimate and it has a structure that aims at Mesianism and Jewish liberation. Within this framework, terrorist organizations against Palestinians have been carried out for a long time and various organizations have been established. However, there is not much information about these organizations and their actions in the literature. Religious Jewish Terrorism is either overshadowed by terrorist organizations that are effective in the establishment of the state or other religious terrorism movements. Therefore, this study deals with the problems such as the origins of religious terrorism, doctrine, legitimacy discourse,

*Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları Doktora Öğrencisi, kurtmndrs@gmail.com

effectiveness, and man recruiting methods in Israel. Finally, it analyses Al-Halil attack and the assassination of Rabin, which constituted the peak of Religious Jewish Terrorism.

Keywords: Jewish, Religious Terrorism, Settlers, Palestinians.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, 1967 Altı Gün Savaşıyla güç kazanan aşırı dindar (ultra-Ortodoks) Yahudilerin 1970-1996 yılları arasında İsrail'de Filistinlilere karşı uyguladıkları din “kaynaklı” terörizmi ele almaktır. Genel olarak dini terörizm denildiğinde batı kaynaklı yapılan olumsuz propaganda sebebiyle ilk akla gelen “İslâmi” terörizm olmaktadır. İslam ile bilinçli bir şekilde özdeşleştirilen bu olgunun tikel olmadığı, -aşırı radikal- pek çok dini cemaat/topluluğun dini söylemler üzerinden terörizme başvurduğu ve yine dini söylem üzerinden yaptıkları terör eylemlerini meşrulaştırdıklarına şahit olunmaktadır. Nitekim Bruce Hoffman, *Inside Terrorism* isimli çalışmasında dini terörizmin sadece İran, Ortadoğu, İslam veya el-Kaide ile sınırlı olmadığını, Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm’in hakim olduğu pek çok topluluğun aynı şekilde dini terörizme başvurduğu belirtmektedir. 1980’lerde Şii grupların Lübnan’daki saldırıları, İsrail’de 1994’te el-Halil saldırısı ve 1995’te İzhak Rabin suikastı, Aum Shinrikyo’nun Tokyo’daki kimyasal saldırısını örnek göstererek, “dini” terörizmin belli bir grup ve kimlikle sınırlı olmadığını söyler. Ayrıca din ve terörizm arasındaki bağlantının yeni olmadığına, Zealot, Haşhaşiler benzeri “ölçüsüz partizan” “fanatik hayran” grupların “kutsal savaşlarına”¹ atıf yaparak, Hindu, Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar arasında bu olgunun asırlardır var olduğuna işaret eder.² İster yabancı düşmanlığı, ister radikalizm veya fundamentalizm olarak tanımlansın, bazı kesimlerin dini yorumlayış şekilleri ve algılayış biçimleri -hiçbir din ayrımı olmaksızın-, şiddete yol açmakta ve bu şiddet eylemlerini -terör- dini argümanlar ile meşrulaştırmaktadır.

Dönemin mevcut şartları dolayısıyla “İslâm” topraklarından çıkan ve İslâmi yorumlardan güç alan terörizm vakalarına daha fazla tanık olunmaktadır. Fakat “İslâmi” terörizme odaklanmak -daha fazla ön planda olması hasebiyle- bizi diğer dini terörizm vakalarından veya örgütlerinden uzaklaştırmaktadır. Nitekim bu makalede konu edinilen “Yahudi Dini Terörizmi” “İslami” terörizmle büyük benzerlikleri olmasına -dini, Mesihçi ve fundamentalist bir kaynaktan beslenmesi- ve uzun yıllar terör elemleri gerçekleştirmesine rağmen dünyada ve özellikle

¹“Kutsal savaş” kavramı D.C. Rapoport’a ait olup, direk olarak dini terörizmin meşrulaştırıcı sloganını/argümanını ifade etmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. David C. Rapoport, “Messianic Sanctions for Terror,” *Comparative Politics* 20, no. 2 (Jan., 1988): 195-213.

² Bruce Hoffman, “Religion and Terrorism,” *Inside Terrorism* (New York: Columbia University Press), 2006, 88.

Türkiye’de çok fazla bilgi bulunmamaktadır.³ Yine konuya dair bilinenlerin çoğunluğu önyargı ve kulaktan dolma bilgi düzeyindedir. İsrail’de terörizm hakkında bilinenlerin büyük çoğunluğu devletin kuruluşunda rol alan Irgun, Haganah, Stern ve Lehi gibi dini argümandan uzak ve “anti-kolonyal” terör dalgasına dahil edilen terör örgütlerine dairdir. Yahudi Dini Terörizminin ideolojisi, örgütsel yapısı, kimden ve hangi kaynaktan beslendiği, terör eylemleri ve İsrail siyaseti üzerindeki etkisi konu edinildiğinde ise eldeki veriler çoğunlukla yetersizdir. Bu çerçevede bu çalışma, İsrail’de Yahudi Dini Terörizmi oluşturan terör örgütleri, kökenleri, doktrinleri, ideolojik ve politik amaçları, meşruiyet söylemleri, eylemleri, öne çıkan figürleri, adam devşirme yöntemleri ve İsrail siyaseti üzerine etkileri gibi sorunsalları -tespit düzeyinde- cevaplamayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, bu sorunsallara verilen cevaplar çerçevesinde, Yahudi Dini Terörizm’in zirve yaptığı el-Halil saldırısı ve Rabin suikastı örneklemeleri üzerinden konu anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Konu edinilen “Yahudi Dini Terörizm”in öncelikle “dini” kısmı aydınlatılmalıdır. Çünkü bu çalışma dini terörizmin sadece İslâm dini ile özdeş olmadığı pek çok dini cemaat/toplumun şiddet eylemlerini dini söylemler üzerinden meşrulaştırdığını iddia etmekte ve bu iddiayı Yahudi Dini Terörizm örneği üzerinden açıklamayı hedeflemektedir. “Dini/religious” terörizm tanımlaması özellikle 2000’li yıllardan itibaren önemli düzeyde günlük hayatta karşılaşılan bir vaka olmuştur. Özellikle el-Kaide, IŞİD gibi dini motivasyon ile hareket eden grupların dünya genelinde eylemleriyle ses getirmesi, bu –dini terörizm- betimlemeyi daha fazla gündeme getirmiştir.

Dini ön sıfatı ile terörizm arasındaki bağlantı kısaca şöyle açıklanabilir: dini söylemin/argümanların/metinlerin hem motivasyon hem ideoloji hem de terör örgütüne katılanlar için bir organizasyon yapısı ve eylemleri için meşruiyet sunmasıdır. Bu özellikler “dini terörizm” kapsamına alınan pek çok örgütte –farklı faktörler ve motivasyon kaynakları olmakla birlikte- ortaktır. Özellikle Hoffman ve

³ İsrail’de Dini Yahudi Terörizmi hakkında yetersiz bir literatür bulunmakla birlikte yapılan belli başlı çalışmalar şunlardır çoğunlukla İsrailli araştırmacılar tarafından ideolojik arka planının tam olarak ortaya koyamamasına rağmen konuyu bütünsel ve açıklayıcı bir şekilde ele alan tek monografik çalışma; Ami Pedahzur & Arie Perliger, *Jewish Terrorism in Israel* (New York: Columbia University Press, 2011); yine Amir Pedahzur’un “The Four Wave: Comparison of Jewish and other manifestations of religious terrorism,” *Terrorism, Identity and Legitimacy*, ed. Jean E. Rosenfeld (London: Routledge, 2010); ideolojiden çok yapılan terör eylemlerine odaklanan Ahmed Khalifa, “Terrorism in Israel,” *Journal of Palestine Studies* 14, no. 1 (Autumn 1984); yine bu alanda önemli bir isim olan ve İsrail’de demokrasi ve terörizm, mesianizm ve terörizm gibi alanlara odaklanan Ehud Sprinzak, *Fundamentalism, Terrorism and Democracy: The Case of Gush Emunim Underground* (Washington: Wilson Center, 1986); “Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics,” *The Annals of American Academy of Political and Social Science* 555, (Jan., 1988); Robert I. Friedman, “Inside the Jewish Terrorist Underground,” *Journal of Palestine Studies* 15, no. 2 (Winter 1986) gibi çalışmalar konuyla doğrudan ilgilidir. Bunun haricinde Bruce Hoffman’ın *Inside Terrorism*, Mark Juergensmeyer’in *Terror in the Mind of God*, Richard Jackson’un *Handbook of Critical Terrorism Studies* gibi terörizm ve dini terörizm üzerine yapılan genel çalışmalarda dolaylı olarak kendisine yer bulmaktadır.

Juergensmeyer'in "dini terörizm" tanımlaması bizim burada verdiğimiz tanımlamaya çok benzerdir ve çalışmanın "dini terörizm" tanımlamasının çerçevesini oluşturmaktadır. Hoffman dini terörizmin üç özelliği olduğunu belirtir: İlk olarak failler (terörist), şiddet eylemlerini haklı göstermek veya açıklamak için *dini* kutsal yazıları kullanırlar. İkinci olarak, dini terör örgütlerinde dini figürlerin liderlik rollerinin olması, son olarak ise apokaliptik yıkımların failer tarafından gerekli görülmesidir.⁴ Bu üç özellikte Yahudi Dini Terörizm'inde gözlemlenmektedir. Nitekim Odhiambo'nun belirttiği üzere, monoteist dinler diğerini dışlama ve tarihten aldıkları bazı örnek veriler üzerinden kanlı şiddet uygulamaya yönelmektedir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da dini metinlerden ve tarihten bu tür örnekleri çıkarmanın kolay olduğunu, *tek tanrılı dinlerdeki tanrı bizim yanımızda, tanrının ismini yüceltmek* gibi söylemlerin terörizm için önemli bir destek sağladığını söyler. Elbette antik İsrail tarihinde terörizme dair veya şiddet eylemlerinin meşrulaştırılmasına dair örnekler bulmak daha kolaydır. Özellikle İbrani kutsal kitabında "bir savaşçı olarak Tanrı" halkına savaşlarda liderlik ediyor mantığı hâkimdir; Gideon, Samson ve Kral Davud'un tanrının liderlik ettiği ve yönlendirdiği savaşçılar olduğuna inanılmaktadır. Böylelikle geleneksel bir şekilde yabancılar ile savaşan tanrı metaforu ile meşruluk sağlanmıştır. Bu kozmik bir savaştır ve "tanrı" buyruğu olan vaat edilmiş toprakların ele geçirilmesi için uygulanan şiddeti meşrulaştırmaktadır.

Elbette "dini terörizmi" sadece bu özellikler ile sınırlandırılmaması gerekmektedir. Özellikle Yahudi Dini Terörizmi göz önüne alındığında, ideolojik, politik, ırksal, sosyo-ekonomik ve bireysel seviyede çeşitli sebepler de bulunmaktadır.⁵ Nitekim yine Odhiambo'nun dini terör tanımlamasına göre, dini terörü ikiye ayırabiliriz: Birincisi Joseph Kony liderliğindeki Lord Resistance Army (Tanrı'nın Direniş Ordusu-Uganda) gibi örgütlerin politik hedeflerini yani dini takipçilerinin eylemlerini meşrulaştırmak için dini söylemleri kullanan politik dini terörizmdir. İkincisi ise dünyalık hedeflerden çok ulaşılması imkânsız olan daha yüksek soyut kutsal hedef için çabalayan mesiyani (mesiyанизм, millenarian) dini

⁴ Hoffman, *Inside Terrorism*, 88-89; Juergensmeyer, bütün bu dini terör grupların/örgütleri iki ortak özelliğinin olduğuna atıf yapar, *şiddet içermesi ve dinden motive olmaları*, tabi uygulanan bu genel şiddetin kendisini dini yasalarla meşrulaştırdığını belirtir. O, Hoffman'ın apokaliptik özelliğini kozmik savaş (cosmic war) olarak tanımlıyor. bkz. Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Berkeley: University of California Press, 2000), 5.

⁵ Elijah O. S. Odhiambo, "Religious Fundamentalism and Terrorism," *Journal of Global Peace and Conflict* 2, no.1, (June 2014), 188-190.

terörizmdir.⁶ İsrail'deki Yahudi Dini Terörü'nün bu iki özelliğe sahip olduğu iki özelliğin birbirine hizmet ettiği söylenebilir. Nitekim yerleşimciler politik hedefleri için vaat edilmiş topraklar argümanını kutsal metinlerden kendi amaçları için devşirirken, dini kesim ise Büyük İsrail Krallığı'na ulaşmak için yerleşimcilerin yayılmacı amaçlarını ve şiddet eylemlerini dini metinlerle desteklemiştir. Her iki kesim de dini metinlerden elde ettikleri bilgileri terörü meşrulaştırmak için kullanmıştır.

İsrail'de Aşırı Sağın ve Terörizmin Yükselişi

İsrail sosyo-politik yaşamı 1967 ve 1973 savaşlarıyla kökten değişime uğramıştır. İsrail'de 1977 seçimlerine kadar dinden bağımsız ama dini kendi politik hedefleri için yorumlayan seküler kesim hâkim olmuş ve bu kesim İsrail'deki dini grupları da kendi görüşleri çerçevesinde yönlendirmiş ve baskılamıştır. Bu baskılama sonucu dini gruplar, seküler Siyonist kesimin beklentilerine göre hareket etmeye çalışmıştır. Fakat 1967 Altı Gün Savaşı ile bu durum ter yüz olmuş, güç kazanan dini gruplar politik beklentilerini dikte etme şansı yakalamıştır. Özellikle savaş sonucu kazanılan toprakların –Golan Tepeleri, Doğu Kudüs, Gazze, Sina Yarımadası- verdiği özgüven ile pek çok aşırı sağ kanat hareketi ortaya çıkmıştır. Aşırı sağ, 1967 zaferini “ilahi mucize” olarak değerlendirilmiş, bu duygunun genelleşmesi sonucu, dini söylemler seküler değerlere benzemeyi bırakarak, yeni bir toplum mühendisliği çerçevesinde devlete kutsal bir yapı kazandırmaya çalışmıştır.⁷ Nitekim bu dönemden itibaren işgal edilmiş topraklarda yerleşimler kurulmaya başlanmıştır. Kurulan yerleşimlerin meşruiyetleri kutsal metinlere dayandırılmıştır. Böylelikle bu yerleşimlere kutsal bir statü kazandırılmaya çalışılmıştır. İsrail'in işgal ettiği yeni topraklar, dini Siyonizm'i ve onun şiar edildiği “Büyük İsrail Krallığı” fikrini güçlendirmiştir.⁸ 1967'nin kazanımları çoğunlukla seküler Siyonistlere ait olan “sadece X devletin sınırları içerisinde yaşama hakkı olan X halkına ait olan topraklar ve X devleti kendi sınırları içerisinde yaşayacak X millete ihtiyaç duyar” düşüncesini aşırı sağ kendi politik, dini, mitsel amaçları çerçevesinde dönüşüme uğratmış ve dini Siyonizm'in hizmetine sunmuştur.⁹ Fakat bu prensibi sağlamanın önünde büyük bir engel bulunmaktadır: Filistinliler.

Dini Siyonizm ve onu besleyen aşırı sağ, 1977 yılında İsrail siyasetini soldan sağa taşıyan Menahem Begin liderliğindeki Likud partisini iktidara taşımıştır. Bu, Dini Siyonistlere işgal edilen topraklardaki kazanımlarını devam ettirme şansı sunmuştur; “Filistinlilere kendi kaderlerini belirleme ve bağımsız bir devlet kurma hakkı verilemez” ilkesi şiar edinilmiş ve yönetime dikte edilmiştir. Bu temel politika çerçevesinde Dini Siyonistlerin desteklediği Begin'in politikası, Filistin halkının

⁶ Odhiambo, “Religious Fundamentalism,” 192-194.

⁷ Abdullah Şami, *Din Devleti İsrail* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2002), 10-11.

⁸ Ürdün Nehri ve Akdeniz arasında kalan toprakların bütünü, bugünkü Filistin topraklarının hepsi dâhildir.

⁹ Shai Beran, Dephna Cannetti-Nisim, and Amir Pedahzur, “Religious Fundamentalism and extreme right-wing camp in Israel,” *Patterns of Prejudice* 38, no. 2 (2004): 160-165.

politik haklarının kesinlikle tanınmamasını, 1967'den beri işgal edilen topraklarda sürekli olarak silahlı İsrail kuvvetlerinin bulundurulmasını, bölgeye Yahudilerin yerleştirilmesini ve yerlilerin sürülmesini öngörüyordu. Nitekim güvenlik politikasının savaş gerektirdiği tezi inandırıcılığını yitirmeye başlamış, onun yerine çoğunlukla "mistik-dinsel ve tarihsel" nedenler ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁰ İsrail sosyo-politik yaşamında meydana gelen böyle bir değişim beraberinde terör ve şiddeti getirmiştir. Dini Siyonizm'in amacına ulaşmasını hedefleyen kesimler tarafından dinsel, mitsel ve tarihsel -Büyük İsrail- sebepler ileri sürülerek, Filistinlilere yönelik şiddet eylemleri gerçekleştirilmiştir. Böylelikle İsrail'deki hahamlardan "Batı Şeria'daki halklarla -Filistinliler- savaş durumundayız, bu nedenle de oradaki insanları öldürme -politik, dini-mesiyani, tarihsel hedefler uğruna- hakkımız -tarihsel ve kutsal metinden alınan hakka dayanarak- olduğu" şeklinde söylemler çok sık duyulur olmaya başlanmıştır.¹¹ Neticede ortaya çıkan Yahudi Dini Terörizmi, döneme hakim olan aşırı dindar kesimin düşünsel yapısı çerçevesinde pek çok özellik taşımaktadır. Yahudi Dini Terörizminin tespit edilebilen belli başlı özellikleri şunlardır; İşgal edilen topraklardan Filistinlilerin çıkarılması ve onların değişimi ile *Tapınak Dağı*'nda bulunan *Mescid-i Aksa*'nın yıkılarak yerine *Üçüncü Tapınağın* inşası ile beklenen Mesih'in geleceği ve İsrail Krallığı'nın kurulacağı miti dolayısıyla **Mesiyaniktir**. Kısacası beklenen Mesih'in gelişini hızlandırmak adına uygulanan terörizmdir. Aynı şekilde 1967 Savaşı'nda ele geçirilen toprakların yani *Eretz Israel*'in (Vaat edilmiş Topraklar) sadece Yahudilere ait olduğu ve sadece Yahudileri yaşayacağı bir toprak olduğu fikrinden hareket ettiği için **teritoryaldir**. İşgal edilmiş topraklarda kurulan yerleşimlerin korunması, İsrail-Arap, İsrail-Filistin barış görüşmelerinde topraktan geri çekilmeye engel olmayı hedefleyen yerleşimlere hizmet ettiği için **politik**dir. Bununla birlikte, Arapların/Filistinlilerin Yahudilere karşı uyguladığı teröre karşı, Yahudilerin Araplara karşı terör uygulamasını -Teröre Karşı Terör- savunduğu için çoğunlukla **anti-Arap**'tır. Bu çerçevede uygulanan terörizmi meşrulaştırmak için Yahudi Şeriatı olan *halakha*'dan yararlanıldığı için **dinidir**.

¹⁰ Bkz. Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, çev. Nuri Plümer (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007), 277-286.

¹¹ vurgular yazara ait; John Bunzl, *Barış Hareketleriyle Konuşmalar: Öteki İsrail* (İstanbul: Metis Yayınları, 1988), 13-14, 82; İsrail siyasetindeki tarihsel değişime dair ayrıntılı bilgi için bkz. Haydar Oruç, "Sekülerlikten Radikalleşmeye: İsrail'in Kurucu Felsefesinde Konstrüktivist Dönüşüm," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, no. 1 (2017): 158-188.

Gush Emunim ve Yerleşimci Terörü

1967 savaşı ile birlikte Yahudiler tarafında kutsal kabul edilen Ağlama Duvarı, el-Halil Cami (Cave of the Patriarchs in Hebron) gibi pek çok yer “özgürleştirilmiş”tir. Bu yerlerin kurtarılması özellikle ultra-Ortodoks ve Dini Siyonizmi benimseyen kesimler tarafından “kurtuluşun/kefaretin başlangıcı veya şafağı”, “mesih’in gelişinin ve İsrail Krallığı”nın kurulacağına bir işaret olarak algılanmıştır. Bu Tevrat’ın vaat ettiği topraklarda halakha’ya göre bir yaşam anlamına gelmektedir.¹² Bu düşünce çerçevesinde işgal edilen toprakları ele geçirmek için 1967’den itibaren yoğun bir şekilde yerleşim kurma çabası başlamıştır. Fakat 1973 Yom Kippur Savaşı’nda alınan kısmi yenilgi, devleti pazarlık masasına itmeye başlamıştır. Savaş sonrası “toprağa (işgal edilmiş topraklar) karşı barış” çerçevesinde yapılan pazarlıklar Camp David barışı olarak tarihe geçmiştir.¹³İsrail’in işgal edilmiş topraklardan geri çekileceği, yerleşimleri yıkacağı korkusu ve 1967’den itibaren elde edilen kazanımların kaybedilmemesi için yeni bir mücadele başlamıştır. 1974’te kurulan Gush Emunim (İnanç Bloğu), bu mücadeleyi hem siyaset boyutunda hem de askeri -şiddet- boyutu ile temsil eden kurum olmuştur. 1974 yılında Batı Şeria’daki yerleşimciler tarafından kurulan hareket, “Torah’a Göre İsrail Halkı İçin İsrail Toprakları” sloganı ile yerleşimleri yöneten kurum olmuştur.¹⁴

Gush Emunim grubunun oluşturanların büyük çoğunluğu “Mafdal” a üye (Ulusal Dini Parti) Dini Siyonistlerden oluşmaktadır.¹⁵ Nitekim grup Mafdal’ın bir parçası olarak siyasete dâhil olmuştur. Gush, *Yishuv*larda (Yahudi yerleşimleri) öğrenim görmüş ve Mafdal partisine üye olan dindar gençler tarafında yeni bir yerleşim hareketi şeklinde ortaya çıkmıştır. Yeni oluşan hareket, Haham Haim Drukman ve Haham Tzvi Yehuda Kook tarafından yönlendirilmiştir. Gush Emunim’i ideolojik olarak besleyen kaynak ise ömrü boyunca ultra-Ortodoks kesim ile seküler Yahudiler arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışan -mesih’in gelişini hızlandırmak ve Yahudi halkının kurtuluşunu sağlamak için-, İsrail Devleti’nin kuruluşunu beklenen Mesih’in gelişinin ilk adımı olarak gören ve 1921-1935 yılları

¹² Ami Pedahzur, Arie Perliger, *Jewish Terrorism in Israel* (New York: Columbia University Press, 2011), 42-43.

¹³ Ali Balci, “İsrail Sorunu: Ortadoğu’nun Gordion Düğümü,” *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2010), 117-118. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 311-376.

¹⁴Bkz. Ehud Spinzak, “Fundamentalism, Terrorism and Democracy: The Case of the Gush Emunim Underground,” 24: https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/ACLURM018956.pdf

¹⁵ Mafdal, 1967 sınırlarının İsrail kontrolünde olmasını, İsrail’in bir parçası olarak gördüğü Batı Şeria’da bir Filistin Devleti kurulmasına kesinlikle karşı çıkmaktadır. İsrail sınırlarının Tevrat’a dayanarak belirlendiği iddiasındadır. Dışarıdan Yahudi göçünü desteklemekte ve yerleşimcilerin güçlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Kudüs sadece Yahudilerin başkentidir, Kudüs’te yerleşimler genişletilmeli, Filistinli mülteciler İsrail sınırından çıkarılmalıdır. Daha fazla bilgi için bkz. *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu* ed. Ufuk Ulutaş ve diğerleri, (Ankara: SETA, Aralık 2012), 135-140.

arasında Filistin'de Aşkenazi Yahudilerinin hahamlığı görevini yapan Haham Abraham Kook'tur.¹⁶ Kook sayesinde Dini Siyonizm önemli bir ilerleme sağlamıştır. Özellikle kurduğu "Merkaz Heraf" adlı yeşivası Dini Siyonizm adına hareket eden pek çok mühim şahıs yetiştirmiştir. Nitekim Gush Emunim'i kuranlar bu yeşivadan mezun olmuştur. Açık bir şekilde "kurtarıcı mesih" çağının yakın olduğunu belirterek, seküler ve dindar kesimin birlikte çalışması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷ Nitekim Kook'un oğlu Haham Tvzi Yehuda Kook, babasının fikirlerini Gush Emunim'in hizmetine sunmuştur. Hali hazırda amacı işgal altındaki topraklarda mevcut Yahudi yerleşimlerini genişletmek ve var olanlarına yenilerini katmak olan Gush Emunim'e mesiyani bir vizyon katmıştır.¹⁸ Mistizmle ilişkili algılara dayalı, ideolojik inançlara göre siyaset üretme.¹⁹ Bu çerçevede grup, Batı Şeria'nın "Büyük İsrail Toprakları"nın bir parçası olduğunu vurgulayan Yahudi Şeriatı halakha hükümlerinin uygulanmasının ve dolayısıyla "bu toprakları kurtarıp, yabancı elinde bırakmamanın gerekliliği... ve tarihsel İsrail topraklarından, atalarının topraklarının bir bölümünden vazgeçmeyi öngören her türlü programa karşı çıktıklarını ve Batı Şeria'yı kesinlikle bırakmayacaklarını" belirtmişlerdir.²⁰ Bu topraklardan vazgeçmemek ileride, mesihin gelişi ile birlikte "geçmişte var olduğu farz edilen o 'saf ve dindar' toplumu yeniden ihya ve inşa" anlamına gelmekteydi.²¹ Bu da inanç ve Mesianizm ile yoğrulan hareketin, Rapoport'un belirttiği gibi önünde bulunan engelleri kaldırmak-Filistinliler- ve tanrıyı memnun etmek adına uyguladığı şiddeti, "kutsal terör" olarak adlandırması ve meşrulaştırmasına neden olmuştur. Mesiyani hareketler ve terör, dini aşırı sağ grupları ve terör, dini terör ve mesianizm arasındaki mantıksal ve psikolojik bağlantıyı inceleyen Rapoport, mesianizm geçmişte var olduğu varsayılan, sürekli çekişme koşullarının ortadan kalkacağı ve mükemmel bir uyumun deneyimleneceği bir *altın çağ*, *asr-ı saadete* çağı olduğunu belirtir. Bahsedilen

¹⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Judith Winther, "Rabbi Avraham Yizhak HaCohen Kook: Between Exile and Messianic Redemption," *Nor-disk Judaistik* 9, no.2, (Finland-1988): 69-81.

¹⁷ Şami, *Din Devleti İsrail*, 89-92.

¹⁸ Mesianizm, Yahudilerin karizmatik bir kurtarıcı (Mesih) tarafından yabancı boyunduruğundan kurtarıp Filistin topraklarında dini ve siyasi bağımsızlık kazanmak suretiyle eski ihtişamlarına kavuşmalarına yönelik inanç ya da doktrini ifade eder. Daha fazla bilgi için bkz. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 213-224.

¹⁹ Israel Shahak, Norton Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 120-122.

²⁰ Şami, *Din Devleti İsrail*, 106-107, 111.

²¹ Shahak, Mezvinsky, *Yahudi Fundamentalizmi*, 9. İsrail'deki dini yerleşimler için daha fazla bilgi için bkz. Emily Bluma Watkins, *On the Border of Fire: Origins of the National Religious Settler Movement in Israel* 2010.

çağı sağlayacak olan ise Mesih'tir. Ona göre mesianizm bir toplum hayal etmektir, bu hayalin gerçekleşmesi için ise geçilmesi gereken bir eşik vardır. İnanan Yahudiler için bu tapınağın yeniden inşasıdır. Rapoport, Yahudilik örneğini incelediği kısımda, 1967 Savaşını mesianik düşüncenin güçlenmesi ve fundamentalist düşüncelerin yayılacak ortam bulmasında bir dönüm noktası olarak görür. Özellikle toprağa dönüş ve ele geçirme bağlamında önemlidir.²² Böylelikle Gush Emunim gibi toprağı tekrar ele geçirmek için Yahudi mesianizmi vazgeçilmez bir çıkış noktası olmuştur. Rapoport daha sonra mesianikler niye teröre başvururlar sorusu sormaktadır. Ona göre önlerinde var olan engelleri normal yollarla kaldırmanın mümkün olmaması terörü doğurmaktadır. Yine "eğer Mesih inancı, 'sonu zorlamak' için bir mücadeleye katılmayı gerektirir düşünlürse, Mesih isteğı kendisinin ve amacının doğası gereğı teröre yol açan bir faktör haline gelecektir."²³ Nitekim buna inanan Gush Emunim üyeleri, Camp David sürecinin "kutsal topraklar"ın tekrar kaybı tehlikesini doğurması ve mesianik beklentileri geciktireceğı düşüncesiyle, eldeki kazanımları korumak ve barışa engel olmak için şiddet/terör kullanımına başvurmuşlardır. 1980-1984 yılları arasında Gush Emunim'in bir kolu şeklinde terör faaliyetlerini yürüten Yahudi Yeraltı Örgütü (The Jewish Underground) üyelerinin Mescid-i Aksa'yı bombalama planlarının ortaya çıkmasıyla, Yahudi yerleşimcilerin mesianizm ve terör bağlantısı ortaya çıkmıştır.

Yahudi Yeraltı Örgütü

Yahudi Yeraltı Örgütü, Gush Emunim'e bağlı bir örgüt olarak kurulmuş ve Mescid-i Aksa'ya saldırı planları ile bilinmektedir. Üyelerinin büyük çoğunluğu arkadaş, aile ve komşulardan (yerleşimciler) müteşekkil olan örgüt, küçük bir ağı sahiptir. Nitekim örgüt iyi bir yapılanmadan uzaktır. Üyeler arasındaki zayıf ilişki, birbirlerinden bağımsız olarak farklı zamanlarda operasyonlar yapmalarına sebep olmuştur. Merkezi bir yönetim ve planlamaya nispeten vakıftırlar. Özellikle örgüt üyelerinin günlük hayat ile olan ilişkilerinin sıkı bir şekilde devam etmesi, örgüte gevşek bir yapılanma kazandırmıştır. Buna rağmen grubun Menache Livni, Yehuda Etzion, Yeshu Ben Shushan ve Dab Be'er'den müteşekkil bir çekirdeğı bulunmaktadır. Bu merkez çekirdeğı bağlı dört ayrı alt-grup daha bulunmaktadır ve bu grupların her biri farklı bölgelerde faaliyet göstermektedir. Grubun asıl amacı Mescid-i Aksa'yı yıkmak, Filistinlilere zarar vermek, Camp David barışına engel olmak ve yerleşimleri korumaktır.²⁴ Örgütün asıl odağı işgal altındaki bölgelerdir. Onlara göre, "bu bölge bizindir, Arap alanı veya toprağı yoktur, sadece Eretz Israel, atalarımızın edebi mirası, kutsal kitabın bütün sınırları ile İsrail yönetimindedir". Gush'un düşüncelerinden hareketle "düşmanına nefret (Arap) hastalıklı bir duygu değil, sağlıklı ve doğal bir fenomendir", "İsrail halkının düşmanından nefret etmesi doğal ulusal haktır" "Araplar bugünün Amaleklileridir" gibi aşırı Arap karşıtı

²² Kutsal Terör-Holy Terror; David C. Rapoport, "Messianic Sanctions for Terror," *Comparative Politics* 20, no. 2, (Jan., 1988): 195-196, 200.

²³ Rapoport, "Messianic Sanctions," 204.

²⁴ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 48.

duygulara sahiptirler.²⁵ Örgütün en büyük amacı ise şiddet uygulayarak Arapları bölgeden sürmektir. Bunun için ise Amaleklilere uygulana şiddetin aynen uygulanması gerekmektedir.

Grubu ilk kuranlardan Yshua Ben-Shusman ve D. Be'eri, Tapınak Dağı'nın, uzun süredir yabancıların elinde olduğunu ve bunun kurtuluşu ertelediğini düşünmekteydi. Onlara göre Tapınak Dağı ele geçirilmediği sürece Batı Şeria'daki yerleşimler beyhude bir çabadan ibarettir. Nitekim bağımsız Filistin Devleti'nin ortaya çıkacağı korkusunu yayan Mısır-İsrail barış görüşmeleri, üzerine düşündükleri ve çabaladıkları kurtuluşu engelleyecek bir fenomen olarak algılanmıştır. Bu nedenle İsrail-Mısır barışına engel olmak için harekete geçmişlerdir. Onlara göre Tapınak Dağı'nı ele geçirmek İsrail halkının ruhsal olarak dönüşeceğini - ki bu Müslümanlar ile olan çatışmayı daha fazla derinleştirme tehlikesi barındırda- ummaktaydılar. Gruba daha sonra tabur komutanı ve sabotaj malzemelerinde uzman olan M. Livni katılmıştır. Daha sonra fikirlerini Ofra yerleşimcisi Yehuda Etzion'a sunmuşlardır. Etzion, entelektüel ve dini anlamda Shabtai Ben-Dov'dan etkilenmiş ve İsrail Devleti'nin söz verilmiş İsrail Krallığı olmasının tek yolunun Mescid-i Aksa'nın ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşeceğine inanan biridir. Fakat Mescid-i Aksa'ya yönelik bir saldırı için daha geniş bir ağ ihtiyacı sebebiyle örgüte daha fazla katılımcı alımı yapılmıştır. Gruba katılım ise dini kesimden gençleri kutsal metinlerle etkilemek şeklinde gerçekleştirilmiştir. Nitekim gruba katılan Yitzhak Ganiram polise verdiği ifadesinde Ben-Shusham'nun halakha bilgisiyle kendisini etkilediğini belirtirken; kendisine şu anki durumu anlatan bir kitap verdiğini, çoğunluğunu anlamadığını, çünkü *kabala*²⁷ açıklamaları ile dolu olduğunu söylemiştir. Tapınağın inşası ile olabilecekler hakkında konuşmuştur.²⁸ Fakat Mescid-i Aksa saldırısı ile olabilecekler hakkında grup arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Grup üyeleri 1980-84 yılları arasında pek çok sefer Mescid-i Aksa'ya

²⁵ Amalekliler, İsrailliler Peygamber Yaşua liderliğinde Filistin topraklarına geldiklerinde bölgede yaşayan halktır. Amaleklerin büyük çoğunluğu şiddet sonucu bölgeden çıkarılmıştır. Metinsel olarak Amaleklere uygulanan şiddetin meşruiyeti vardır, çünkü tanrının emridir. Bkz. Paul Johnson, *Yahudi Tarihi* çev. Filiz Orman, (Pozitif Yayınları), 57.

²⁶ Ahmed Khalifa, "Terrorism in Israel," *Journal of Palestine Studies* 14, no. 1, (Autumn 1984): 154.

²⁷ Kabala, Yahudi mistisizmini ifade eder. Çoğunlukla kutsal metinlere yönelik bazı bâtnî-mistik spekülasyonlarda bulunur. Ayrıca Yahudi tarihi boyunca süregelen sürgün durumunu hem siyasi-fiziki hem de metafizik-kozmik seviyede açıklama ve kurtuluş müjdecisi olarak Mesih beklentisini canlı tutma ihtiyacı, Kabala'nın merkezinde yer almaktadır. Bkz. Gürkan, *Yahudilik*, 225-226.

²⁸ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 49-50.

patlatma planları yapmış, fakat bu eylemin Yahudilere vereceği zarar - Müslümanlarla top yekûn savaş tehlikesi- ve İsrail gizli sevisi Shin-Bet'in takipleri eylemin yapılmasını engellemiştir. Bunun üzerine örgütten ayrılanlar olmuştur. Fakat örgütün diğer üyeleri odaklarını Filistinlilere çevirmiştir.

2 Mayıs 1980'de el-Halil Cami (Cave of the Patriarchs)'sinden dönen 6 yeşiva öğrencisinin el-Fetih tarafından öldürülmesi, örgütü Filistinlilere karşı teröre itmiştir.²⁹ Böylelikle Filistinli belediye başkanlarına saldırmaya karar vermişlerdir. İki yerleşimci Nablus'taki belediye başkanı Bassam Shaka, Ramallah belediye başkanı Karim Khalaf ve Bireh belediye başkanı İbrahim Tawil'in bombalı saldırı düzenlemiş fakat önemli başarı elde edilmemiştir. Saldırıları İsrail ordusu tarafından engellenmiş ve eylemciler yakalanmıştır. Eylemcilerden biri, yeşiva saldırısı sonrası bir şeyler yapılması gerektiğini düşündüğü için bu saldırıları yaptığını belirtmiştir.³⁰ Eylem için Gush Emunim hahamlarından cevaz alınmıştır. Böylelikle Araplara ders vermeye, Filistinlilere karşı bir denge oluşturmaya ve bu intikam saldırısı ile barışı engellemeye çalışmışlardır.³¹ Haziran 1983'te el-Halil'deki (Hebron) İslam Üniversitesi'ne otomatik silahla yapılan saldırıda 3 öğrenci öldürülmüş, 13 tanesi yaralanmıştır.³² 30 Aralık 1983'te Şeyh el-Rashad Camisi'nin kapısına yerleştirilen bomba sonucu, cami görevlisi Süleyman el-Zid yaralanmıştır. Sonraki gece Ali Baka Camisi'nin kapısına aynı şey yapılmış ve buradaki görevli de yaralanmıştır. 1984 yılında eş zamanlı olarak Doğu Kudüs'te birçok Arap otobüsünü patlatmaya çalışırken Shin Bet tarafından örgüt üyeleri yakalanmış ve 1980-84 arası aktif olan örgüt dağılmıştır.³³ Burada da gözlemlendiği gibi örgütü motive eden pek çok olgu bulunmaktadır: Mesihin gelişi ve Yahudilerin kurtuluşu, tapınağın yeniden inşası, yerleşimleri koruma, barışa engel olma ve Arap karşıtlığı. Örgütün, karşıt grubu yok etme, tehdit ve tedirgin etmeye yönelik çabaları yerleşimlere yeni bir güç katmış ve sonraki örgütlere ilham olmuştur.³⁴

Rabbi Meir Kahane ve Kach Hareketi

Modern Yahudi Dini Terörü'nün en ciddi eylemleri New York doğumlu Rabbi Meir Kahane (1931-1990) tarafından organize edilmiştir. Düşüncelerini ve ilk terör örgütünü önce New York'ta oluşturmuş ve uygun zaman ortaya çıktığında ise İsrail'e taşımıştır. Kendisi ve edinmiş olduğu ideoloji İsrail'de önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle dini anlamda Yahudi ve Yahudi olmayan (gentile) arasında yaptığı

²⁹ Geleneksel dini metinlerin, özellikle Talmud ve Tevrat'ın okutulmasına odaklanan Yahudi okulları.

³⁰ Robert I. Friedman, "Inside the Jewish Terrorist Underground," *Journal of Palestine Studies* 15, no. 2, (Winter 1986): 196.

³¹ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 51.

³² Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 64-65.

³³ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 67. İsrail'de yerleşimci şiddeti için bkz. David Weisburd, *Jewish Settler Violence: Deviance as Social Reaction* (The Pennsylvania State University Press, 1989); David K. Shipler, "Anti-Arab Violence Sets off Debate in Israel," *The New York Times*, 1984.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ami Pedahzur, "The Silent Victory of the Israeli Settlers," *Current History*, December 2014: 2-8.

ayrım, İsrail’deki Filistin varlığına kazandırdığı anlam ve yarattığı terörizm ile dönemine damga vurmuştur. New York doğumlu Kahane, Araplardan nefret eden ve aynı zamanda Yahudi saldırganlığı ve savaşçı özelliğini ön plana çıkarmaya çalışan biridir. Kahane, üretken bir yazar, vaiz, konuşmacı, gazete yazarı, kendi politik partisinin kurucusudur. 1984’te Knesset’e milletvekili olarak seçilmiş, 1988’de ise ırkçı düşünceleri nedeniyle seçimlerden men edilmiştir.³⁵

Kahane hakkında pek çok şey söylenebilir; İrkçı, anti-Arap, Yahudi üstünlüğüne inanan bir kişidir, ama onu terör eylemlerine iten asıl faktör, 2000 yıllık Yahudi zayıflığına duyduğu nefrettir. Onun nefretinin kaynağı ise diasporadaki Yahudilerin zayıflığı sonucunda yaşanan Holokost faciasıdır. Kahane, bir Holokost’un daha önüne geçme ve yabancıların elinde olan kutsal toprakları kurtararak “tanrının adını yeniden yükseltmek” istemektedir. Bunun ise ancak yabancılara karşı Yahudi savaşçılığı göstermek ve intikam almakla mümkün olabileceğine inanmaktadır. Kahane fikirlerini ortaya koymak için pek çok eser kaleme almıştır.³⁶ Fakat bu çalışmada 1988’de seçimlere katılması yasaklandıktan sonra yazdığı ve bütün eserlerindeki fikirlerinin bir özetini sunduğu *The Ideology of Kach the Authentic Jewish Idea* isimli eserinden yararlanılmıştır. Kahane eserinin daha başlangıcında Yahudi zayıflığına eleştiri ile başlamaktadır. Kendisine İsrail sağının babası olan Ze’ev Jabotinsky’i örnek almaktadır. Ona göre Jabotinsky devletin kurucuları tarafından hor görülmesine rağmen Holokost’u ön görmüştür. Fakat söylediklerinin dikkate alınmaması altı milyon Yahudi’nin hayatına mal olmuştur. Buradan hareketle eğer Yahudiler bir daha böyle bir vakanın yaşanmasını istemiyorlarsa kendisini, yani bir zamanlar Jabotinsky’nin olduğu gibi yeni ve tehlikeyi önceden gören *watchman of our times* (zamanımızın gözlemcisi/bekçisi), takip etmeleri gerekmektedir.³⁷ Ona göre Yahudilerin dostu yoktur ve uygun zaman oluştuğunda bir başka Holokost’un oluşmasının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.³⁸ Kahane, Yahudi kimliğinin dini manada korunması ve halakha yasalarına sıkı bir şekilde bağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle seküler kesimin Helenleşme ve

³⁵ Rabbi M. Kahane hakkında daha fazla bilgi için bkz. Robert I. Friedman, *The False Prophet: Rabbi Meir Kahane: From FBI Informant to Knesset Member* (London: Lawrence Hill Books, 1990).

³⁶ *Never Again: A Program for Survival; The Ideology of Kach the Authentic Jewish Idea; The Story of the Jewish Defence League; They Must Go; The Jewish Idea*,

³⁷ Rabbi Meir Kahane, *The Ideology of Kach the Authentic Jewish Idea* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2012), 5.

³⁸ Kahane’nin Holokostadair düşünceleri için bkz. Kahane, *Never Again, A Program for Survival* (BN Press, 2009).

gentileleşmelerine eleştiri getirmektedir.³⁹ Asıl odak noktası ise Yahudilerin mitsel kurban imajını tersine çevirmektir. Kahane, takipçilerine Yahudilerin sürekli anti-semitizm ve kana susamış gentile, özellikle Araplar tarafından kuşatıldıklarına atıf yapmıştır. Kahane'nin *siyahî Yahudi* tanımlamasının reçetesi basittir; hiç kimsenin Yahudileri sevmeyeceği fikrinden hareketle, militan saldırganlık, kendini savunma hakkını kullanarak kendisine saygı duymalı ve başkalarının da saygı duymasını sağlamalıdır.⁴⁰ Kahane'nin kendini savunamayan, siyahi, kurban Yahudi imajına olan düşmanlığı, İsrail üzerine yapılan çalışmalarda 2000 yıllık *diaspora tarihinin hükümsüzleştirilmesi* olarak bilinmektedir. Gabriel Piterberg, İsrail'deki seküler kesimin diaspora tarihine saldırdığını -çünkü diaspora Yahudi zayıflığını ve acizliğin ifade etmektedir- ve geçmişte var olan güçlü Yahudi imajına sarıldığını belirtir.⁴¹ Kahane seküler kesimle aynı fikirde, eylemsel olarak diasporada ve İsrail'de güçlü Yahudi imajını sergilemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede ilk icraatı Yahudi Savunma Ligi'ni (Jewish Defense League, JDL) kurmak olmuştur.

JDL 1968 yılında Kahane tarafından New York'ta kurulmuştur. Örgüt ilk olarak Yahudileri Afro-Amerikalı ve Latin Amerikalılardan korumak amacıyla ve Never Again (Bir Daha Asla) sloganı ile kurulmuştur. Burada da görüldüğü üzere Kahane liderliğindeki JDL'nin amacı zayıf, savunmasız Yahudi imajını yenmek olmuştur. Örgüt sadece Yahudileri korumakla kalmayacaktır. Nitekim Catskill dağlarındaki kampında pek çok eylemciye nasıl silah ve zaman ayarlı bomba kullanacakları eğitimi aldırılmıştır. Fakat örgüt daha sonra eylem sahasını genişletmiş ve Amerika'daki Sovyet ve Arap diplomatlara saldırı düzenlemeye başlamıştır.⁴² İlk eylemleri 29 Aralık 1969'da Yahudilerin İsrail'e göçünü engelleyen Sovyetleri protesto amaçlı "Am Yisrael Chai-People of Israel Live", "Let My People Go" sloganlarıyla üç grup aynı anda New York'daki Sovyet kültür binasına saldırmıştır. Kültür binasında patlamaya sebep olan Kahane ve altı eylemci yakalanmıştır. Yasa dışı aktivitelerinin ortaya çıkması Kahane'yi İsrail'e göçe zorlamıştır.⁴³ Kahane 1971'de İsrail'e göç etmiştir. Fakat kurduğu örgüt bir süre daha eylemlerine devam etmiştir. Nitekim 1972'de Münih Olimpiyatları'nda İsrailli atletlerin öldürülmesi üzerine İsrail tarafından başlatılan karşı terör saldırılarına (Wrath of God) JDL eylemcilerinin de katıldığı iddia edilmektedir. 1972 Münih saldırısı sonrası Kahane ve arkadaşları Abraham Herszkowitz ve Joseph Schneider, Libya'nın Roma elçiliğine saldırma kararı almışlardır. Fakat eylem gerçekleştirilmeden Kahane ve arkadaşları tutuklanmıştır.⁴⁴

³⁹ Kahane, *The Ideolog of Kach*, 7, 10, 12.

⁴⁰ Hoffman, "Religion and Terrorism," 97-98.

⁴¹ Diaspora tahinin reddi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Gabriel Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2015).

⁴² Khalifa, "Terrorism in Israel," 152.

⁴³ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 78-79.

⁴⁴ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 80; JDL ideolojisi ve hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kahane, *The Story of the Jewish Defence League* (BN Press, 2008).

Kahane İdeolojisi ve TNT

Kahane 1971’de İsrail’e göç ettiğinde bu sefer odak noktası Filistinlilerdi. Kahane 1972’de politik hedeflerini siyaset arenasına taşımak amacıyla Kach’ı kurmuştur. Ona göre İsrail Devleti’nin kuruluşu ve 1967 savaşında alınan başarı birer mucizeyi temsil etmektedir. Fakat devletin etrafı ve içerisi Araplar/Filistinlilerle doluyken, Yahudiler için tehlike ve varlık problemi devam etmektedir. Ona göre seküler hükümetin Araplarla barış masasına oturması veya gösterilerde (İntifada’yı kastetmekte) Araplara yumuşak davranması, ileride bir Filistin Devleti’ne ve pek çok Arap vilayetinde FKÖ bayraklarının minarelere asılmasına yol açması an meselesidir.⁴⁵ Özellikle Filistinlilerin Yahudilere karşı terör eylemlerinin Yahudilerin ölmesine neden olduğunu, Yahudi yaşamının sekteye uğratıldığını belirtmektedir. Ona göre bunun önüne geçilmesi gerekmektedir. Nitekim *“bizim devletimiz var, bununla gurur duymalıyız, devlet ne gümüş madalya ile ne de çek yazarak kazanılır, devlet kan ve fedakârlıkla kazanılır”* der.⁴⁶ Arap ve Filistin varlığını kabul etmemekle birlikte, *“işgal edilmiş topraklar”* gibi bir tanımlamayı kesinlikle kabul etmez. Bu topraklar ata toprakları ve bir gün Mesih’in gelişi ile kurtuluşun şafağında halakha yasalarına göre yaşayacakları bir mekândır. Bu topraklar Yahudilere aittir, Yahudilerin vatan edindikleri tek devletleri burasıdır. Arapların ise 22 ülkesi vardır. Araplar buralardaki kardeşleri, kız kardeşleri ve kuzenleri ile yaşayabilirler.⁴⁷ Yine ona göre *“ılımlı Arap”* yoktur, Arapların anladığı tek şey güçtür ve devlet Araplara aynı şekilde, yani terörle cevap vermelidir. Nitekim 1980’de açık bir şekilde hükümete *“Arapları öldür ve onları İsrail topraklarından sür”* fikriyle hareket edecek resmi bir *“Yahudi terör grubu”* oluşturulması çağrısında bulunmuştur. O, Arapları *“köpek”* ya da *“pire gibi çoğalanlar”* şeklinde tanımlayarak tamamen değersizleştirmeye çalışmıştır. Böylelikle Yahudiler için *“politik reçetelerini”* daha kabul edilebilir kılmayı hedeflemiştir.⁴⁸

Kahane’nin ideolojisini güçlendirmek ve Yahudi terörünü meşrulaştırmak için iki önemli dayanağı bulunmaktaydı. İlki Yahudi üstünlüğü ve gentileler ile olan farktır. Ona göre *“Yahudiler diğer insanlar gibi değildir, Yahudi halkı, tüm milletlerden farklı, ilahi, özel ve kutsal insanlardır”*.⁴⁹ Bununla bağlantılı olarak tanrı bu kutsal halka bu kutsal

⁴⁵ Kahane, *The Ideology of Kach*, 32.

⁴⁶ Kahane, *The Ideology of Kach*, 40.

⁴⁷ Kahane, *The Ideology of Kach*, 42, 63. Arapların İsrail’den ayrılmaları konusunda daha fazla bilgi için bkz. Kahane, *They Must Go* (CreateSpace Independent Press, 2012).

⁴⁸ Hoffman, *“Religion and Terrorism,”* 99.

⁴⁹ Khalifa, *“Terrorism in Israel,”* 155

toprakları bahşetmiştir. Bu nedenle 1967’de “özgürleştirilen” topraklar ilhak edilmeli ve yerleşimlere engel olunmamalı, gentilelerin burada yaşaması yalnız ve yalnız kutsal olan halka tam bir boyun eğme ile mümkün olmalıdır.⁵⁰ Ki burada Yahudi ve Yahudi olmayan arasındaki fark ve ilişki devreye girmektedir. Kahane’nin halakha yorumlarına göre, bir Yahudi’nin bir Yahudi olmayı öldürmesinde hiçbir beis yoktur. Nitekim bu konuda uzman olan İsrail Shahak, Yahudi ve Yahudi olmayan arasındaki ilişkiden ortaya çıkan şiddetin fundamentalist Yahudiler tarafından nasıl görüldüğünü şöyle tanımlar: “Yahudiliğe göre, bir Yahudi’nin Yahudi olmayan kişileri katletmesinin cinayet değil ve suçsuz Arapların intikam hırsıyla öldürülmesi bir Yahudi ‘erdemidir’.”⁵¹ İkinci ise, Yahudi ve kutsal toprak arasındaki bağlantı ve bu bağlantıdan yarattığı teolojik intikamdır. Kahane’ye göre Yahudi halkının kutsal topraklardan çıkarılması, Yahudileri zayıflatmakla birlikte İsrail tanrısının itibarını da zayıflamıştır. Çünkü tanrı ve İsrail halkı arasında var olan özel bağdan dolayı, Yahudilere zarar vermek doğrudan tanrıya zarar vermek manasına gelmektedir. Kahane için gentilelerin Yahudilere iki bin yıldır ve hali hazırda uyguladığı “zulme” karşılık vermek bir şekilde Tanrının itibarını yeniden saygın bir konuma yükseltmek manasına gelmektedir. Bunu yapmanın yolu ise gentilelerden Yahudilerin ve tanrının intikamını almaktır.⁵² Nitekim “Lord intikamın tanrısıdır”, “Kötülüğün kanını döken kişi, bir kurban getirmiş olarak kabul edilir”, “doğru olan intikamını gördüğü için sevinmek, ayakları kötülüğün kanında yıkamaktır”, “Musa ölmeden önce Midyanlılara (midianites)⁵³ karşı intikam hasreti çekiyordu”, “Araplar günümüzün Amaleklileridir” şeklindeki atıfları ile gentilelere karşı uygulanan şiddeti “teolojik intikam” açıklamaları ile meşrulaştırmaktadır.⁵⁴

Bu çerçevede Kahane, Araplar mermi ya da bebek yaparak, devleti tasfiye etme niyetinde iken sessizce oturmaya niyetinde olmadığını belirtir. Kahane isminin Arapların gözünde terör anlamına gelmesi için çabalar. Tapınak Dağı geri alınmalı ve Müslümanların buraya girişi yasaklanmalıdır. Ayrıca Tanrı’nın İsrail’e verdiği topraklar tekrar ve paylaşılmaz bir şekilde geri alınarak Yahudi kurtuluşu ve Mesih’in gelişi hızlandırılmalıdır.⁵⁵ Kahane, hükümet bunu yapmadığı için işin başka bir şekilde halledilmesi gerektiğini düşünerek Teröre Karşı Terör (TNT) örgütünü kurmuştur.

⁵⁰ Khalifa, “Terrorism in Israel,” 155-156.

⁵¹ Shahak, Mezvinsky, *Yahudi Fundamentalizmi*, 98.

⁵² Kahane tarafından Yahudi ve Tanrının ismini yüceltmek, Mesih’in gelişini hızlandırmak, diasporayı ret, Yahudi ismini yüceltmek ve teolojik olarak intikamın yüceltilmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Adam Afterman, Gedaliah Afterman, “Meir Kahane and Contemporary Jewish Theology of Revenge,” *An Interdisciplinary Journal* 98, no. 2 (2015): 197-217.

⁵³ Midyanlılar, Suriye’nin güneyi, Ürdün ve civarında yaşamıştır. Bir süre İsrail halkı üzerinde hakimiyet kurmuş, fakat daha sonra Tanrı’nın tarafından görevlendirilen Gideon, Yahudileri Midyanlıların boyunduruğundan kurtarmıştır. bkz. Johnson, *Yahudi Tarihi*, 64-65.

⁵⁴ Kahane, *The Ideology of Kach*, 47, 51.

⁵⁵ Kahane, *The Ideology of Kach*, 72.

İsrail polisinin 1974'te Araplara karşı misilleme yapmaya çalışan bir grup Yahudi eylemciyi yakalaması ile Kach hareketi ve onun terör eylemlerini gerçekleştiren TNT örgütü açığa çıkmıştır. Nitekim örgüt 1975'te kendisini Teröre Karşı Terör olarak isimlendirmiştir. Örgütün isminden de anlaşıldığı üzere, Arap terörüne karşı Yahudi terörü ile cevap vermeyi hedefledikleri ortadadır. Örgütün ilk eylemi Kudüs'te Araplara ait bir otobüsü yakmak olmuştur. Aynı yıl içerisinde doğu Kudüs'te bir camiye yakmaya çalışırken yakalanmışlardır. Yine 1975'te Müslüman ve Hristiyan ibadethanelerine bir düzine saldırı gerçekleştirmiştir.⁵⁶ Saldırı yöntemleri ise İsrail'de Karp Komisyonu tarafından hazırlanan bir raporda; cami saldırısı, suikast, çocuklar da dâhil normal halktan insanlar öldürme, dövme, yakma, işkence ve boğma, okul, kilise ve camilere bombalı saldırılar, araba yakma, elektrik sistemlerine zarar verme, kanalizasyon ve su sistemlerine çeşitli sabotajlar, petrol istasyonları ve marketlerin yakılmasıdır. Bu gibi saldırılar ile örgüt, Batı Şeri'yi Filistinliler açısından yaşanmaz hale getirmeye çalışmıştır.⁵⁷ Kahane belli bir süre bu örgütü doğrudan yönetmiştir. Kahane, 1980'de Wailing Wall isimli dini okulun çatısında 12 kilogram patlayıcı ele geçirilmesi sebebiyle 6 ay boyunca tutuklanmıştır. Kahane bu okulda, kendi hareketine dâhil olan öğrencilerini Mescid-i Aksa'yı patlatmaya hazırlamaktadır.⁵⁸ Üçüncü Tapınağı inşa etmek amacıyla Mescid-i Aksa'yı patlatma planı pek çok deneme yapılmasına rağmen uygulamaya sokulamamıştır.⁵⁹ Özellikle bu eylem planlandığı zaman eylemciler İsrail ordusu ve Shin Bet tarafından tutuklanmıştır. Ordu ve gizli servis bu örgütleri Mescid-i Aksa'yı patlatmak gibi İsrail Devleti'ne zarar verecek eylemlerden alıkoymak için sürekli takip altında tutmuştur. Fakat diğer eylemlere yönelik nadiren önlemler alınmıştır. Bu durum bazı araştırmacılar da Yahudi terör örgütlerinin İsrail hükümetleriyle (özellikle Likud) işbirliği yaptığı kanaatini doğurmuştur. Kach hareketinin siyasi ayağının Knesset'e kadar uzanması, bu örgütlerin eylem alanının genişletmiştir. Nitekim Pedahzur, İsrail hükümetinin Yahudi terörüne karşı tutarlı bir politika izlemediğini iddia etmektedir. Kahane'nin fikirlerini açıkça orta koymasına, örgütünün yaptığı eylemlerin bilinmesine rağmen,

⁵⁶ Khalifa, "Terrorism in Israel," 152-153.

⁵⁷ *The Karp Report. An Israeli Government inquiry into settler violence against Palestinians on the West Bank* (Washington, Institute for Palestine Studies, 1984).

⁵⁸ Khalifa, "Terrorism in Israel," 156.

⁵⁹ Hoffman, "Religion and Terrorism," 99.

hükümetlerin nispeten önlem aldığını, fakat eylemlerine fazla müdahale etmediğini belirtir.⁶⁰

TNT'ye katılanların büyük çoğunluğu göçmenlerden (Sovyet ve Kuzey Afrika kökenli Yahudiler) oluşmakla birlikte ana kadro, New York'ta Kahane ile bağlantı kuranlar ve JDL örgütünün elemanlarıdır. Örneğin, Andy Green, pek çok üye gibi kötü bir mahallede büyümüştür. New York'ta Kahane ile bağlantı kurmuş ve silah eğitimi almıştır. JDL'nin pek çok eylemine katılmıştır. 1975'te İsrail'e göç eden Ady, yüksek okul mezunudur. İsrail'de Ady, Kahane tarafından bu sefer zayıf Yahudi imajını yıkmaktan çok, yeni aksiyon bölgesi olan Batı Şeria'nın yani kutsal toprakların ele geçirilmesi gerekliliği üzerinden ikna edilmiştir. 1978'de TNT'ye katılan Ady, Doğu Kudüs'te üç Arap'ın yaralandığı bir Arap otobüsünü bombalarken yakalanmıştır. Birkaç ay sonra Arap Öğrenci Birliği'ni bombalarken tekrar yakalanmıştır.⁶¹ Yine aynı şekilde Levi Haza, Craig Leitner, Yahuda Richter, Matt Liebowitz ve Mike Guzovsky gibi örgüt elemanları JDL'nin New York kampında Kahane tarafından eğitilmiş ve silah kullanmasını öğrenmişlerdir. Hepsi 20'li yaşlarda İsrail'e göç etmiş ve yine hepsi JDL'nin aktivitelerini burada devam ettirmeyi hedeflemişler. Richter ve Guzovsky, Kahane'nin etkisi ile orduya katılmış, daha sonra bir şekilde terör faaliyetlerine devam etmişlerdir. İsrail'e göç ettikten sonra el-Halil'e yerleşmişlerdir. 1983'te Araplara karşı ilk eylemlerini araba ve otobüslere ateş açarak gerçekleştirmişlerdir. 1984'te Arap otobüsüne yaptıkları saldırı sonucu 4 Filistinli ölmüş, 28 Filistinli yaralanmıştır. TNT Kudüs'te yaptığı eylemleri basın yolu ile duyurmuştur. Daha sonra eylem şiddetini artırmış, Ramallah'ta otomatik tüfekle yaptıkları bir saldırıda 6 kişiyi öldürmüşlerdir. Fakat grup 1984'te polis tarafından yakalanmıştır. TNT'den sonra kurulan Committee for the Safety of the Roads, 1987'de ilk intifada ile birlikte eylemlerini artırmıştır. Örgüt Batı Şeria ve Kudüs'te etkili olmuştur. İntifada'nın yarattığı etki radikalleşme ve örgüte katılımı kolaylaştırmıştır. 1988'de Kach grubunun ırkçı tutumdan dolayı seçimlere girişi engellenmiştir. Bunun üzerine Kach 27 Aralık 1988'de Yahudi Krallığı'nı ilan etmiştir. Bu hareket Kach ve Gush Emunim'i yakınlaştırmıştır. 1990'da iki grubun yakınlaşması pek çok terör olayını tetiklemiştir. Bu dönemde çoğunlukla *yalnız kurtlar* olarak adlandırılan örgüt üyelerinin bireysel olarak Filistinlilere karşı şiddet uyguladıkları eylem türleri ile karşılaşılmalıdır.⁶² Kahane 1990'da New York'ta Marriott Oteli'nde 26 yaşındaki Mısırlı El-Sayid Nosair tarafından öldürülmüştür. Kahane'nin ölümü harekette ayrılık yaratmıştır. Bazı kesimler seçimlere katılmayı savunurken örgütün partizan kesimi şiddet eylemlerine devam etmeyi savunmuştur. Nitekim Kahane'nin ölümünden sonra Mike Guzovsky, David Ben-Dor ve Kahane'nin oğlu Benyamin Ze'ev Kahane, Kach'tan ayrıldıklarını ilan etmiştir. Bu grup daha sonra Elnakam (İntikam Tanrısı/God of Vengeance)

⁶⁰ Ami Pedahzur, "Struggling with the Challenge of Right-Wing extremism and Terrorism within Democratic Boundaries: A Comparative Analysis," *Studies in Conflict & Terrorism* 24 (2001): 342, 352.

⁶¹ Friedman, "Jewish Terrorist," 193.

⁶² Pedahzur, Perlinger, *Jewish Terrorism*, 94-95.

grubunu kurmuş ve Knesset seçimlerine Kahane Chai (Kahane Yaşıyor) ismi ile katılmışlardır. Kahane Chai sadece siyaset zemininde kalmamış, özellikle Kahane'nin yıl dönümlerinde Filistinlilere karşı terör eylemleri organize etmiştir. 1992'de Eski Kudüs'te gerçekleştirdikleri bombalı saldırı sonucu 1 Filistinli ölmüş ve pek çok yaralanma meydana gelmiştir.⁶³ Örgüt 1994'te ABD ve İsrail tarafından terör örgütü olarak kabul edilmiş ve terör listesine alınmıştır.⁶⁴ 1994'te Batı Şeria'da yaptıkları bir saldırıda 20 Filistinliyi öldürmüşlerdir. Örgütün lideri Benyamin Kahane, 2000 yılında bir Filistinli tarafından öldürülmüştür. Kahane Chai 1990'lı ve 2000'li yıllarda Araplara karşı pek çok terör saldırısı gerçekleştirmiştir. Kahane'nin oğlunun ölmesi ile birlikte, terör saldırılarında azalma yaşanmış, fakat örgüt 2000'li yıllara kadar saldırılarını devam ettirmiştir.⁶⁵

Baruch Goldstein ve el-Halil Cami Saldırısı

Baruch Goldstein, 25 Şubat 1994 tarihinde Hz. İbrahim Cami'sinde⁶⁶ ibadet eden, aralarında çocukların da bulunduğu 29 kişiyi öldürmüş ve 120 kişiyi de yaralamıştır. Goldstein'in bu saldırısı, Yahudi Dini Terörizmi'nin en kanlı saldırısı olmuştur.⁶⁷ Goldstein'in el-Halil saldırısı uzmanlar tarafından pek anlaşılmış değildir. Çünkü bireysel bir vaka olması hasebiyle bir terör vakası mı yoksa bireysel bir kızgınlığın sonucu mu olduğu tam olarak birbirinden ayırt edilememektedir. Goldstein komisyonu, bu kişinin eylemini yalnız başına ve herhangi bir grupta bağlantısı olmadan yaptığını belirtmektedir. Özellikle onu böyle bir şiddet eylemine iten faktörün dini anlamda kabul edemediği/edemeyeceği, Oslo anlaşması ile Batı Şeria'yı Filistin Ulusal Otoritesi'nin devralmaya başlaması, yani "kutsal toprakların" bu anlaşma ile yavaş yavaş Araplara verilmesidir. Fakat olayın iç yüzüne bakıldığında Goldstein'i yalnız kurt olarak kabul edemeyiz. Goldstein, Kahane'ye yakın ve Kiryat Arba yerleşimcisi (terör olaylarının çoğunluğu bu merkezden yönetilmektedir) olması hasebiyle büyük oranda dini duygularının beslediği ve dini duygudaşlığının

⁶³ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 97.

⁶⁴ "Israel Bans Kach, Kahane Chai cititng them as Terrorist group," *Jewish Telegraphic Agency*, 14 March 1994.

⁶⁵ "Kach, Kahane Chai (Israel extremists)," *Council on Foreign Relations*, 20 March 2008; Kahane Chai'nin ABD'deki eylemleri ve daha sonraki gelişmelere dair bkz. Dean E. Murphy, "Terror Label No Hindrance to Anti-Arab Jewish Group," *The New York Times*, 19 Dec. 2000.

⁶⁶ Hz. İbrahim Cami veya Halilurrahman, Yahudilik ve İslâmi açıdan kutsal kabul edilen Hz. İbrahim, Hz. İshak ile torunları Hz. Yakup ve Hz. Yusuf'un eşlerinin kabirlerinin bulunduğu bir mekândır.

⁶⁷ Shahak, Mezvinsky, *Yahudi Fundamentalizmi*, 192.

olduğu bir cemaate mensuptur.⁶⁸ Nitekim Juergensmeyer'in dediği gibi, "Terörizm bireysel bir aktivitedir. Ama arkasında cemaatsel bir destek bulunur".⁶⁹ Goldstein, camide insanları öldürdüğünde tek başına olsa da pek çok yerleşimcinin özellikle de Kiryat Arba'dakilerin duygu ve isteklerini yansıtmıştır. Bu saldırıyı yapması için geniş bir ağ, büyük oranda moral, hazırlık süreci, kültürel çevre ve grup desteği ve davranışları, bu davranışının dini anlamda meşrulaştırılması için haham onayı gerekmektedir.⁷⁰

Baruch Kappel Goldstein, 1959 New York doğumludur ve çocukluğundan itibaren Rabbi Meir Kahane'yi tanımaktadır. Brooklyn günlerinde ve yeşivaya başladığında derin bir şekilde Kahane'nin etkisinde kalmış ve JDL'ye katılmıştır. Doktor olarak Albert Einstein Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Dini Siyonizm'in bir temsilcisi olarak Kiryat Arba yerleşimcisi olmuştur. Doktor olmanın yanında Kahane tarafından Kach Partisinin aday listesine katılması teklif edilmiştir. Fakat partinin seçimlere girmesi yasaklanınca, Araplara zarar verme fikrini gayri resmi olarak yürürlüğe koymaya başlamıştır. Daha sonra muhtemelen yine Kahane'nin etkisi ile ordu hekimi olarak görev yapmaya başlamıştır. Mesleğinin sorumluluklarına rağmen ordudayken Arapları ve diğer Yahudi olmayanları tedavi etmekten kaçınmıştır. Lübnan ve el-Halil bölge tugayında görev almıştır. Goldstein'in eylemi Kach veya Kahane Chai grupları ve yerleşimcilerinden büyük destek almıştır.⁷¹ Goldstein'in saldırı sırasında ölmesi üzerine Kahane grubu üyeleri tarafından bir bildiri yayınlanmıştır: "Kahane Chai üyeleri Baruch Goldstein'in yasını tutmaktadır, o bu sabah Hebron'da Tanrı'nın adını kutsayarak öldü".⁷² Yine mensubu olduğu Kiryat Arba yerleşimi hahamları, "Goldstein, yapmış olduğu şeyi tamamen Tanrı'nın rızasını kazanmak için yaptığından, erdemli bir insan sayılmalı", "O, Müslümanlar tarafından günden güne çalınan İsrail topraklarının çığlığını duymuş, O, bu toprakların çığlığını teskin etmek için bunu yapmıştır", şeklinde açıklamalar yapmışlardır.⁷³

Kahane'nin kutsal topraklara dair düşüncesinin kendisi üzerinde büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. Nitekim Goldstein eylemini yaptığı gün aynı zamanda Yahudilerin Pirum bayramı idi. Bu bayram Yahudilerin Pers hükümünde yaşadığı zamanlarda Pers hükümdarı vezir Haman'ın zulmünden kurtuluşunun kutlandığı gündür. Goldstein bu eylemi ile bugünün Yahudilerinin kurtarıcısı olmak iddiasını ortaya koymuştur.⁷⁴ Çünkü Kahane'nin gündeme getirmiş olduğu "hakları olan toprakları işgal etmiş olan gentileleri şiddet kullanarak kovmak" fikri onda büyük etki yapmıştır. Fakat 1993'de başlayan barış görüşmeleri, bu sefer dikkatleri Batı Şeria'ya yani tarihsel İsrail'in kalbine çevirmişti. Goldstein için Batı Şeria (Judea ve Samaria)'nın kaderi, Kahane'nin kendisine aşıladığı teolojik intikam, Mesih ve

⁶⁸ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 71.

⁶⁹ Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 10.

⁷⁰ Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 10-11.

⁷¹ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 71.

⁷² Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 72.

⁷³ Shahak, Mezvinsky, *Yahudi Fundamentalizmi*, 198-199.

⁷⁴ Hoffman, "Religion and Terrorism," 100.

Yahudi kurtuluşu, kutsal topraklar ve Yahudi üstünlüğü gibi fikirlerin veya ayrıcalıkları/hayallerinin büyük çoğunluğu Oslo ile tehdit edilmekteydi. Özellikle FKÖ'nün resmi olarak tanınması, Goldstein açısından Yahudi varlığına yönelik büyük bir tehdittir. Nitekim yaşadığı bu tür krizler Goldstein'i el-Halil saldırısı ile Tanrı'nın Yahudilere verdiği toprakları nasıl olur da terk edersiniz dercesine, barış görüşmelerine engel olmak için bir terör eylemi gerçekleştirmeye itmiştir.⁷⁵ Goldstein'in bu eyleminin en görünür sonucu ise Yahudiler ve Müslümanlar tarafından üzerinde hak iddia edilen caminin üçte ikisinin sinagoga çevrilmesi ve ortak kullanıma açılmasıdır.

Rabin Suikastı ve Yigal Amir

4 Kasım 1995 İsrail Başbakanı İzhak Rabin'in 25 yaşındaki Üniversite öğrencisi Yigal Amir tarafından öldürülmesi, tarihin en çarpıcı suikastlarından biridir. Rabin suikastı hem politik, hem de dini anlamda İsrail'deki aşırı sağın neden teröre yöneldiğini gösteren iyi bir örnektir. Fakat Rabin suikastı ile bir Yahudi'nin hedef alınması yeni bir şeydir. Özellikle aşırı sağın seküler kesimi nasıl algıladığı ve bu algının Rabin suikastına yansması bakımından önemlidir. Öncelikle bu suikastın Oslo süreci ile yakın bir bağlantısı bulunmaktadır. Ölümünden iki yıl önce Rabin, Beyaz Saray'da Yaser Arafat ile bir araya gelerek, kısıtlı bir Filistin yönetimini onaylamak için ilk adımı atmıştır. 1993'te başlayan barış süreci yerleşimler başta olmak üzere 1967'den itibaren oluşan bütün düşünce, duygu ve hayalleri doğrudan yok etmekteydi.⁷⁶ Nitekim 1993'te Oslo sürecinin açıklanması ile birlikte İsrail'de pek çok kişi ve örgüt, süreci engellemek için çeşitli eylemler yapmıştır. Fakat İsrail'de özellikle hahamların yönlendirdiği kesime göre, barış sürecinin ve Yahudi ızdırabının asıl müsebbibi seküler hükümet ve onun başında bulunan Rabin'di. Haham Kook (baba) ve Kahane başta olmak üzere İsrail'de pek çok haham, İsrail Devleti'nde özellikle seküler Yahudilerin halakha yasalarına saygı duymamalarını ve devlet yönetiminde halakha'nın göz ardı edilmesini büyük bir problem olarak görmüştür. Nitekim Kahane birinci İntifada sürecinde seküler hükümetin eylemcilere yönelik tutumu eleştirmiş, halakha'nın emirlerine uzak olmaları hasebiyle Yahudilerin acı çekmesine neden olduklarını ve yakında Filistin bayraklarının dalgalanmasına sebep olacaklarını belirtmiştir.⁷⁷Nitekim bu düşünce

⁷⁵ Ehud Sprinzak, "Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 555, (Jan. 1988): 124-125.

⁷⁶ Dexter Filkins, "Shot in the Heart: When Yitzhak Rabin was killed, did the prospects for peace perish, too?," *The New Yorker*, 25 October, 2015.

⁷⁷ Kahane, *The Ideology of Kach*, 32-33.

Oslo sürecinde özellikle yerleşimlere yakın olan hahamların Rabin'in yargılanabileceği yönünde düşünmeye itmiştir. Sonuç olarak Rabin ve hükümeti, Yahudi yaşamına zarar verdikleri gerekçesiyle muhbirlik ile suçlanmışlardır. 1995'in ortalarında hahamlar *din rodef ve din moser*'in Rabin'e uygulanabileceği, yani Rabin'in ölümüne cevaz verilebileceğine hükmetmiştir. Çünkü "*Yahudi mülkiyetini -kutsal toprakları- gentileler için alan bir Yahudi'nin sonu ölümdür*".⁷⁸ Rabin'i bu çerçevede ele alan hahamlar ile aynı düşünceye sahip Yigal Amir, suikastı yapmak için meşru bir zemin elde etmiştir.

Yigal Amir 25 yaşında ve Bar-İlan Üniversitesi'nde hukuk öğrencisiydi. Amir, Yemen göçmeni Ortodoks bir Yahudi ailenin oğludur. Hayishuv Hakhadas Yeşivası'nda okumuş, sonra Kerem D'Yavne Yeşivası'na devam etmiştir. Ardından Golan tugayında piyade olarak askerliğini yapmıştır. Askerlikten sonra Bar-İlan Üniversitesi'nde hukuk okumaya başlamıştır. Dini eğitim almış ve özellikle Oslo karşıtı olan hahamlardan etkilenmiştir. Rabin'e karşı dini kesimin yaptığı pek çok eylemde ön sıralarda yer almıştır. En önemli aktivitesi öğrencilerle kutsal topraklara dahil olan Batı Şeria ve Gazze yerleşimlerine ziyaretler düzenlemek olmuştur. 1993'te kardeşi ile birlikte barışı engellemek için bir örgüt kurarak⁷⁹, silah, liderleri öldürmeye yönelik bilgi ve üye toplamaya başladılar. Amir'e katılanların çoğunluğu askerlikten ve yeşivadan arkadaşlarıdır. Kurdukları küçük örgütte Rabin'in arabasını havaya uçurma, yoluna bomba yerleştirme, anti-tank roketi ile arabasını vurma, Rabin'in evinin su yoluna kimyasal karıştırma, evinden çıkarken keskin nişancı ile vurmak gibi pek çok plan yapmışlardır. Diğer tarafta grup üyeleri Rabin'i vurmak için hahamlardan onay aramaya başlamışlardır. Nitekim *din rodef ve din moder* yasası Rabin'i öldürmek için onlara meşruiyet sağlamıştır. Bu çerçevede Amir 4 Kasım'da "İsraili insanları menfaatlerine aykırı hareket ettiren" Rabin'i Oslo sürecine dair konuşma yaptığı bir sırada yakından ateş ederek öldürmüştür. Eylemi yaptıktan sonra Amir, "*Tanrı'nın kendisini barışı durdurmak için görevlendirdiğini*" söylemiştir.⁸⁰ Yine mahkemede "*Ben din Rodef'e göre hareket ettim. Bu kişisel bir hareket*" demiştir.⁸¹ Fakat soruşturma sonucunda bireysel bir hareket olmadığı ortaya çıkmış, kendisi gibi diğer grup üyeleri de yargılanmış ve hapse gönderilmiştir.

Goldstein ve Amir'in eylemleri İsrail'de aşırı sağ ve seküler kesim arasında önemli tartışmalara sebep olmuştur. Fakat eylemlere yönelik çok sert eleştirilerin geldiğini söyleyemeyiz. Eylemleri gerçekleştirenler aşırı sağ tarafından şehit (Goldstein) ve kahraman (Amir) olarak anılmışlardır. Özellikle bu eylemler barış görüşmelerine büyük bir darbe vurmakla kalmamış, İsrail'de politik tutumun sağa doğru kaymasında önemli bir işlev görmüştür. ABD baskısı ile devam eden barış süreci Rabin'in vesile olduğu ve ulaşılması planlanan pek çok hedefi gerçekleştirmeden sürdürülmeye çalışılmıştır. Nitekim 1996 seçimlerinde Benyamin Netanyahu liderliğinde başa gelen Likud yönetimi barış konusunda pek istekli

⁷⁸ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 100.

⁷⁹ Pedahzur, "The Fourt Wave," 106.

⁸⁰ Sprinzak, "Sprinzak, "Extremism and Violence in Israel," 125.

⁸¹ Pedahzur, Perliger, *Jewish Terrorism*, 107.

davranmamıştır. Sonuç olarak el-Halil saldırısı ve Rabin suikastı gibi terör eylemlerinin barış sürecini engelleyerek politik hedeflerine ulaştığı söylenebilir.⁸²

⁸² Dexter Filkins, "Shot in the Heart: When Yitzhak Rabin was killed, did the prospects for peace perish, too?," *The New Yorker*, 25 October, 2015.

Sonuç

1967 savaşında İsrail'in elde ettiği toprakların toplumda yarattığı dönüşümün ortaya çıkardığı Yahudi Dini Terörizmi, 1970 ve 1996 yılları arasında farklı terör örgütleri üzerinden Filistinlilere/Araplara karşı yapılan çeşitli eylemler olarak boy göstermiştir. Örgütlerin dini argümanlar kullanması, dini liderler tarafından yönetilmesi, meşruyetlerini kutsal metinlerden almaları ve eylemcilerinin dini kesimin içinden çıkması gibi ideoloji motiflerine yakından göz atıldığında diğer dini özellikle cihatçı terörizm çeşitleriyle önemli benzerlikleri olduğu görölmektedir. Nitekim bu çerçeveden bakıldığında, her ülkede ve toplumda radikal uçlarda yaşayanlar arasında terörizm görölebilmektedir. Avrupalı düşünürler tarafından İslâm ile ilişkilendirilen dini terörizm fenomeni diğer dini gruplarda da görölmektedir. Fakat bu grupların hem küçük olması hem de kısıtlı bir alanda faaliyet göstermesi onları cihatçı terörizm gibi ön plana çıkarmamaktadır. Başka bir ifadeyle bu çalışmada konu edinilen Yahudi Dini Terörizmi, radikal cihatçı terörizm ile büyük benzerlikler taşımasına rağmen bulunduğu bölgede ve dünyada etki yaratma gücünün kısıtlı olması nedeniyle arka planda kalmıştır. Fakat Yahudi Dini Terörizmi vakası dikkate alındığında, dini terörizmin sadece bir din ile ilişkilendirilebilecek tikel bir olgu olmadığı görölmektedir.

İsrail'de Yahudi Dini Terörizmi; göçmenler, yerleşimciler ve bunların destekçisi olan ultra-Ortodoks Yahudiler tarafından, dini meşruyetin arkasına sığınarak Filistinlilere karşı yürütölmüştür. Nitekim Dini-Siyonist hahamların Gush Emunim örgütünün yerleşimciler üzerindeki etkisiyle, Kahane'nin ortaya koyduğu düşünce, Yahudi Dini Terörizmini doğurmuş ve yönlendirmiştir. Bu çerçevede Mesih'in gelişini hızlandırma, Yahudi kurtuluşunu garanti altına alma, kutsal toprakları gentilelerden temizleme/koruma, barışa engel olma amacı ile yaptıkları terör eylemlerinin kısmen başarıya ulaştığı söylenebilir. Nitekim Dini Siyonist hahamların ve Kahane'nin etkisi ile eylem gerçekleştiren Goldstein ve Amir, hem politik manada barışa -"kutsal toprakların kirlenmesi/gentilelerin eline geçmesine"- engel olmuş, hem de eylemlerin taşıdığı dini anlamın toplumda yarattığı dönüşüm, İsrail sağının güç kazanmasına vesile olmuştur.

Kaynakça

- Afterman, Adam ve Gedaliah Afterman. "Meir Kahane and Comtemporary Jewish Theology of Revenge." *An Interdidciplinary Journal* 98, no. 2, (2015): 197-217.
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Balcı, Ali. "İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü." *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*. ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2010: 99-163.
- Bermanis, Shai, Dephna Cannetti-Nisim ve Amir Pedahzur. "Religious Fundamentalism and extreme rith-wing camp in Israel." *Patterns of Prejudice* 38, no. 2, (2004): 159-176.
- Bunzl, John. *Barış Hareketleriyle Konuşmalar: Öteki İsrail*. İstanbul: Metis Yayınları, 1988.
- Filkins, Dexter. "Shot in the Heart: When Yitzhak Rabin was killed, did the prospects for peace perish, too?." *The New Yorker*, 25 October, 2015.
- Friedman, Robert I., "Inside the Jewish Terrorist Underground." *Journal of Palestine Studies* 15, no. 2 (Winter 1986): 190-201.
- Friedman, Robert I., *The False Prophet: Rabbi Meir Kahane: From FBI Informant to Knesset Member*. London: Lawrence Hill Books, 1990.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Hoffman, Bruce. *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press, 2006.
- İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu. ed. Ufuk Ulutaş ve diğerleri. Ankara: SETA, Aralık 2012.
- Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*. çev. Filiz Orman. Pozitif Yayınları.
- Juergensmeyer, Mark. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press, 2000.
- "Kach, Kahane Chai (Israel extremists)." *Council on Foreign Relations*, 20 March 2008.
- Kahane, Rabbi Meir. *Never Again, A Program for Survival*. BN Press, 2009.
- Kahane, Rabbi Meir. *The Ideology of Kach the Authentic Jewish Idea*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2012.
- Kahane, Rabbi Meir. *The Story of the Jewish Defence League*. BN Press, 2008.
- Kahane, Rabbi Meir. *They Must Go*. CreateSpace Independent Press, 2012.
- Khalifa, Ahmed. "Terrorism in Israel." *Journal of Palestine Studies* 14, no. 1 (Autumn 1984):152-157.
- "Israel Bans Kach, Kahane Chai cititng them as Terrorist group." *Jewish Telegraphic Agency*, 14 March 1994.
- Murphy, Dean E., "Terror Label No Hindrance to Anti-Arab Jewish Group." *The New York Times*, 19 Dec. 2000.
- Odhambo, Elijah O. S., "Religious Fundamentalism and Terrorism." *Journal of Global Peace and Conflict* 2, no.1, (June 2014):187-205.
- Oruç, Haydar. "Sekülerlikten Radikalleşmeye: İsrail'in Kurucu Felsefesinde Konstrüktivist Dönüşüm." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 4, No. 1, (2017):158-188.
- Pappe, Ilan. *Modern Filistin Tarihi*. çev. Nuri Plümer. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.

- Pedahzur, Ami & Arie Perliger. *Jewish Terrorism in Israel*. New York: Columbia University Press, 2011.
- Pedahzur, Ami. "Struggling with the Challenge of Right-Wing extremism and Terrorism within Democratic Boundaries: A Comparative Analysis." *Studies in Conflict & Terrorism* 24, (2001): 339-359.
- Pedahzur, Ami. "The Silent Victory of the Israeli Settlers." *Current History*, December 2014: 1-10.
- Pedahzur, Amir. "The Fourth Wave: Comparison of Jewish and other manifestations of religious terrorism." *Terrorism, Identity and Legitimacy*. ed. Jean E. Rosenfeld. London: Routledge, 2010: 103-111.
- Piterberg, Gabriel. *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırıcılık*. çev. Aysun Babacan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.
- Rapoport, David C., "Messianic Sanctions for Terror." *Comparative Politics* 20, no. 2, (Jan., 1988): 195-213.
- Shahak, Israel, Norton Mezvinsky. *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Shipler, David K., "Anti-Arab Violence Sets off Debate in Israel." *The New York Times*, 1984.
- Spinzak, Ehud. "Fundamentalism, Terrorism and Democracy: The Case of the Gush Emunim Underground.":
https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/ACLURM018956.pdf
- Spinzak, Ehud. *Fundamentalism, Terrorism and Democracy: The Case of Gush Emunim Underground*. Washington: Wilson Center, 1986.
- Spinzak, Ehud. "Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics." *The Annals of American Academy of Political and Social Science* 555, (Jan., 1988): 114-126.
- Şami, Abdullah. *Din Devleti İsrail*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2002.
- The Karp Report. An Israeli Government inquiry into settler violence against Palestinians on the West Bank*. Washington, Institute for Palestine Studies, 1984.
- Watkins, Emily Bluma. *On the Border of Fire: Origins of the National Religious Settler Movement in Israel*. 2010.
- Weisburd, David. *Jewish Settler Violence: Deviance as Social Reaction*. The Pennsylvania State University Press, 1989.
- Winther, Judith. "Rabbi Avraham Yizhak HaCohen Kook: Between Exile and Messianic Redemption." *Nordisk Judaistik* 9, no. 2 (Finland-1988): 69-81.

Başlık/ Title:

Osmanlı Kudüs'ünde Katolik-Yahudi Münasebetlerine Bir Bakış (XVI. Yüzyıl)

Yazar/ Author

Mustafa ÖKSÜZ

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1135-9409>

Bu makaleye atf için: Mustafa Öksüz, "Osmanlı Kudüs'ünde Katolik-Yahudi Münasebetlerine Bir Bakış (XVI. Yüzyıl)," *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 4 (2018): 27-41.

To cite this article: Mustafa Öksüz, "An Overview of Catholic Jewish Relations in the Ottoman Jerusalem (16th century)," *Bulletin of Palestine Studies*, no. 4 (2018): 27-41.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 01.12.2018

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 23.12.2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2018

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi

BPS- Bulletin of Palestine Studies

Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Mustafa Öksüz*

Osmanlı Kudüsü'nde Katolik-Yahudi Münasebetlerine Bir Bakış (XVI. Yüzyıl) **

Öz: On beşinci yüzyılda Katolik İspanya ve Portekiz'in radikal tutumları yüzünden bazı Yahudiler yaşadıkları ülkeleri terk ederek Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Tahrir verileri, Osmanlı'ya gelen mülteci Musevilerin bir kısmının Safed başta olmak üzere bölgeye gelip yerleştiğini göstermektedir. Bu makalede on altıncı asrın Osmanlı Kudüs'ünde Katolik-Yahudi münasebetleri incelenecektir. Mahkeme kayıtlarının ışığı altında ilişkilerin nasıl teşekkül ettiği muhtelif veçheleriyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Hristiyan, Kudüs, Osmanlı Devleti, Katolik-Yahudi ilişkileri.

An Overview of Catholic jewish relations in the ottoman jerusalem (16th century)

Abstract: Witnessing radical attitudes of the Catholic Spain and Portugal, large groups of the Jews abandoned their countries and sought refuge in the Ottoman Empire in the fifteenth century. The Ottoman Tahrir data at hand shows that some of the refugee Jews, came to the region to settle especially in the Safed. Based on the Ottoman court records, this paper aims to discuss various aspects of the Catholic-Jewish relations in the Ottoman Jerusalem in the sixteenth century.

Keywords: Jews, Christians, Jerusalem, the Ottoman Empire, the Catholic-Jewish relations.

* Dr. Mustafa Öksüz, mustafaoksuz34@hotmail.com

** Makale, İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı'nda (27-29 Ekim 2018-Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi) sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

Giriş

Yahudi-Hristiyan ilişkileri zaman zaman katliamlara ve zorla din değiştirmelere varan kötü bir sicile sahip olmuştur Bütün bu menfi maziye rağmen taraflar uzun bir tarih boyunca Kudüs'te Müslüman idaresi altında aynı mekânı paylaşmışlardır.

On altıncı asır Kudüs'ündeki gayrimüslim nüfusuna ilişkin küçük tespitlerin vakıanın tahlili noktasında yardımcı olacağı izahtan varestedir. Döneme ait tahrir verilerine bakıldığında Müslümanların hâkim unsur ve idareci; diğerlerinin ise tâbi statüsünü taşıyan zimmet ehli olduğu ve nüfus dağılımında Hristiyanların ikinci sırada geldiği (ilk iki tahrir hariç); Yahudilerin ise son sırada yer aldığı görülmektedir.¹

Yahudilerin ekserisi Katoliklere kıyasla şehrin yerlileridir. Küçük bir kısmını Avrupa'dan gelenler teşkil etmekle birlikte bunlara ilişkin malumatı tahrir defterlerinden bulmak mümkün değildir. Batıdan gelip kente yerleşenlere dair bilgiye Kudüs Şeriyye Sicilleri üzerinden ulaşılmaktadır. Mahkeme kayıtları gelenleri Aşkenaz ya da Sefarad olarak isimlendirmeyip "İfrenç/Frençî, Alâmânî" sıfatlarını kullanmıştır.² Hâlbuki aynı döneme ait Safed Sancağı verileri incelendiğinde batıdan göç edenlerin menşeleri ülke ve şehirlerine göre tafsilatlı bir şekilde beyan edilmiştir.³ Yahudi yerleşim seçiminde Kudüs'ün on altıncı asırda geri planda kalışı ve Safed'in tercih edilmesi sebebiyle teşekkül eden nüfus yoğunluğu, tahrir defterlerindeki mevcut yaklaşımın nedeni olarak gösterilebilir.

Tahrir defterleri Hristiyan nüfusun kendi içindeki dağılımına dair oldukça zengin malumat sunmaktadır. Veriler incelendiğinde burada ikamet eden Hristiyanların neredeyse tamamının doğu kökenli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kentin muhtelif yerlerinde bazı kilise ve manastırlara dağılmış vaziyette bulunan Fransisken rahipler, görevlendirme yoluyla buraya Avrupa'dan gelmişlerdir. Dolayısıyla Kudüs'teki Katolik mevcudiyetinin ve tesirinin diğer Hristiyan cemaatlere nazaran bu dönemde sınırlı olduğu ileri sürülebilir.

Kudüs'teki ve bölgedeki Hristiyanların mezhep dağılımında Ortodoksların hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Vatikan ile her zaman sıkı bir ilişkiye sahip olan Lübnan'daki Mârûnîlerin genel durumun istisnası olduğu ve mevcut yapının on dokuzuncu yüzyıla kadar korunduğu söylenebilir. Bu asırla birlikte şarklı

¹ On altıncı yüzyılın ilk iki tahrir sayımında Yahudiler, Kudüs'teki nüfus dağılımında Müslümanlardan sonra ikinci sırayı işgal ederken zamanla durumun değiştiği ve Hristiyan ahalinin yeniden hâkim konuma geçtiği görülmektedir. Bu konuda bkz: Mustafa Öksüz, "Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Yahudi Nüfusu", *Journal of IslamicJerusalem Studies* (Winter 2016) 16:2., s. 1-29.

² İfrenç/Frençî sıfatı Batı Avrupa'dan gelenleri Alamânî ise Almanya'dan göç edenleri tasvir etmekteydi. Lakapların geçtiği kayıtlar için bkz: Amnon Cohen, *A World Within Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIth Century)* I, Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania, 1994, s. 205, 207, 208.

³ XVI. Yüzyıl Safed Sancağı Yahudileri için bkz: Mustafa Öksüz, *Şam Eyâleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. YY.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 151, 305-306, 446-447.

Hristiyanlar arasında ayrışmalar yaşanarak Katolik mezhebini benimseyen çeşitli gruplar ortaya çıkmaya başlayacaktır.

Ortodokslar, Ermeniler, Kiptiler, Süryaniler ve Gürcüler Kudüs'te patrik ya da başpiskopos seviyesinde temsil edilirken Katolikler ile Habeşliler daha alt kademede rahip düzeyinde temsilci bulunduyorlardı.⁴ Habeşliler ile Katoliklerin kâfi miktarda nüfusa ve nüfuza sahip olmamaları temsil noktasında zayıf kalmalarının sebebidir. Diğer mezheplerle aralarında çatışma olmasa muhtemelen bu iki kesimin seslerini arşiv belgelerinden duymak zor olacaktı.

Yerli halktan kopuk olmalarına rağmen başta Fransa, Venedik⁵ ve Habsburglar'dan maddi/manevi destek alan Katolikler, bu dayanağa binaen kentte hayatlarını devam ettirip Avrupa'dan gelen hacıların ibadetlerini ifa hususu başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçların karşılanması noktasında bir rehber vazifesi olarak iş görmüşlerdir. Batılı Hristiyan hacılar aynı zamanda Fransiskanlere ait mabetlerin finansmanında mühim bir rol oynayarak kurumların idamesine önemli katkı sağlamışlardır.⁶

Katolikler zaman zaman başta Gürcüler⁷ olmak üzere Ermeniler,⁸ Ortodokslar⁹ ve diğer Hristiyan mezheplerin müntesipleriyle ibadethane/mekân kavgasına

⁴ Amnon Cohen, "On the Realities of the Millet System: Jerusalem in the Sixteenth Century", Christians and Jews in the Ottoman Empire, edited by Benjamin Braude and Bernard Lewis, Newyork: Holmes&Meier, 1982, s. 12.

⁵ "Şam Kâdisına Kudüs-i Şerîf beyine ve kâdisına hüküm ki: Venedik Baylosu 'arzuhâl gönderüp Beytüllahm nâm mahalde bir burc olup kadîmden Frenk ruhbânlarının olup Rûm tâifesi ol burc üzerine hücreler binâ idüp küllî zarar iderler deyü i'lâm ettüklerin bildirdiği ecilden buyurdum ki: ... Zikr olunan hücreler kadîmi olmayup eğer muhdes ise hedm idüp bundan akdem tâife-i mezkûrından her kangısı tasarruf idegelmişse kemâkân tasarruf ide. Fermân-ı hümayûna muhâlif dahl ve tecâvüz itmek isteyenleri men' idesin. Memnû' olmayanı yazup bildiresin." 13 Cemâziyelevvel 972/17 Aralık 1564 tarihli hüküm, *KK.d.*, 0074, s. 344.

⁶ "O dönemlerde Batılı devletleri büyük ölçüde ilgilendiren Kutsal Yerler Meselesi'nde neredeyse yalnızca en başta olmak kaydıyla Fransiskanler ve ayrıca Rum Ortodokslar söz konusu ediliyordu. Fransiskanler, Katolik Hristiyan âleminin tamamının gözünde, daha önce de belirttiğimiz gibi, Kutsal Mezar'ın asıl bekçileri sayılıyorlardı; San Salvator Manastırı'nda her hacı iyi karşılanıyordu; hacıları, günah çıkarma ve akşam yemeği ile Kutsal Yerler'e layık bir biçimde ziyaret etmeye hazırlama; onları daha sonra dini törenler arasında Kutsal Mezar Kilisesi'ne götürme ve ayrılırken, onlara dini yükümlülüklerini yerine getirdiklerine dair birer belge verme haklarını saklı tutmuşlardı. Hatta Kutsal Mezar şövalyeleri tayin etme imtiyazı "Kudüs Kutsal Mezarı'nın Yaldızlı Atları" da onlara devredilmişti ve hiç kimse bu haklarını ellerinden almaya çalışmıyordu." Bkz: Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 3, Lehistan Barışı'na ve Sultan I. Mustafa'nın 1623'te Tahttan İndirilmesine Kadar*, Nilüfer Epçeli (çev.), Yeditepe, İstanbul, 2011, s. 590.

⁷ "Kudüs-i Şerîf beyine ve kâdisına: "hâliyâ Gürcü keferesi âdem gönderüp Kudüs-i şerîfde Kamâme kilîsâsı dimekle ma'rûf kilîsâda her bir zimmî tâiyefesi mütemekkin âyine-i bâtlîlâları üzre 'ibâdet için mahsûs yerleri olup bunların dahi yüz yıldan ziyâde mahsûs yerlerine Frenk tâiyefesi dahl idüp kandillerin kesridüp nev kandîl vaz' idüp te'addî iderlerimiş. Göresiz. 'Arz olunduğu gibiye kadîmden olınageldüğü üzre 'amel idüp olgelane muğâyir kimesneye bir iş ettürmeyesiz deyü." 27 Reb'ülevvel 972/ 2 Kasım 1564 tarihli hüküm, *KK.d.*, 0074, s. 282; "Kudüs-i Şerîf beyine ve kâdisına: Kudüs-i Şerîf'de sâkin Nasârâ tâifesi âdem gönderüp

tutuşmuşlardır. Taşrada çözüme kavuşturulamayan bu kavgalar İstanbul'a iletilerek bir hâl aranmıştır. Bu davalar ve şikâyetler karşısında Batılı elçiler, devlet nezdinde onları diğer şarklı mezhepler karşısında korumaya çalışmışlardır.

Nüfusları az ve kentteki rolleri mahdud olan Katoliklerin Yahudilerle münasebeti bu makalenin mevzusunu teşkil etmektedir. Çoğunlukla çatışmalı bir tarihe sahip bu iki kesimin Osmanlı idaresi altındaki on altıncı asra ait maceraları Kudüs mahkeme kayıtları ışığında çeşitli başlıklar altında ele alınacaktır.

Şahitlik

4 Zilhicce 945/23 Nisan 1539 tarihli dava kaydı¹⁰, Katoliklerle Yahudi mütercimlerin bir arada çalıştıklarını ve gerektiğinde mahkemede birbirleri lehinde

dârende Cermalus Konstantin nâm Patrik gelüp 'îd-i bâtılarında sebt günü Kamâme nâm mahalde ateş zâhir olup ... i'tikâd idüp ol zamânda mahall-i mezbûrda devrân itmek 'âdet-i bâtılaları olup hâlâ İfrenç Tâifesi'nden Sahyûn nâm deyrde sâkin olan Fredernuk Mansir? nâm râhib kendü tâifesiyle gelüp ol mahalde devrân idüp muzâyakâ virirler imiş. Husûs-u mezbûr mukaddemâ teftîş olunup men' olunmuş iken 'inâd idüp te'addî iderler imiş. Buyurdum ki göresin 'arz olunduğu gibi olup İfrenç Tâifesi kadîmden ol mahalde devrân idegelmiş olmayıp kadîmden bunlar devrân idegelüp hâlâ kadîmden olagilene muhâlif muzâyakâ virirler ise men' idüp ve ellerinde olan huccetin mazmûnu şer'a mutâbık ise mukarrer tutasın." 14 Reb'ülevvel 979/6 Ağustos 1571 tarihli hüküm, *KK.d., 0079*, s. 201; "Kudüs-i Şerîf Kâdisına ve beyine hüküm ki: Gürcü râhibleri âdem gönderüp kable'l-feth ve ba'de'l-feth ellerinde olan Kamâme nâm kilisâları içinde Frenk tâifesinin bir mikdâr yerleri olup bunlar ellerinde olan nısfı yerleri için bizüm yerümüzde de deydü dahl edüp ...", 5 Şa'bân 997?/19 Haziran 1589? tarihli hüküm, *KK.d., 0101*, s. 190.

⁸ Kudüs-i Şerîf kâdisına hüküm ki: Ermeni tâifesinden dârendegân David ve Zad? nâm zimmîler gelüp Kudüs-i Şerîf kurbunda Beyt Lahm nâm mahalde Ermeni tâifesi iki kandil yaka gelmişler iken hâlâ İfrenç tâifesi biz yakanız deydü mâni' oldukların bildürdükleri ecilden kadîmden olgılan ile 'amel olunmak emr idüp buyurdum ki kadîmden ne vecihle olınagelmış ise girü ol vecihle 'amel ettürüp İfrenç tâifesine olgelâna muhâlif iş ittiremeyesiz." 21 Ramazân 991/8 Ekim 1583 tarihli hüküm, *KK.d., 0103*, s. 21.

⁹ Kudüs-i Şerîf beyine ve kâdisına hüküm ki: Kazâ-i mezbûreye tâbî' Beytüllahm nâm karyede olan büyük kilisâ râhibleri tarafından Kirlu nam keşîş gelüp zikr olunan kilisa içinde Hazreti İsa'nın mevlûdû olup mâ takaddemden Rûm ve İfrenç ve gayrî Nasârâ tâifesi ziyâret idüp zabt ve tasarruf ve kilisânın miftâhları kadîmden Rûm keşîşlerinin ellerinde iken İfrenç tâi'fesi mâl kuvvetiyle miftâhları ve kilisânın zabt ve tasarrufun alup kendüler zabt itmekle onları âyine-i bâtılaları üzerine ziyârete ve kandil asmağa komayup her vecihle zulm ittüklerin bildirüp harbî kâfirlerden olmayup giru zabt ve tasarruf ve miftâhlar kendülerde olmak bâbında fetvâ-yı şer'iyeleri var imiş. Buyurdum ki: Husemâyı beraber idüp teftîş eyleyüp göresin. Fi'l-vâki' zikr olunan kilisânın zabt ve tasarruf ve miftâhları mâ tekaddemden Rûm râhibleri ellerinde iken hilâf-ı şer' harbî İfrenç râhibleri alup bunları dahl ittirmeyüp te'addî iderlerse men' idüp zikr olunan kilisânın miftâhların ellerinde olan fetvâ-yı şer'iyeleri mücebine ... Rûm râhiblerine zabt ettürüp kadîmden olagılan âyine-i bâtılaları üzere İfrenç ve Rûm giru ziyâret eyleyeler. Hilâf-ı şer' mâni' olunmaya şöyle bilesin." 11 Cemâziyelevvel 973/4 Aralık 1565 tarihli hüküm, *KK.d., 0075_0002*, v. 125 b.

¹⁰ السبب الداعي الى كتابة هذا السجل هو انه لما كان وردت التذكرة الشريفة من قبل مولانا ... علي جلبي الدقتردار بالمملكة الشريفة " 10 الإسلامية الشامية دام سعه علي مولانا ... صالح ... بمحروسة القدس الشريف ... ومولانا فخر الاكابر والاماجد محمد جلبي النقاش الامين علي سور بيت المقدس الشريف زيد قدره علي يد محمد صوباشي المندوب من قبل مولانا علي جلبي الدقتردار المشار اليه اعلاه

(Musa bin Yahya adlı Hristiyan şahitle) şahitlik ettiklerini göstermektedir. Deyr Sahyun'daki rahipler, Kudüs valisinin teftişi esnasında manastırlarından bazı eşyalarla birlikte 12000 dinarın kaybolduğunu ve zulme uğradıklarını ifade edip olayı devlet merkezine intikal ettirmişlerdir. Esaslı bir şekilde inceleme yapılması için bu hususta Şam Defterdarı Ali Çelebi'ye İstanbul'dan emir yollanmıştı. Bunun üzerine defterdar, Mehmed Subaşı'yı işin aslını soruşturmak ve gerekli tahkikatın icra edilmesi için Kudüs-i Şerif'e göndermişti. Kudüs Kadısı Şam'dan gelen emir üzerine derhal soruşturmaya mübaşeret ederek manastırdaki rahipleri tercümanlarıyla birlikte mahkemeye davet etti.

Davet üzerine mahkemeye gelen papazların şikâyetlerinde bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. Kudüs ve Gazze Valisi Mustafa'nın teftişi esnasında değerli bazı eşyalarla birlikte 12000 dinar paralarının kaybolduğunu belirtmelerine rağmen başta para olmak üzere kaybolan eşyaların büyük bir kısmına ilişkin şikâyetlerinden vazgeçmişlerdi. İfadelerindeki değişikliğin nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte bazı ihtimaller ileri sürülebilir. Devlet merkezine şikâyetin gittiğinden haberdar olan valinin alınan eşyaları ve parayı sahiplerine iade etmesi, müşterilerin İstanbul'a seslerini daha gür duyurabilmek namına dilekçelerinde abartıya kaçıp soruşturmayı elde ettiklerinde kendilerini zora sokabilecek aşırı ithamlardan vazgeçmeleri veya kaybolduğunu sandıkları eşyalarını kısa bir müddet sonra bulmaları bu tavır değişikliğin ardındaki sebepler olarak gösterilebilir.

Taşradaki görevlilerin gayrimüslimleri teftişi, bazen tacize dönüşmekte ve bu hususta devlet merkezine muhtelif şikâyetler gitmekteydi. Bu durumun farkında olan gayrimüslimlerin mübalağayı tercih ederek yereldeki idarecilere karşı devlet merkezini arkalarına alıp bir denge unsuru oluşturmaya çalıştıkları da oluyordu. Her halükarda davacılar, şikâyetlerinde bir düzenlemeye giderek kayıp eşya listesini güncelleyip kaybolduğu iddia edilen para başta olmak üzere çeşitli eşyaları buradan çıkarmışlardı.

Şahitler arasında üç Yahudi'nin (İshak bin İshak, Yusuf bin Musa ve Musa bin Yahuda) tercüman olarak isminin geçmesi davayı ilginç kılmaktadır. Muhtemelen bu kişiler şehirde rahiplere tercümanlık yapmaktaydılar. Zira mahkeme kayıtlarının İfrenç/Frenç olarak isimlendirdikleri Fransiskenler, bölgenin yabancı ve yerli halktan değillerdi. Dolayısıyla kendilerine yardım edecek mütercimlere ihtiyaç duyuyorlardı. Yahudilerin rahiplerin lisanını bilmeleri batı kökenli olduklarını göstermektedir.

دام اعلاه مضمونها انه اتصل بنا ان جماعة الرهبان بدير صهيون بالقدس الشريف حين ورود الحكم الشريف الخندكارى عز نصره علي حضرة مولانا مصطفى بك صاحب لوا [دام] عزه كان يظلم عليهم وضبط اسبابهم فقد لهم عند القبض عليهم وضبط اسبابهم اثنا عشر ألف دينار واثياب وان يفتش ويحرر علي ذلك ... بادر مولانا افندي المشار اليه و مولانا محمد جلبى النقاش بالتحريير والتفتيش والتفحص علي ذلك واستدعيا مشايخ الاسلام وجماعة من الحكام والاعيان بالقدس الشريف سيمر تعيين اسمائهم اذناه واحضر توما البرس؟ بدير صهيون والرهبان بدير صهيون المقبوض عليهم حين ضبط الاثياب حزمها بالقلعة المنصورة بالقدس الشريف وسالوا البرس؟ والرهبان المذكورين عما اخذ كل من اسباب ونقد وغير ذلك فاجابوا بانه لهم يفقد لهم من اسبابهم ونقدياتهم سوى واشهد عليه البرس؟ توما والرهبان المذكورين اعلاه انه لم يفقد لهم شئ غير ذلك كما هو مصررا حسبما اشهدوا عليهم من المترجمين كل واحد منهم اسحاق ابن اسحاق اليهودي الرباني و موسى ابن يحيى النصراني ترجمان الرهبان المذكورين و يوسف ابن موسى اليهودي الرباني و موسى ابن يهودا الرباني وشهادة التراجمين المذكورين لدي مولانا الافندي صالح المشار اليه تحريراً في رابع شهر ذي الحجة الحرام خمسة واربعين وتسعمائة 4 Zilhicce 945/23 Nisan 1539 tarihli 1893 numaralı hüküm, KDSŞC, X, s. 550

Gazze ve Kudüs Valisi Mustafa'nın para hususunda sicilinin kabarık olduğu göze çarpmaktadır. 15 Cemâziyelevvel 944/20 Ekim 1537 tarihli mahkeme kaydında, valinin göreve başlar başlamaz Hristiyan ve Yahudilerden eşit miktarda toplam 1000 Osmânî aldığı buna mukabil gayrimüslimlerin durumu devlet merkezine intikal ettirerek şikâyetle bulundukları görülmektedir. Gayrimüslimler fetihten bu vakte dek böyle bir uygulamanın olmadığından bahisle kendilerinden haksız yere alınan paranın iadesi için talepte bulunmuşlardır. Devlet merkezi bu konuda kati bir tutum benimseyerek paranın derhal iadesi için emir göndermiştir.¹¹ Netice itibarıyla valinin gayrimüslimlere salgın yaparak zorla para koparma isteği, hükümetin iradesi karşısında başarıya ulaşamamıştır.

Yine aynı valinin göreve başladığı 21 Eylül 1537 tarihinde gelen emir üzerine Katoliklerin bulunduğu Deyr Sahyun'u teftiş ederek manastırdaki başta para olmak üzere tüm değerli eşyalara el koyduğu, buradaki rahipleri Kudüs'teki kaleye hapsettirdiği ve bunu bir rapor halinde İstanbul'a sunduğu bilinmektedir. Bu süreç Hz. Davud'un mezarının bulunduğu Siyon Manastırı'ndan Fransiskenlerin tamamen kovulmasına giden yolu açan ilk adımdı.¹²

Aslında bu olayın Fransisken rahipleriyle valinin arasının kötüleşmesine neden olduğu da söylenebilir. Her ne kadar sonradan ithamlarından vazgeçmelerine rağmen 4 Zilhicce 945/23 Nisan 1539 tarihli dava kaydında Vali Mustafa aleyhinde ciddi ithamlar da bulunmuşlardı. Bu da Siyon Manastırı olayından dolayı papazların valiye karşı bir husumet beslediklerini göstermektedir. Belki de abartılı şikâyet dilekçelerinin ardında yatan neden buydu.

Hz. Davud'un kabri Memlûklüler zamanında da Müslümanlarla Fransiskenler arasında devamlı surette tartışma konusu olmuş ve birkaç kere taraflar arasında el değiştirmişti.¹³ Netice itibarıyla kabri ellerinde bulunduran Katolikler sürülerek burası Ahmed ed-Decâni ve müritlerine zaviye olarak tahsis edildi. Bu hususta Kanuni Sultan Süleyman'ın doğrudan emrinin var oluşu, bizatihi kendisinin zaviyeye çevrilen manastırın şeyhinin ihtiyaçları için 14 Ekim 1556 tarihinde vakıflar da bulunması¹⁴ padişahın Kudüs'te icraata geçirmek istediği bazı hedeflerinin

بعد ان اخذ من طابفة اليهود وطابفة النصراري مبلغ لتطبير العصور والتكسير فلما ان بلغ مولانا الامرا الكرام مصطفي بك صاحب " لوا غزة والقدس الشريف دام نصره وقد ما اخذ من الطابفتين الف عثمانية سوية علي اليهود والنصارى وهو من كل طابفة خمسائة عثمانى برز امر الكبير باعادة ما اخذ من الطابفتين لكون ان ذلك تبين انه ظليمة عليهم وان ليس له اصل ولا جرا بذلك عادة ولا اخذ منهم شئ بسبب ذلك من حين الفتح الخاقاني والى تاريخه فاسترجع كل من الطابفتين ما اخذ منهم بتمامه وكما له استرجاعا شرعيا "بالطريق", 15 Cemâziyelevvel 944/20 Ekim 1537 tarihli 74 numaralı hüküm, *KDSŞC*, VII, s. 21.

لما وردت الاحكام الشريعة الخدانكارى من الابواب الشريفة العالية دامت دولتها ونصرها على مولانا ... مصطفي بك صاحب " لوا غزة المحروسة والقدس الشريف وامر علاه بالتوجه الي كنيسة دير صهيون وضبط ما فيه من المال وغيره والقبض على الرهبان الذي به ورفعه الى القلعة المنصورة بالقدس الشريف. امثل مولانا ... المشار اليه ويادر من وقته وساعته وحضر الي القدس الشريف "وتوجه الي دير المذكور وصحبته مولانا اقضى القضاة عبدالرحيم مولى محروسة القدس الشريف 15 Reb'ulâhîr 944/21 Eylül 1537 tarihli 2158 numaralı hüküm, *KDŞSL*, VI, s. 670.

¹³ Mucîrüdîn el-Hanbelî el-'Uleymî, *El-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kudsi ve'l-Halîl, el-Mücelled es-Sânî, l'dâd ve tahkîk ve mürâcâ'â: Mahmud Avde el-Ke'âbinâ, Mektebet-ü Dandîs*, 1999, s. 478-479.

¹⁴ "Bu zikir olan beş 'aded mezra'aların [Ra's-i Ebî Zeytûn, 'Ayn Cinân, Beyt Sevilâ, Cerbût, Deyr 'Âmir] mahsûlü alınmayup Şeyh Ahmed ed-Decânî hazretleri kendü masraflarına sarf

olduğunu göstermektedir. Buradan kovulan Fransiskenlere 1558 yılında Gürcülerin elinde bulunan Deyr-i Âmûd adlı manastır verilmişti.¹⁵

Batılı seyyahlar, Deyr Sahyun'dan kovulmalarını Yahudi komplosuna bağlamışlardır. Bu anlatıya göre Yahudiler, Müslümanları kışkırtıp türbenin asıl sahiplerinin kendileri olduğunu ve Hz. Davud'un mezarının burada bulunduğunu söyleyerek taşradaki görevlileri tahrik etmişlerdir. Başta kadı olmak üzere diğer yetkililer bunun üzerine harekete geçip önce türbeye ardından da kalan kısma el koyarak burayı tamamen ele geçirmişlerdir. Provokasyonlarında başarılı olan Yahudiler, umduklarını bulamayarak istediklerini elde edememişlerdi.¹⁶

Katoliklerin başlarına gelen bu olayda Yahudileri suçlamaları dînî ön yargılarından kaynaklanmaktaydı. Hâlbuki manastıra el konulmasının Yahudilerle uzaktan yakından alakası yoktu. Bu tamamen yeni dönemin getirdiği değişimin tabii bir neticesiydi. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Kudüs'te Osmanlı egemenliğini/farkını izhar edecek çeşitli icraatlara girilmişti. Surların yenilenmesinden Haseki Sultan İmareti'ne kadar şehre Osmanlı damgasını vuracak yatırımlar yapılmıştı. Dolayısıyla değişim sürecinin doğal bir parçasını teşkil eden Fransiskenlerin manastırdan kovulmaları hem içeriye hem de dışarıya yeni bir dönemin başladığını ifade eden bir mesajdı.

Kefâlet

6 Safer 949/22 Mayıs 1542 tarihinde kadının huzuruna çıkan subaşı, Katolik Hristiyan Takmova'ya (?) 212 altın borç verdiğini ve bunun 50 altınlık kısmını tahsil ettiğini ve geri kalan meblağın tarafına ödenmediğini iddia etmişti. Mahkemede elinde belgesi olduğunu ifade eden subaşı, 24 Zilhicce 948/10 Nisan 1542 tarihli vesikayı takdim ederek ödemesi yapılmayan 162 altının tarafına teslimini istedi. Ancak rahibin bu parayı hemen tediye edecek gücü yoktu. Nitekim bunu ifade edip Terzi Yusuf bin Musa ile Aslan bin Ferayim adlı iki Yahudi'yi kefilleri olarak mahkemeye sundu. Kadı her ikisinin kefil olmalarını kabul ederek bunu Hacı Ahmed bin Cafer Bey'in şahadetinde sicile kaydetti. Davanın kefil taraflarından birinin İfrenç yani Avrupa kökenli olması hadiseyi ilginç kılmaktadır. Zira Yahudilerin Katolik zulmünden kaçarak Osmanlı Devleti'ne iltica ettiği ve bunlardan bir kısmının Safed ve civarına göç ettiği bilinmektedir. Ancak Kudüs'te sağlanan barış ortamının dışarıda yaşanan krizlerin şehre intikalini engellediği ve aralarındaki

itmek için hükm-i 'âlîşân vârid olmağın hâssa-i hümayûndan ihrâc olunup vech-i me'mûr üzere defter-i cedîd-i hakaniye kayd olundu. Târîh-i hükm-i şerîf fî Tâsî' Zilhicce sene 963", *TABD. TTD.*, 112, v. 69b.

¹⁵ "Kudüs-i Şerîf beyi ve kâdîsı mektûb gönderüp bundan akdem hükm-i şerîf vârid olup Hazret-i Davud Nebî 'aleyhi's-selâmın mezâr-ı şerîfleri kurbunda sâkin olan ruhân tâifesine anın ol def'â bir âhar yer görülmesin emr olunup nefsi şehirde tâife-i Gürcî ellerinde Deyr 'Âmûd nâm kilîsâyı ta'yîn ettüklerin 'arz itmeğın kimesnenin Ve nizâlusı olmayup şer'le Müslümânlara zararı yoğise temekkûn ittiresin deyü hükm-i şerîf buyuruldu.", 5 Muharrem 966/18 Ekim 1558 tarihli hüküm, *KK.d.*, 00216, s. 8.

¹⁶ Bu konuda bkz: Amnon Cohen, "The Expulsion of The Franciscans from Mount Zion Old Documents and New Interpretation", *Turcica: Revue d'études Turques* 18, 1986, s. 147, 148, 157.

farklılıklara rağmen ciddi bir borç durumunda tarafların birbirlerine kefil oldukları görülmektedir.¹⁷

Her ne kadar sicil kaydı Hristiyan kişinin ne iş yaptığı hususuna değinmese de din adamı olduğunu ileri sürmek mümkündür. Hacılar, kutsal yerleri ziyaretleri esnasında devletçe belirlenen meblağları mültezimlere ödemekle mükellefti. Bazen bu tahsilât işinin götürü usulüyle görevlilerle rahipler arasında halledildiği de vakidir. Bu bağlamda mezkûr papaz, hacıların ödemekle mükellef olduğu tutarlar için subaşıya yüklü miktarda borçlanmış olabilir.

Borç

Yukarıdaki yüksek borcun kaynağının ne olabileceği hususunda 6 Safer 950/11 Mayıs 1543 tarihli kayıt yardımcı olacak bilgiler içermektedir. Yahudi cizyesi toplayıcısı kardeşi Yusuf'un vekili Bayram bin Şû'a, Deyr Sahyun'daki bir keşişten 46 Hristiyan hacının kişi başına 14 kıt'a olan "gafar" borcunu (yol vergisi) ödemesini talep etmiştir. Anlaşılan rahip, hacıların paralarını toptan ödemek için Yahudi cizye toplayıcısı Yusuf'un kapısını çalmış; o da gereken meblağı onun yerine ödemişti. Ancak mahkemede bu konuda bir delil talep edilince Bayram sessiz kalarak iddiasını ispatlayamamıştı. Davacının davasını ispatta zorlanması aynı zamanda davalının borç konusunda ayak sürdüğünü göstermektedir. Gerekli delilin takdim edilememesi sebebiyle bir karara varılmaksızın mahkeme tatil olmuştu.¹⁸ Aradan fazla bir zaman geçmeden Bayram, yeniden kadının huzuruna çıkıp iddiasını ispat için Remle sicillerinden aldığı her bir Gürcü hacıdan 14 kıta alacağı olduğuna dair belgeyi sunarak¹⁹ haklılığını ortaya koydu.²⁰

Bu dava aynı zamanda para konusunda taraflar arasında her zaman bir mutabakatın olmadığını ve sıkıntılar yaşandığının delilidir. Ancak mahkemeden

بعد هو اقراض سوباشي من ولادتمر حيا تاكموا النصراني الفرنجي مائتا سلطاني واثنى عشر سلطانيا القرض الشرعي ان له ... " 17 وثيقة مؤرخة رابع عشرين ذي الحجة سنة ثمان واربعين و تسعمائة أشهد عليه الوثيقة المزبور الي قبض من تاكموا المزبور خمسين سلطاني في مجلس الشرع الشريف من القرض الشرعي بمحضر شهوده المزبور وبقية المبلغ القرض وقدره مائة اثني وستين سلطاني ... لذلك ... الانذار الشرعي بمحضر قضية ذلك الوثيقة المزبورة ... وبكفالة يوسف بن موسى اليهودي الفرنجي الخياط واصلان بن فرايم اليهودي في مالهما ودينهما في جميع المبلغ المزبور بتاريخه وحضر لرافعه هو الحاج احمد بن جعفر بك وشهد هو اصلان 1563 6 Safer 949/22 Mayıs 1542 tarihli hüküm, KDSŞC, XIV, s. 460 numaralı hüküm,

بالمجلس الشريعة الغراء بقدس شريف ادعي بيرم بن شوعة اليهودي بطريق الوكالة عن اخيه يوسف العامل علي فرار بن ختيب؟ " 18 الفرنجي القاطن بدير صهيون بقدس شريف ان الفرنج الذين حضروا من القدس الشريف من زيارتهم محلاتهم سنة واربعين نفرا عليهم عادة غفر اربعة عشر قطعة كل نفر عادة سبعة قطع و في الايان سبعة قطع وسئل سؤله عن ذلك فاجاب سبعة عليهم عادة الاسبعة قطع علي كل نفر وشهد عليه فرد هو بيد اليوسف المزبور انه لرافعه ببيرم المزبور صورة دفتر او حكم شريف او سجل حكومي عما ادعاه كان عليه القيام بالمبلغ المزبور من ماله ... ادعي ... و هل الحجة علي ذلك وحرر في سادس شهر صفر الخريسة خمسين " 19 6 Safer 950/11 Mayıs 1543 tarihli 1392 numaralı hüküm, KDSŞC, XV, s. 341.

... بيرم المزبور احضر صورة سجل من مدينة الرملة المحمية مؤرخ في سابع عشر شهر رجب سنة تسع واربعين وتسعمائة من " 19 1393 6 Safer 950/11 Mayıs 1543 tarihli hüküm, gös. yer. خلاصة مضمونها ان علي كل نفر من الجرجان اربعة عشر قطعة

صورة سجل قاضية من مضمونها صورة ... السجل الحكمي ... " 20 Remle'de mahkemeden alınan sicil için bkz: " محكمة الرملة المحروسة اقر يوشي بن شوعة العامل بطريق الوكالة عن اخيه يوسف المزبور علي افرنج الذين حضروا الي القدس الشريف عن زيارتهم ومحلاتهم سنة واربعون نفرا ... عليهم عادة غفر اربعة عشر قطعة كل نفر عند طلوعهم الي القدس الشريف سبعة قطع وعند عودتهم الي البحر الميت سبعة قطع وبطاليم بذلك فاجابوا بان ما عليهم عادة سبعة قطع كل نفر 27 Cemâziyelevvel 949/8 Eylül 1542 tarihli 1438 numaralı hüküm, ağıs., s. 350.

alınan belge, nizaa mahal vermeyecek şekilde meselenin çözümü için kâfi gelmişti. Kudüs'e ziyarete gelen gayrimüslim hacılardan yol vergisi manasına gelen "gafar" başta olmak üzere kutsal mekânları ziyaretleri esnasında çeşitli vergiler alınır. Hangi hacının ne kadar ve nerelerde ödeme yapacağı kanunnamelerde ve yetkililere gönderilen emirlerde detaylı bir şekilde açıklanmıştı. İltizam sistemiyle buradan elde edilen gelir ya doğrudan devlet hazinesine ya da ihtiyaçları karşılanmak üzere İslami vakıflarda görevli kişilere tahsis edilirdi.²¹

Oldukça karlı bir getirisi olan kutsal yerlerden tahsil edilen vergilerin iltizamı için gayrimüslimler arasında²² tartışmaların çıktığı görülmektedir. Bazen de taşradaki görevlilerin gayrimüslim hacıların devlete ödediği vergiye göz diktiği olurdu.²³ Elde

²¹ ".... Kudüs-i Şerîf'de Dâvud en-Nebî 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerinin makâm-ı şerîfleri şeyhi olan Şeyh Ahmed Decânî kuddise sirruhu hazretlerinin emr-i şerîf mücebinece Kamâme zevâidinden yevmî on akçe ve termûm ve bahâ'-i hasîr ve kanâdîl için yevmî beş akçe ve yevmî on beş pâra ile", Evâsıt-u Rebî'ulâhîr 972/15-25 Kasım 1564 tarihli hüküm, KDSŞC, XXIX, s. 31.

²² "Kıdvatü'l-kuzât ma'denü'l-fadl ve'l-kelâm mevlânâ Kudüs-i Şerîf kâdisi dâme fadluhu tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki hâliyâ Kudüs-i Şerîf'de olan Mar Yakob nam kilisâda marhasa olan İspador nâm Ermeni degâh-ı mu'allâma gelüp kadîmden Kudüs-i Şerîf'de Kamâme ziyâretine gelan Ermeni tâyifesi mukaddemâ gelüp Mar Yakob kenîsâsına konup ba'dehu Kamâme'ye ziyârete varup kanun üzere bâc-ı Kamâme'yi virdiklerinden sonra 'âdetlerince bana ve kenîsâda olan huddâm ve mücâvirîne sadakaların virirlerdi. Eyle olsa şimdiki hâlde Ovannes nâm Ermeni gelüp ziyâretçi size virdüğü sadakayı ben iltizâm eyledim deyüp zıkr olan ziyâretçilerin virdikleri sadakaya dahl idüp kendü almak isteyüp bizi incidir hayıfıdır deyü bildirdi. İmdi Kamâme ziyâretine varan Ermeni tâyifesi 'âdetlerince mezbûrın marhasa ve huddâm ve mücâvirlerine virdikleri sadaka mezkûr Ovannes'e ve gayrıya iltizâmla virilmemiştir. Mezkûrlara virilen sadakaya bî-vechin mezkûr Ovannes'i ve gayri dahl ittirmeyüp ve bu bâbda bî-vechin bunları incidirmeyüp ve nesne aldırmasız. Şöyle bilasiz. 'Alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîran fî'l-yevmî's-sâlis ve'l-ışrîn şehri Rebî'ulevvel sene seb'a ve erba'ın ve tis'u-mî'eh.", 23 Rebî'ulevvel 947/28 Temmuz 1540 tarihli hüküm, KDSŞC, IX, s. 31.

²³ "Mefharu'l-kuzât ve'l-hukkâm ma'denü'l-fadl ve'l-kelâm mevlânâ Nâblûs kâdisi zîde fadluhu tezkire varup ma'lûm ola ki: Hâliya Nâblûs hâslarına emîn olan Murad bu cânibe mektûb gönderüp kazâ'-i Nâblûs'da Fendükumiye'de ve nefsi Nâblûs'da alınan bâca ba'zı vakitler kefare uğramayup Fendükumiye'nin üstü ve altı yanından öylelik yol mikdârı yerden tağ üzerinden dolaşup şehrin kurbunda konup bac taleb olundukda biz Fendükumiye'ye uğramadık deyü 'inâd idüp virmezler. Ve bundan gayri ba'z-ı Kudüs-i Şerîf hisâr erlerinden ve Şâm yeniçerilerinden Şâm'da han han gezüp Rûm'dan vesâyir vilâyetden gelan kâfirlerden birer mikdâr akçe alup tenhâ yerlerden Kudüs-i Şerîf'e alup gidüp mâl-ı pâdişâhî telef olur. Zıkr olan küllî bacdan dört beş bin akçe hâsıl olmaz deyü bildirmiş. İmdi bâc kadîm olup Kudüs-i Şerîf'e giden kefare etrâfından geçmekle baca uğramadık deyü bac virmemek câyiz değildir. Gerekdir ki bu bâbda ihtimâm idüp göresiz. Kudüs-i Şerîf'e ziyârete gelan keferenin yanlarına düşüp baca uğramayup tenhâ yollardan Kudüs-i Şerîf'e alup gittikleri zâhir olursa kimler ettiklerin ma'lûm olup her birinin isimlerin yazup bu cânibe bildirmez ki haklarından geldirile. Tahrîran fî'l-yevmî's-Sâdis Ramazân sene seb'a ve erba'ın ve tis'u-mî'eh." 6 Ramazân 947/4 Ocak 1541 tarihli hüküm, *ags.*, s. 41.

edilen gelir kimi zaman şehirdeki memurları yeni bidatlar ihdas etmeye sevk eder²⁴ ve bu hususta devlet merkezine şikâyetler giderek²⁵ kötü durumun izalesi için müracaatta bulunulurdu.

21 Muharrem 964/24 Kasım 1556 tarihli sicil kaydı, İskenderiye’de başlayan farklı bir borç hikâyesinden bahsetmektedir. Franklara esir düşen Sara’nın İskenderiye’ye kadar yolu düşmüştü. Burada kendisi gibi Rabbani olan başka bir Yahudi’yle tanışarak kölelikten kurtulmak için yardımını talep etti. Dini hamiyet ya da başka bir nedenden dolayı dindaşının esaretten kurtulması maksadıyla Yusuf, Sara’ya yardımcı oldu. Kudüs’e dönünce her ikisi de kadının huzuruna çıktı. Sara İskenderiye’de Frankların elinde esir olduğunu, özgürlüğüne kavuşmak için Yusuf’tan 40 sultani altın borç aldığını ve bunun mukabilinde eşi Sultana’ya on yıllığına hizmet etmek üzere anlaştıklarını belirtti. Her iki tarafın beyanlarını dinleyen kadı, bu ikrarın hiçbir cebir ve zorlama altında meydana gelmediğine karar verdikten sonra olan biteni ve borcun tediyesinin 964 senesi başlangıcından itibaren başladığını sicile kaydetti.²⁶ Gerek Sara’nın ve gerekse Yusuf’un tercümanlarla

²⁴ “Mefharu’l-kuzât ve’l-hukkâm ma’denü’l-fadl ve’l-kelâm mevlânâ Kudüs-i Şerîf ve Nâblûs kâdîları dâme fadlühumâ tezkire varıcak ma’lûm ola ki: Ovannes nâm Ermeni dergâh-ı mu’allâya varup Kudüs-i Şerîf’de olan Kamâme nâm kenîsâya Şâm ve Haleb vilâyetlerinden ba’zı kâfirler ziyârete geldikde her ferd kendüsi içün mîrî cânibine ikişer filori virirler. Ve Diyârbekîr’den ve Diyâr-ı Rûm’dan gelan keferetâyîfesi dahi dörder filori virir. Ve kâfirler geldikde zimmîlerden elişer akçe eksik virirler. Ve Kûbrus ve gayrî İfrence tââyîfesi sekizer buçuk filori virügelmişlerdir. Mezkûr Kamâme mahsûlün zabt iden emînlerin bu husûslar ma’lûmları olmağın noksân üzere alınub mâl-ı mîrîye zarar olur. Ve mezkûr Kamâme’ye gelan Ermeni ve Rûm zimmîlerinden gelürken Kudüs-i Şerîf’e karîb Fendekumiye nâm mevzi’e uğraduklarında nefer başına sekizer pâra ve kasaba-i Nâblûs’a uğrasalar ikişer pâra ki cümle onar pâra alurlardı. Ve on pâraya bir altun deyü kısmiye olunup alınurdu. Şimdi emînler zulm idüp mezkûrûn tââyîfeden ‘âdet-i kadîmeye muhâlif birer filori ile onar pâra alurlar. Ve Kamâme ziyâretine gelan ruhânîlardan Kamâme kapusunda ve yolda gafarları alınmazdı. Şimdi bunlardan dahi zulm idüp gafar alurlar deyü bildirdükde Kôr İsa içün bu cânibe hükm-i şerîf virilmiş idi. Gerekir ki senki Kudüs-i Şerîf kâdîsın. Göresiz. Zikr olan yerlerden kadîmden şimdiler gibi Kamâme ziyâretine gelan keferenin her tââyîfesinin neferinden mîrî içün kanun üzere ne mikdâr nesne alınugelmîş ile gerü ol mikdâr ve ol vecihle aldırup Kamâme mahsûlü emînine zabt ettiresiz. Arada nesne zâyî’ ettirmeyesiz. Ve tââyîfe-i ruhândan Kamâme’ye varandan Kamâme kapusunda gafar alınmak kanun olmayup alınugelmîş ile bu bâbda emînler kanuna ve oligelana muhâlif iş ettirmeyesiz. tahrîran fî’l-yevmi’s-sânî ve’l-ışrîn Receb sene sitte ve erba’în ve tis’u-mi’eh.”, 22 Receb 946/3 Aralık 1539 tarihli hüküm, *ags.*, s. 11.

²⁵ “.... Ve tââyîfe-i ruhândan Kamâme’ye varandan Kamâme kapusunda ve yolda gafar alınugelmîş ile şimdi dahi emînler hilâf-ı kanun ve defter nesne aldırmasız. Muhtâc-ı ‘arz kaziye ise yazup mufassal kapuma ‘arz idesiz. Şöyle bilasiz. ‘Alâmet-i şerîfe i’timâd kılasız. Tahrîran fî’l-yevmi’s-sânî şehri Receb sene hamse ve erba’în ve tis’u-mi’eh”, 2 Receb 945/24 Kasım 1538 tarihli hüküm, *ags.*, s. 36.

²⁶ لدي مولانا القاضي حسام الدين الحنفى زيد فضله حضرت الحرة سارة بنت داود اليهودية الربانية التي من حليتها انها معدل القامة “ رقيقة البشرة بيضاء اللوم السوداء عينا وحاجبا فرقا الحاجبين وفي اجفان عينيها بعض تكسر واقرت بحسن اختيارها عن طيب قلب وانشرح صدر من غير اكراه واجبار عافي بمعنى ... ومايترتب به عليها شرعا ان عندها وفي ذمتها بحق شرعي ليوستف بن يعقوب بن يهودا اليهودي الرباني المعروف بقرفس للحاضر معها اربعون سلطانا ذهبيا شرعا واجب الاداء ولازم القضا وانها استدانة منه المبلغ المزبور بمدينة اسكندرية لاجل نکال رقيتها من الاسر من طائفة الفرنج وانها دفعت ... واجر نفسها لزوجته سلطانة ابنة اسحاق اليهودية مدة عشر سنوات من غرة سنة تاريخه بقية المبلغ لمزبور تخذمها سفرا او حضرا اسوة امثالها اجارة شرعية وصندقها

birlikte mahkemenin önüne çıkmaları şehrin ve bölgenin yabancıları olduklarına işaret eder.

Kendisi Katolik olan Abdülmesih kızı Katerina ile Murdukhan bin Menahem'in Edirne'de keşişen yolları ya da başlayan ilişkileri 12 Zilhicce 966/15 Eylül 1559 yılında Kudüs'te mahkeme huzurunda nihayete ermiştir. Katerina, yedi yıl önce 1552 senesinde Edirne'de Murdukhan'dan 30 altın gibi yüksek meblağlı bir borç almak zorunda kalmıştı. Her ne kadar siciller ne iş yaptığını dair malumat vermese de işin altından başarısız bir ticari faaliyetin çıkması ihtimal dâhilindedir. Zaten isminin sonunda "Frenciye" sıfatının oluşu dışarıdan Osmanlı topraklarına geldiğine işaret etmektedir. Taraflar arasında yapılan antlaşma gereğince Katerina kendisini, Murdukhan'ın eşine hizmetçilik yapmak kaydıyla senevî 3 altına kiraladığını ve 7 yılın sonunda geri kalan 9 altını da ödeyerek borcunu kapattığını beyan etti. Alacaklı, söylenen her şeyi kabul ederek borçlunun bütün yükümlülüklerinden berî olduğunu ikrar etti. Bunun üzerine kadı olan biteni sicile kaydetti. Katerina'nın erkenden borcunu kapaması ilave işler yaptığını ve çeşitli hünelerinin olduğunu göstermektedir.²⁷

Cinayet İddiası

Venedik ahalisinden Kudüs'te ikamet eden Frank taifesinin reisi Fiyumo, 1546 Ağustos'unun sonlarında mahkemede Paulo'nun cumartesi günü Yumtum bin İshak'ın evine girdiğini ve öldürüldüğünü iddia etti. Zira araştırılıp soruşturulmasına rağmen o günden sonra dindaşından haber alınamamıştı. Kadı Nureddin Efendi, Yahudi Yumtum'a iddiayı sorduğunda şahsın ziyaret maksadıyla evine girdiğini kabul etmekle beraber Fransiskenlere tercüman olarak çalışan Mârûnî Musa'nın bir süre sonra Paulo'yu, Kamame'ye çağrıldığını söyleyerek alıp götürdüğünü belirtti. Tercüman ise eve girmediğini, kayıp şahsı tanımadığını ve alıp götürmediğini ifade ederek hakkında dile getirelen şeyleri inkar etti. Bunun üzerine davalıdan delil talep edilince iki Müslümanı (Yusuf bin İzzeddin, Abdurrezzak bin

... يوسف و زوجته سلطنة ... وتصدیقاً شرعی وتصادقوا علی ... كذلك وثبتت شهادتهم علی انفسهم بذلك لدى الحاكم المومي اليه ثبوتاً شرعياً بوجه كل منهم ما هو الواقع جرى وجرى في واحد وعشرين شهر المحرم سنة اربع وستين وتسعمائة والله ترجمه
322 numaralı hüküm, 21 Muharrem 964/24 Kasım 1556 tarihli, *KDSŞC, XXXIII, s. 71*

هذه حجة صحيحة شرعية ووثيقة صريحة مرعية ... بمجلس الشريعة الغراء بمحروسة القدس الشريف لدى مولانا قدوة النواب " 27
الحاكم الحنفى الموقع اعلاه دام علاه تصادق مردخان بن مناحيم اليهودي الامنى المستوطن بمدينة القدس الشريف والحره قاترنا ابنة عبدالمسيح النصرانية الفرنجية الحاضرة معه بالمجلس المشار اليه وشهود بها عارفون تعرف من جاز تعرفه شرعا مصادقة شرعية على ان الذي يستحقه مردخان في ذمة قاترنا المذكورة اعلاه مبلغا قدره من الذهب السلطاني الجديد السلطاني ثلاثون سلطاني ذهباً بدل مال قرض شرعي اقترضت منه سابقاً بمدينة ادنة المحروسة القرض الشرعي استحقاقاً شرعياً ... ان مردخان المزبور من مدة سبع سنوات سابقة على تاريخه ... يوم تاريخه ادناه استأجر قاترنا على ان تعاطى خدمة زوجته اسوة امثالها باجرة قدر مدى كل سنة ثلاثة سلطانية ذهب وقاصصها بمبلغ احد وعشرين سلطانيا ذهباً من المبلغ المزبور في نظير اجرتها عن المدة مقاصصة شرعية بالطريق الشرعي ... في ذمتها تسعة سلطانية ذهب دفعتها له فقيضها منها القبض الشرعي بحضرة شهوده ثم بعد تمام ذلك ... بالطريق الشرعي اقر مردخان وهو بمفرده فريق اول و قاترنا فريق ثان الاقرار الشرعي من غير اكراه ولا اجبار ان كلا منهما لا يستحق ولا يستوجب على الاخر بسبب المبلغ القرضى ولا بسبب اجرة المدة المعينة اعلاه ولا بسبب غيرها حقاً مطلقاً ولا استحقاقاً ولا دعوى ولا طلباً بوجه من الوجوه الشرعية مطلقاً فيما مضى من الزمان والى يوم تاريخه ... براءة شرعية مطلقة عامة مقبولة وثبت مضمون ذلك لدى مولانا الحاكم المومي اليه بشهادة شهوده وبصريح الاقرار ... لديه ثبوتاً شرعياً بوجه كل منهما وحكم بموجبه حكماً شرعياً تحرير

12 Zilhicce 966/15 Eylül 1559 tarihli, "في تاريخ ثاني عشر ذي الحجة الحرام من شهر سنة ست وستين وتسعمائة
hüküm, *KDSŞC, XXXVII, s. 520*.

Faris) şahit olarak takdim etti. Şahitler onu tasdik ederek kayıp kişinin ölü ya da diri olduğuna dair bir bilgilerinin olmadığını söylediler. Anlatılanları dinleyen kadı Yumtuma'nın suçsuzluğuna karar verdi.²⁸

Cohen'in işaret ettiği gibi bu dava kan iftirası²⁹ olarak anlaşılabilir mi? Buna delâlet eden ifadeler kayıtta geçmemekle birlikte Mârûnî ve Katolik iki şahsın bu işi daha önceden mahir bir şekilde planladıkları görülmektedir. Ancak Müslüman şahitler oyunu bozarak Yahudi Yumtum'u Fransiskenlerin elinden kurtarmışlardır.

Hristiyanların kan iftirası adı altında Yahudileri taciz ettiklerini belirten ve taşradaki yöneticilerden nahoş duruma engel olmalarını isteyen bir hükmün Kudüs'e ve diğer yerlere Evâil-i Şa'bân 951/18-27 Ekim 1544 tarihinde yollanması, imparatorluk genelinde taraflar arası husumetten kaynaklanan mesnetsiz bazı ithamların ortaya atıldığını ve sonu kötüye varacak bu tip olaylara devletin müsaade etmediğini göstermektedir.³⁰ Dolayısıyla mezkûr dava için bir tarafın diğerine karşı beslediği nefretin organize saldırıya dönüşmüş örneğidir demek mümkündür.

Yasak

Murat Subaşı, 13 Cemâziyessânî 963/24 Nisan 1556 tarihinde mahkemenin kapısından içeri girip Azer bin İbrahim'den şikâyetçi olarak dava tarihinden önce Yahudilerin hiçbir surette Kamame Kilisesi'nin önünde geçmemelerini, oraya uğramamalarını ve kapının önünde dahi bulunmamalarını yazılı bir talimat halinde cemaate gönderdiğini ifade etti. Bu yasağa uymayan olursa ağır bir para cezasına çarptırılacağını (100 altın) vurgulamasına rağmen 963 senesinde Azer'in kilisenin kapısında beklediğini ve içeriye girdiğini söyleyerek cezanın kendisine ödenmesini talep etti. Kadı, Azer'e bunun doğru olup olmadığını sordu. O da yaptığı işi kabul ederek gönderilen emirden haberinin olmadığını eğer bilseydi böyle bir işe teşebbüs etmeyeceğini söyledi. Ayrıca içerideki Hristiyan hacıların daveti üzerine

صعدت القضية هو انه بالمجلس الشريعة المطهرة بالقدس الشريف شرفها الله تعالى ... بين يدي مولانا افتخار قضاة الاسلام معن " الفضل والكلام افندي نورالدين بن حمزة زيد فضله هو انه بمحضر ... الزعيم بقدس شريف زيد قدره حضر الرجل المدعو فيومو ابن بوزو الفرنجي من اهالي البندقية رئيس طابفة الفرنج الجرجان وادعي علي يطموم ابن اسحاق اليهودي القاطن بقدس شريف ان رجلا من جماعته يدعي فاولو الفرنجي دخل الي منزله في اليوم السبت ... عن ... بعد الظهر قبيل العصر وان قاوولو المزبور قتل بعد ذلك ولم يعلم له حال وسئل سؤال عن ذلك فسنل منه فاجاب ... زار الرجل المزبور دخل الي منزله في الوقت المزبور زار موسي بن جنا النصراني الماروني الشهير بابن ... الترجمان بخدمة الفرنج حضر الي منزله في اليوم المزبور واخذ قاوولو ... ان طابفة الفرنج فطلبوا الي قمامة وذهب به فسنل موسي عن ذلك فاجاب بالانكار وانه ما دخل الي منزل يطموم المزبور ولا اخذ قاوولو ولا يعرفه فطلب من يطموم بيبة شرعية تشهد له بما انه في حق موسي المزبور فاحضر يوسف بن عز الدين الشهير بابن اخي ... عبد الزاق بن فارس سرطبيب فشهد ... الاستشهاد الشرعي علي وقف دعوي يطموم المزبور شهادة صحيحة شرعية مقبولة بالطريق الشرعي وانه ... اخذ موسي خفي ولم يعلم كيف وقع له ولا هو حي او ميت فموجب ذلك ثنين ... مولانا الحاكم مومي اليه اعلاه دام اعلاه بقراره يطموم من ذلك البراة الشرعية ... ما هو الواقع سجل وحرر في اواخر شهر جمادي الاخر سنة ٩٥٣ Evâhir-Cemâziyelâhira 953/18-27 Ağustos 1546 tarihli 1220 numaralı hüküm, KDSŞC, XVIII, s. 277.

²⁹ Aynı dava için bkz: Amnon Cohen, *Jewish Life Under Islam*, Harvard University Press, 1984, s. 125.

³⁰ ".... Hâliyâ sūdde-i sa'âdetimde şöyle istimâ' olundu ki taht-ı kazâlarda bazı eşirrâlar olup Yahûdâ tâyifesine envâ'-ı te'addîler ve zulûmler eyleyüp âdem katl eyledünüz kanı ile ekmek pişirüp yersiniz deyü iftirâ' eyleyüp kâh dînimize ve ağızımıza şetm eyledünüz deyü celb-i mâl içün kimi müdde'î ve kimi şahid olup bu tarikle Yahûdîlerden ahz-ı mal ve celb-i menâfi' idüp hayıflar ve ziyânlar iderlermiş", Evâil-i Şa'bân 951/18-27 Ekim 1544 tarihli hüküm, KDSŞC, XLII, s. 86.

tercümanlık yapmak için kilisede bulunduğunu ifade ederek suçsuz olduğunu belirtti. Bunun üzerine kadı, söylediklerinin doğruluğunu ve yasak hakkında bilgisinin olmadığını şahitlerle ispatlamasını istedi. O da Kudüs'te kassâm-ı 'askerî³¹ olan Ali Çelebi bin Mustafa ile kalede görevli Yeniçeri Hacı Musa bin Muhammed'i şahit olarak sundu. Onlar da davalının anlattıklarını tasdik ederek kiliseye tercümanlık yapmak maksadıyla içeriden gelen davet üzerine girdiğini ve kendisinin bu yasaktan haberinin olmadığını bildirince Azer suçsuz bulundu.³²

Azer'in kuvvetli şahitleri onu bir bakıma ipten almıştı. İstenen cezanın maddi ağırlığı göz önüne alındığında bu paranın onun tarafından ödenmesi neredeyse mümkün değildi. Franklara tercümanlık yapması (الترجم للفرنج عند المضايقة) menşei hakkında bir malumat vermekte kendisinin ya da ailesinin Avrupa'dan Osmanlı topraklarına göç ettiğini düşündürmektedir. Yukarıda da işaret olunduğu üzere göç edenlerin çok az bir kısmı başta Safed olmak üzere Kudüs ve civarına gelip yerleşmiştir. Fransiskanların ve gelen hacıların yerel dili bilmemesi kentte tercüman ihtiyacına yol açmıştı. Netice de bu ihtiyaç var olan yasağın zaruri olarak esnemesine neden olmuştur.

Kamame'de merkad-i İsa'nın³³ bulunduğu düşünüldüğünde orada Hristiyan hacıların görmek isteyecekleri en son kişi bir Yahudi'dir. Aslında subaşı da taraflar arasındaki ihtilafın/nefretin farkında olarak bu yasağı koymuş ve şehirde olası bir karışıklığın önüne geçmek istemişti. Bütün bunlara rağmen içerideki ihtiyaç ağır basmış ve bir Yahudi en son görülmek isteneceği yere tercüman olarak girmek zorunda kalmıştır.

³¹ "Askerî kassâmın görev alanları, askerî sınıf mensuplarının terekelerini taksim ve bu konudaki davaları görmekle sınırlandırılmıştı." Bkz: Sait Öztürk, "Kassâm", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 580.

³² لدى مولانا عمدة قنوة الاسلام زبدة ولاية الانام مولانا افندى عبدالرحيم دام علاه ادعى مفخر الامثال مراد صوباشي مدينة القدس " الشريف زيد قدره علي عازر بن ابراهيم اجيوخى اليهودي وقال في تقرير دعواه انه قبل تاريخه كتب علي طائفة اليهود بالقدس الشريف قسامة انه متي مر احد من اليهود عن باب القمامة او دخل اليها كان علي القيام بصاحب صنق القدس الشريف كاينا من كان بمبلغ مائة سلطاني ذهباً وان عازر المزبور في ٩٦٣ وقف علي باب القمامة ودخل اليها حين حضور الفرنج الجرجان من المركب الي القدس الشريف وانه خالف ما كتب علي طائفة من القمامة وطلب منه المبلغ المزبور وسئل عن ذلك فاجاب انه لم يعلم ما كتب علي طائفة والا كان خاطراً في كتابة القمامة وانه وقف علي باب القمامة ودخل اليها لترجم للفرنج عند المضايقة فقدم من يوجد من يترجم للفرنج غيره فدعة الضرورة في فعل ذلك ودخله الي القمامة فطلب منه ثبوت مدعاه فاحضر مولانا علي جالبى بن مصطفى القسم العسكري بالقدس الشريف زيد فضله والحاج موسى بن محمد بكجرى بقلعة القدس الشريف بواب القمامة المزبورة جم [غفير] من المسلم ويقاه من الموحدين وشهدوا بعد الاستشهاد المرعي بطبق دعوا عازر المزبور شهادة شرعية مقبولة ... فيموجب ... ان عازر المزبور ما دخل الي القمامة الا ترجمانا للفرنج للضرورة وانه ما علم بالقمامة وانه لم يتوجه علي شئ علي الوجه الرسمي والا وجب علي اداة المزبور وحتى شكية المدعي لم يكون ولم يثبت علي شئ علي الوجه الرسمي وانفصل المجلس ... وحرر في ثالث عشر جمادى الثاني من شهر ١٣٠١ سنة ثلاث وستين وتسعمائة XXXI, s. 303.

³³ Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa'nın mezarı Kamâme Kilisesi içindedir. Hz. İsa'nın hayatı için bkz: Ömer Faruk Harman, "İsâ", *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, s. 465-472.

Sonuç

Osmanlı egemenliğinin ilk yüzyılında Kudüs'teki Katolik-Yahudi münasebetlerine bakıldığında tarafların iletişim ve etkileşimlerinin sınırlı olduğu ve bunun da nüfus oranından kaynaklandığı görölmektedir. Katolikliği temsilen Fransiskenlerin sadece dini bir misyonla kentte bulunuşu ve yerel halkla bütünleşememeleri burada kök salmalarına engel teşkil etmiştir. Haçlı seferlerinin bölgede bıraktığı menfi tesir ve miras bütünleşmenin önündeki en büyük mânialardan biriydi.

Tercüme ihtiyacı iki kesimi bir araya getiren müşterek noktalardan biridir. Şehirde Avrupa'dan göç eden Yahudi ailelerin bulunuşu, Hristiyan hacıların yerel halk ve yöneticilerle iletişimini sağlamada mühim rol oynamıştır. Nitekim ihtiyacın dayattığı zorunluluk, bazen kaidelerin çiğnenmesine ve Yahudilerin en son görölmek istenecekleri yer olan Kamame'ye girişlerine yol açmıştır.

Sınırlı münasebetin sadece tercümanlık alanına mahsus olmadığı ticari boyuta da kaydığı anlaşılmaktadır. Bazen tahsilinde zorluk yaşansa da taraflar arasında borç alışverişi olmuştur. Meydana gelen anlaşmazlıklar mahkemeden getirilen bir belgeyle halledilmiştir.

Yukarıda anlatılanlara ilaveten kayıtlar, yeri geldiğinde Yahudilerin Katolikler lehine kadının huzurunda taşra yöneticilerine karşı şahitlik yaptıklarını ve borcunu ödemekte zorlanan bir Fransisken'e kefil olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte kan iftirası örneğinde olduğu gibi menfi hislerin tesiriyle bazen cinayet davası açılmakla beraber neticesi kötüye varacak şeylere müsaade edilmemiştir.

Sonuç olarak aralarındaki teolojik ihtilafa ve hoşnutsuzluğa rağmen Osmanlı idaresindeki Kudüs'te tarafların arasında mahkemeye intikale edecek bazı ciddi tartışmaların meydana geldiği fakat bunun şartların iktiza ettiği insani ilişkileri etkilemediği görölmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- 1) Kudüs Şerîyye Sicilleri (KDSŞC)
6, 7, 9, 10, 14, 15, 18, 29, 31, 33, 37, 42
- 2) Kamil Kepeci Defterleri (KK.d.)
74, 75_02, 79, 101, 103, 216
- 3) Tapu Kadastro Arşivi Tahrir Defterleri (TABD. TTD.)
112

Çalışmalar

- Cohen, Amnon, *A World Within Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIth Century) I-II*, Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania, 1994.
- _____, "On the Realities of the Millet System: Jerusalem in the Sixteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, edited by Benjamin Braude and Bernard Lewis, Newyork: Holmes&Meier, 1982, s. 7-18.
- _____, "The Expulsion of The Franciscans from Mount Zion Old Documents and New Interpretation", *Turcica: Revue d'études Turques* 18, 1986, s. 147-157.
- _____, *Jewish Life Under Islam*, Harvard University Press, 1984.
- Harman, Ömer Faruk, "İsâ" *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, s. 465-472.
- Mucîrûddîn el-Hanbelî el-'Uleymî, *El-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kudsi ve'l-Halîl, el-Mücelled es-Sânî, İdâd ve tahkîk ve mürâcââ: Mahmud Avde el-Keâbinâ, Mektebet-ü Dandîs*, 1999.
- Öksüz, Mustafa, *Şam Eyâleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. YY.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.
- _____, "Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Yahudi Nüfusu", *Journal of Islamicjerusalem Studies (Winter 2016)* 16: 2., s. 1-29.
- Öztürk, Sait, "Kassâm", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 579-582.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* 3, *Lehistan Barışı'na ve Sultan I. Mustafa'nın 1623'te Tahttan İndirilmesine Kadar*, Nilüfer Epçeli (çev.), Yeditepe, İstanbul, 2011.

ISSN: 2587-2532 | e-ISSN: 2587-1862

<http://www.filistin.org>

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi Sayı: 4 (Kış 2018)

BPS- Bulletin of Palestine Studies Issue: 4 (Winter 2018)

Başlık/ Title: İngiliz Kraliyet Raporunda Filistin'e Yahudi Göçleri (1930-1936)

Yazarlar/ Authors

Macide BAŞLAMİŞLİ

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-0381-46>

Bu makaleye atf için: Macide Başlamışlı, "İngiliz Kraliyet Raporunda Filistin'e Yahudi Göçleri (1930-1936)," *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 4 (2018): 42-66.

To cite this article: Macide Başlamışlı, "Jewish Immigration into Palestine in the British Royal Report (1930-1936)," *Bulletin of Palestine Studies*, no. 4 (2018): 42-66.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 06.12.2018

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26.12.2018

Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2018

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi

BPS- Bulletin of Palestine Studies

Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

İngiliz Kraliyet Raporunda Filistin'e Yahudi Göçleri (1930-1936)

Özet: 1917'de Birinci Dünya Savaşı devam ederken, başta Kudüs olmak üzere, Müslümanların kutsal saydığı Orta Doğu toprakları İngilizler tarafından işgal edildi. Filistin, Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin kutsal saydığı önemli bir bölgeydi. Yahudiler, İngiliz siyasetindeki etkin konumları sayesinde 19. yy.'ın başlarından itibaren Filistin'de İngiliz himayesinde bir Yahudi yurdu hayalleri kurmaya başlamışlardı. Elbette Türk idaresi altında böyle bir şey söz konusu olamazdı. Filistin'deki İngiliz işgali, onlara uzun zamandır bekledikleri "Ulusal Yahudi Yurdu" fırsatını verdi. Böylece İngiliz Askeri ve Manda İdaresi himayesinde Filistin'e Türk idaresi altındayken izin verilmeyen Yahudi göçleri yasal bir hale geldi. "Aliyah" olarak bilinen Yahudi göçleri, Filistin'de yüzyıllar boyunca Türk idaresinde barış içinde yaşamış toplumları bir çatışma ortamına sürüklemiştir. Avrupa'da 1930 sonrası ortaya çıkan Yahudi karşıtlığı temelli siyasi gelişmeler, söz konusu Yahudi göçlerini büyük bir hızla arttırdı. Göçlerle birlikte Filistin'e büyük bir sermaye de gelmiş oldu. Tarım, endüstri ve eğitim alanlarında hızla gelişen Yahudiler ve Araplar arasında siyasi ve ekonomik açıdan büyük uçurumlar oluşmaya başladı. Başta Tel Aviv olmak üzere birçok kasaba hızla şehirleşmeye başladı. Yahudiler sadece endüstride değil tarım alanında da güçlendiler. Arapların elindeki tarım arazilerinin çoğu Yahudilerin eline geçti. Göçlerin bir Anglo-Yahudi planı olduğunu iddia eden Araplar haklı olarak sert tepkiler göstermeye başladılar. Ancak Arap toplumu kendi içindeki ayrışmalar ve Yahudi lobisinin Londra'daki gücü yüzünden haklarını yeteri kadar savunamadı. İngilizler tarafsız bir idare uyguladıklarını iddia etseler de ekonomik açıdan oldukça zengin ve girişimci olarak nitelendirdikleri Yahudi toplumunun baskılarına boyun eğdiler. Filistin'in işgalinden İsrail Devleti'nin kuruluşuna giden süreçte Filistinli Araplar büyük haksızlıklara uğradı. Araplar geç de olsa 1933'ten itibaren siyasi ve hukuki alanlarda mücadelelere başladılarsa da bir sonuç elde edemediler.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Balfour Bildirgesi, Yahudi Göçleri, Manda İdaresi.

Jewish Immigration into Palestine in the British Royal Report (1930-1936)

Abstract: While the First World War was continuing in 1917, the Middle East, which Muslims considered sacred, were occupied by the British. Palestine was an important region for Muslims, Christians and Jews. The Jews began to dream of a Jewish National Home in Palestine from the beginning of the 19th century, due to their active position in British politics. Of course, such a thought could not be realized under Turkish administration. The British occupation in Palestine gave the Zionists the opportunity to found the "Jewish National Home" that they had long waited for. Thus, under the auspices of the British Military and Mandate Administration in Palestine, mass Jewish immigration, which had not been allowed under Turkish administration, began. The Jewish immigration, known as Aliyah, created an atmosphere of conflict that put an end to the peace that had existed for centuries under the Turkish administration. The political developments in Europe after 1930 quickly increased the Jewish immigration. A large amount of financial capital arrived in Palestine with these immigrations. In the fields of agriculture, industry, education, politics and economy the rift between the Jews and Arabs increased. Many towns, such as Tel Aviv, began to develop rapidly. The Jews grew stronger not only in industry but also in agriculture. Jews bought most of the agricultural land in the hands of the Arabs. The Arabs, who claimed that the migration was an Anglo-Jewish plan, started to react strongly. However, the Arabs did not sufficiently defend their rights because of the divisions among

* Dr, Macide Başlamışlı, macidebaslamisli80@gmail.com

themselves and the Jewish lobby's power in London. Even though the British claimed to have exercised neutral administration, it yielded to the pressures of the Jewish community, which they described as very wealthy and enterprising. Palestinian Arabs were subjected to great injustices in the process leading from the occupation of Palestine to the establishment of the State of Israel. The Arabs launched a struggle in the political and legal fields from 1933 onwards, without achieving any results.

Keywords: British, Balfour Declaration, Jewish Immigrations, Mandate

Giriş

Filistin, İngiliz işgali öncesinde yüzyıllar boyunca Türk idaresinde kalmıştır. Bu süre içinde Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve diğer topluluklar Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde barış ve huzur içinde yaşamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Aralık 1917'de Filistin, İngilizler tarafından işgal edildi. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Versailles Düzeni adı verilen ve imzalanan bir dizi antlaşmayla mağlup imparatorlukların topraklarının yağmalandığı sistem içinde Filistin'de bir İngiliz Askeri İdaresi ve aynı sürecin devamı niteliğindeki 1920 San Remo Konferansı'nda alınan bir kararla da bir İngiliz Mandası kuruldu.

18. yüzyıldan itibaren dünya siyaseti büyük bir dönüşümün eşliğindeydi. Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali, bu süreçte yaşanmış iki önemli olaydı. Sanayi İnkılabı yeni sömürgeler ve hammadde arayışını başlatırken, Fransız Devrimi de milliyetçilik kavramını dünya siyasetine kazandırdı. Dini ve hatta mezhep temelli Avrupa milliyetçiliği, başta Yahudiler olmak üzere farklı olanlara tahammül edemiyordu. Bu bağlamda 19. yy.'ın son çeyreğinde Doğu Avrupa'da ve özellikle Çarlık Rusyası'ndaki Yahudiler'e yönelik düşmanlıklar artış gösterdi. 19. yüzyılda Yahudilere karşı soykırıma varan katliamlar Doğu Avrupa'da yoğun olarak görülmekle birlikte hemen her ülkede yaşanmaktaydı. 1894'te Fransa'da Yahudi Yüzbaşı Alfred Dreyfus, Almanlar adına casusluk yapmakla suçlanarak rütbeleri söküldü. Almanya'da da durum Fransa'dan farklı değildi. Bu da dindar ve dindar olmayan Yahudileri "Erets Yisrael" e (Filistin) dönme fikrine yönlendirdi. Zevi Hirsch Kalischer ve Yuda Alkalai isminde iki Yahudi din adamı ve Alman sosyolog Moses Hess, Yahudilerin kurtuluşunun ancak Filistin'e göçle mümkün olabileceğini savundular.¹ Bu bağlamda ortaya çıkan Hovevei (Hibbat), Bilu, Siyon (Siyon Severler) adlı gruplar, artan baskılar karşısında Yahudilerin Filistin'e göç edip yerleşmesi fikrini dile getirmekle kalmayıp Siyonizm'in doğuşundan önce Filistin'e göç (Aliyah) için örnek oluşturdular.² Bunun sonucunda yüz binlerce Yahudi Rusya'yı terk etti. Çoğunluğu Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. 1826'da ABD'de 5.000 Yahudi varken, bu sayı 1880'lerde 280.000'e kadar ulaştı.³ Söz konusu kitlesel göç hareketinden ve Yüzbaşı Dreyfus olayından etkilenen, Siyonizm'in babası olarak kabul edilen Avusturyalı gazeteci Theodor Herzl de diğer Yahudi entelektüeller gibi bir Yahudi devletin gerekliliği fikrini ortaya attı. Ancak kendisine Doğu Avrupalı Yahudiler hariç çok fazla yandaş bulamadı. Yahudilerin çoğu bunun, yaşadıkları ülkelerdeki diğer halklarla kurdukları ilişkileri kötü yönde etkileyeceğini düşündüler. Ancak 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da hızla yayılan Yahudi düşmanlığı, Yahudileri Herzl'in tezine yönlendirdi. Bunların yanı sıra, 19. Yüzyıldan itibaren Yahudi kökenli siyasetçiler İngiliz siyaseti içinde ön plana çıkmışlardı. Söz konusu siyasetçiler içinde Siyonizm'i benimseyen ve Filistin'de bir Yahudi devleti hayali kuranlar da vardı.

¹ Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, (İstanbul, Simge Yayınevi, 2017), 17.

² M. Lütfullah Karaman, "Siyonizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* Cilt 13, (1996): 90.

³ İbrahim Serbestoğlu, "19. Yüzyılda Filistin'de Yahudiler Üzerinde İngiliz ve Amerikan Himayesi", *History Studies* Vol. 4/1, (2012): 491.

Bunlardan en bilineni İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli'dir.⁴ Disraeli'nin dışında Moses Montefiore, George Eliot, Laurence Oliphant, Walter Scott, ve Edward Ashleyve gibi toplum içinde saygınlıkları olan isimler de Siyonistliklerini açıkça belirttiler ve bu düşüncüyü ateşli bir şekilde savundular.

Yahudiler, Endülüs Emevileri Devri'nden sonraki en ihtişamlı dönemlerini, 16. yüzyılda, Osmanlı himayesinde yaşamışlardır.⁵ Osmanlı yönetimi, İspanya'dan zorla göç ettirilen Yahudilere sahip çıkmış, onları Selanik, İzmir ve İstanbul'a yerleştirmişti. Ancak 19. yy.' da milliyetçilik rüzgârlarının etkisindeki diğer azınlıklar gibi Avrupalı Yahudiler de Osmanlı topraklarında bir yurt kurma amacındalardı. Bu amaç çerçevesinde 1879'da İngiliz yazar Laurence Oliphant, Filistin'deki boş arazilere, Yahudileri yerleştirmek için "Palestine Development Company" adında bir şirket kurulmasını gündeme getirdi. Oliphant, söz konusu projeyi aynı yıl Osmanlı Devleti'nin ekonomik sıkıntılarına dikkat çekerek Sultan II. Abdülhamit'e sundu.⁶ Ancak proje kabul edilmedi. Oliphant'ın bu teşebbüsünün ardından Herzl de şansını denemek istedi. Herzl, Newliniski ve Edmond Rotschild gibi Yahudi zenginleri aracılığıyla II. Abdülhamit ile görüşmek istiyordu. Newliniski ve Rotschild Herzl'e bu sürecin daha yavaş ilerlemesi yönünde görüş bildirdiler. Ancak kararından dönmeyen Herzl, Sultan ile görüşmek amacıyla 1896-1902 yılları arasında beş kez İstanbul'a geldi. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde ekonomik sorunlar yaşamaktaydı. Herzl' in amacı bu durumdan faydalanarak, para karşılığında Filistin'e Yahudi göçünü gerçekleştirip özerk bir devlet kurmaktır. Nihayet 1901'de Abdülhamit ile dostluğu olan Yahudi kökenli Macar Türkolog Vambery sayesinde Sultan ile görüşebildi. Herzl' in teklifleri Sultan Abdülhamit tarafından kabul edilmedi.⁷

Söz konusu bu girişimlerden önce Osmanlı yönetimi, Yahudilerin gerçek niyetini anlayarak bazı tedbirler almaya başlamıştı bile. Ekim 1882'de alınan bir kararla Yahudilerin, Filistin'e göçü yasaklanmış, Filistin'de yabancıların toprak alım ve satımı kontrol altına alınmıştı. Ancak II. Meşrutiyetin ilanındaki serbest ortamdan faydalanan Yahudiler faaliyetlerini iyice arttırmaya başladılar.⁸ Söz konusu sınırlamaya rağmen Filistin' de Yahudilerin sayısı artmıştı. 1882-1913 yılları arasında Filistin' e 30,000-35,000 Yahudi göçmen gelmişti. Araplar bu duruma az da olsa tepki göstermeye başlamışlardı. Filistin'deki Yahudi planların farkına varan tecrübeli Türk idareciler, Yahudileri ancak bazı koşulları yerine getirmeleri şartıyla kabul edeceklerini bildirdiler. Buna göre Yahudiler, Osmanlı vatandaşlığını kabul ederek ve tüm diğer vatandaşlık haklarından vazgeçerek Filistin toprakları hariç, Osmanlı

⁴ Macide Başlamışlı, "İngiltere'nin Yakın Doğu Politikası Dâhilinde Kıbrıs'ın İngilizler' e Devri", *"Tarihte Kıbrıs (İlk Çağlardan 1960'a Kadar)" Sempozyumu Bildirisi*, Cilt: 2, (İstanbul, 2017): 831.

⁵ Mahir Aydın, "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulünün 400. Yıldönümü Kutlamaları", *Osmanlı Araştırmaları XIII*, (İstanbul, 1993): 30.

⁶ Bayram Kodaman, Nedim İpek, "Yahudilerin Filistin'e Yerleşmeleri ile İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Layiha", *TTK Belleten*, Cilt: LVII, S.219, (Ankara 1993): 565-587.

⁷ Theodor Herzl, 2017, 22-28.

⁸ Ömer Osman Umar "Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, (Elazığ, 2002) : 427.

topraklarına dağınık bir şekilde yerleşebileceklerdi.⁹ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Filistin olarak bilinen bölge, Kudüs Sancağı altındaki Yafa, Gazze ve El-Halil idi.

Bireysel girişimlerin bir işe yaramadığını anlayan Herzl, daha örgütlü olmak adına harekete geçti. 1897'de İsviçre'nin Basel kentinde bir kongre toplayarak Dünya Siyonist Örgütü'nü kurdu. İlk Siyonist Kongre sonrası güçlenmeye başlayan Siyonizm'in lideri Theodor Herzl, Yahudilerin tüm diğer milletler gibi kendi yurtları olması gerektiğini savundu. Bu yurt da binlerce yıl önce terk etmek zorunda kaldıklarını iddia ettikleri Filistin idi. Herzl, kongreyle ilgili olarak şu ifadeleri kullandı: *"Basel'de ben Yahudi Devleti'ni kurdum. Eğer yüksek sesle söylersem, tüm dünya bana güler. Oysa belki beş fakat hiç şüphesiz ki elli yıl içinde herkes bu gerçeği görecek."*¹⁰ Bu plan çerçevesinde farklı siyasi görüşte de olsalar tüm Yahudi toplulukları hem fikir olmuşlardı. Bu sırada Yahudiler, İngilizler aracılığı ile faaliyetlerini daha da hızlandırdılar. Filistin Manda İdaresi'nin ilk komiseri olacak Siyonist liderlerden Herbert Samuel, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile Kasım 1914'te görüşerek, Filistin'de bir Yahudi yurdu hayalini somut hale getirme yolunda ilk adımı atmış oldu. 1916 yılında İngiltere Başbakanlığına Lloyd George gelmiş ve bu çabaları desteklemiştir.¹¹ Bunun sonucunda da 2 Kasım 1917'de Dışişleri Bakanı Balfour'un ünlü bildirgesi ortaya çıktı. Böyle bir ortam içinde İngilizler ve Yahudiler, Filistin'de kurulan İngiliz Askeri İdaresi altında, 1917'de Balfour Bildirgesi ile planladıkları gibi Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını kararlaştırdılar. Söz konusu bildirge, 1918'de sırasıyla Fransa, İtalya ve ABD tarafından da kabul edildi.¹²

Siyonizm yalnızca Yahudiler için siyasi bir hedef değil, İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarları açısından da parlak bir projeydi. İngilizler, savaş sonrası başta Süveyş Kanalı olmak üzere sömürgelerine giden yolları kontrol altında tutmak istiyordu. Kanal bölgesinin güvenliğini sağlama noktasında sıkıntı çeken İngiltere açısından Süveyş Kanalı ve çevresinin güvenliği bir Yahudi devleti aracılığıyla sağlanabilirdi.¹³ Açıkçası İngiltere, Orta Doğu'da sadece Araplarla kendine güvenli bir gelecek göremiyordu. Araplara güvenmemelerine rağmen Orta Doğu'daki çıkarları gereği Arapların da Yahudi Yurdu kararına onay vermesi gerektiğini düşünmüşlerdi. Bu bağlamda 1919'da Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'a, Suriye ile Filistin topraklarında kurulacak bağımsız bir Arap devleti içinde İngiliz himayesinde bir Yahudi yerleşim bölgesi kurulması fikrini kabul ettirdiler. Ancak Fransa Suriye'yi işgal edince Faysal'ın bağımsız Arap devleti rüyası kısa sürdü. Zaten, bağımsız bir Arap devleti konusunda, İngilizler, McMahon ile Faysal'ın babası Mekke Şerifi Hüseyin arasındaki mektuplaşma sürecinden itibaren Arapları oyalıyorlardı.

⁹ Özlem Tür "Türkiye ve Filistin - 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", *AÜSBF Dergisi*, 62-1, (Ankara, 1996): 225, 226.

¹⁰ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, (İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1982), 45.

¹¹ Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudiler", 2002: 433.

¹² Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, (İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985): 444.

¹³ İsmail Ediz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum Ve Siyaset 1919-1922", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* Vol: 2, No: 2, (2015) :146.

İngilizler, stratejik anlamda kendi çıkarları açısından önemli bu coğrafyada dost ve güvenilir, kuvvetli bir Yahudi devletinin, bir Arap devletinden daha faydalı olacağına inanıyorlardı.¹⁴ İngiltere, 1922’de Milletler Cemiyeti’nin Manda idaresi formülüyle Filistin’de tüm kontrolü ele aldı. 1917 Balfour Bildirgesi ile başlayan “Yahudi Ulusal Yurdu” oluşturma planı, İngiliz Manda İdaresi döneminde resmi ve yasal olarak uygulanmaya başlandı. Ancak Filistin’de nüfus olarak azınlıkta olan Yahudiler için göç kapılarının açılması gerekiyordu. Bu bağlamda Filistin’de yasal Yahudi göçlerine izin verildi. Bu göçlerle Yahudi nüfusu artmaya başladı. Söz konusu bu gelişmeler Arapların haklı olarak tepkisini çekerek şiddetli çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştu. İngiliz Manda İdaresi ile ilgili kurulan komisyonların raporlarından oluşan ve Filistin’deki İngiliz siyasetini belirleyen Beyaz Kitap’lar zaman zaman hem Arapların hem de Yahudilerin tepkisini çekmiştir. İngilizler, Yahudi göçlerine tepki gösteren Arapları yatıştırmak adına göçleri kısıtlama yoluna gitse de pek başarılı olamamışlardır. İngiliz hükümetleri Filistin’de tarafsız bir idare kurduklarını iddia etseler de Londra’daki etkili Yahudi lobisi bu tarafsız siyaset girişimlerini engellemiştir. 1929’da yayımlanan İngiliz Koloni Bakanı Lord Passfield’ın “Beyaz Kitabı”, anti-Siyonist ve Arapların lehine görüşleri ile Yahudilerin tepkisini çekmiş, yoğun baskıları İngiliz Başbakan Mc Donald’ı istifanın eşiğine bile getirmişti. 1931’de Manda İdaresi Komiserliğine getirilen Sir Arthur Wauchope da selefi Herbert Samuel gibi Yahudi yanlısı siyaseti devam ettirmişti. Yahudi Örgütü’nün kararlı tavrı ve Avrupa’daki siyasi gelişmeler 1930-1936 arasında yüzbinlerce Yahudi’nin Filistin’e göçüne sebep oldu. 1930’dan itibaren artan Yahudi göçleri sonucu Filistin’in sosyo-ekonomik şartları değişti. Yahudi göçmenler vasıtasıyla Filistin’e akan Avrupa kökenli sermaye ve bunun sonucunda hızla gelişen endüstri, şehir ve kırsal hayat arasındaki sosyo-ekonomik farkı daha da açtı. Sermayeden yoksun Arap üreticisi, eğitilmiş ve sermayesiyle gelen Yahudiler ile rekabet edecek durumda değildi.¹⁵ Yahudi yerleşim yerleri hızla gelişirken, Arapların yaşadığı bölgeler gerilemekteydi. Ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş olan Yahudi bölgesi, neredeyse başkent olarak gördükleri Tel Aviv şehri, yerel meclisleri, dilleri ve Hahamlık Konseyi ile bir devlet olma yolunda hızla ilerliyordu. Araplar ise geç de olsa Yahudi göçlerinin çok arttığı 1933’ten itibaren siyasi ve hukuki mücadelelerini başlattılar. Ancak Filistin’in kaderi Yahudi lobisinin etkin olduğu Londra’da belirlendiği için Araplar lehine bir sonuç alınamamıştır. Bu dönemde bir yandan Siyonist talepleri hızla karşılayan İngiltere diğer yandan Arapların tepkilerini dindirmeye çalışmıştır. Çoğunluğu oluşturan halkın itirazına rağmen İngiliz devlet adamlarının kafasında bölünmüş Arap coğrafyası fikri yerleşmiş durumdaydı.¹⁶ 1935’ten itibaren Mısır ve Suriye’deki bağımsızlık hareketleri Filistin’i de etkilemişti. Bağımsız bir Arap devleti içinde Yahudilerin bir azınlık olarak yaşamasını isteyen Araplar, büyük bir hayal kırıklığı içindelerdi. Bu yöndeki talepleri kabul edilmeyince Araplar da haklı olarak sivil itaatsizlik başlatarak bir

¹⁴ Kasalak, “İngilizlerin Filistin Politikası,” 68.

¹⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, (Ankara, İmge Kitabevi, 2014), 82.

¹⁶ Ediz, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında,” 168.

mücadele yoluna girdiler. Bu makale, İngiliz Manda İdaresi himayesinde Filistin'e yönelen 1930-1936 yılları arası dönemdeki Yahudi göçlerinin, 1937 tarihli İngiliz Kraliyet raporuna yansıyan Filistin üzerindeki siyasi ve ekonomik etkilerini ele almaktadır.

Manda İdaresi'nde Yahudi Göçlerinin Yasal Hale Getirilmesi ve Organizasyonu

İngilizler, Filistin'deki askeri idareleri boyunca Arap ve Yahudi toplumlarının kolaylıkla bir araya gelip bir devlet oluşturmayacaklarını anlamışlardı. Henüz Askeri idare dönemindeyken iki toplum arasında şiddetli çatışmalar başlamıştı. Manda İdaresi'nin kurulmasıyla Askeri İdare'den kalma yönetim düzeninin yetersiz olduğu ortaya çıktı. Bunun sonucunda yeni bir yönetim çerçevesi inşa edilmesi, yeni yasa ve yönetmeliklerin oluşturulması gerekiyordu. İdare, çatışmalara rağmen Arap ve Yahudi toplumlarının kaynaşması ve daha çok istihdam edilmeleri adına İngilizlerin idari görevlerdeki sayılarının azaltılması yönünde adımlar attı. İngilizler bu sayede, Filistin'de iki toplum arasında etkili bir işbirliğinin olacağı düşüncesindeydi. Ancak 1920'den itibaren planlı ve sistematik bir şekilde teşvik edilen Yahudi göçleri, söz konusu işbirliği sürecini baltalamaya başladı. Manda İdaresi, ülkeyi refah seviyesine getirme görevini üstlendiğini iddia ediyordu.¹⁷ Söz konusu görev, yerli halkın çıkarlara zarar vermeden Yahudiler için bir yurt kurulmasını ve gelişmesini sağlamaktı. Bu bağlamda Yahudiler de yurtlarının daha sağlam temeller üzerinde gelişmesi için İngilizlere baskı yapıyorlardı. Bu amaç doğrultusunda İngilizlere her türlü desteği vermeye hazırlardı. Bu durum, Manda İdaresi tarafından değiştirilmesi gereken bir yasama hamlesini gerektirmişti. Bunlar içinde Yahudi göçünün kontrollü bir şekilde planlanması ilk adımdı. Böylece Manda idaresi altında "Aliyah"¹⁸ diye bilinen büyük Yahudi göçleri yasal hale gelmeye başladı.¹⁹

İngiliz Manda İdaresi altında Filistin'e Yahudi göçünü yasal hale getiren esas unsur, Manda Yönetim Mevzuatının 6. Maddesiydi. Söz konusu madde, "Filistin Yönetimi, nüfusun diğer kesimlerinin haklarının garantisini sağlayarak Yahudi göçünü uygun şartlar altında kolaylaştırır ve Madde 4'te atıfta bulunulan Yahudi Örgütü ile işbirliği içinde, göçü teşvik eder."²⁰ şeklindeydi. İngiliz Manda idaresi Yahudi göçünün kendi kontrolünde olmasını istemişti.²¹ 1922'den itibaren Filistin'e göçmenlik düzenlemesi kriteri, yeni gelenlerin ekonomik kapasiteye göre istihdam

¹⁷ Macide Başlamışlı, "İngiliz Raporlarına Göre Filistin'deki İngiliz İdareleri ve İsrail Devleti'ni Oluşturan Süreçteki Roller", *Asia Minor Studies Dergisi*, C. 6, Sayı 12, (Temmuz 2018): 17.

¹⁸ Yahudilerin dini ayinlerinde Tevrat'tan parçalar okunduktan sonra kürsüye yükselme (temsili); yürüyüş, ilerleme.

¹⁹ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter II.-The War And The Mandate" (London, 1937): 34.

²⁰ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter II," 36.

²¹ Macide Başlamışlı, 2018: 17.

edilmeleri idi. Bu bağlamda göçe gerekçe olarak arazilerin ekilebilmesi için daha fazla nitelikli çiftçilere ihtiyaç olduğu vurgulanmaktaydı.²² Bu ilke, Churchill Bildirgesi'nde yer aldı ve 13 Şubat 1931 tarihli Dr. Chaim Weizmann'a gönderdiği mektupta da bir kere daha onaylandı. 1933'te İngiliz Manda yönetimi bir Göçmenlik Nizamnamesi yayınladı. Göçmenlik Nizamnamesi kapsamında, göçmenler aşağıdaki kategorilerde kabul edilecekti:

- a) En az 500 Sterlin sermayeye sahip serbest meslek sahipleri (Filistin'de böyle bir mesleğin ek üyelerine ihtiyaç duyulduğundan ve gereksiz rekabetin yaratılmasına yol açmayacak iş alanları olması şartıyla)
- b) En az 250 Sterlin sermayeye sahip yetenekli ustalar ve zanaatkârlar (Göç Dairesi'nin, Filistin'in ekonomik kapasitesinin, bu kişilerin ticaret veya el sanatları uygulamalarında istihdam tespiti olması şartıyla)
- c) Sabit gelire sahip olanlar. (Aylık 4 sterlinden az olmamak şartıyla)
- d) Dini meslek mensupları (Can güvenliklerinin sağlanması şartıyla)
- e) Filistin'deki bir eğitim kurumuna kabul edilen ve bakımları garanti edilen öğrenciler.
- f) Filistin'de kesin bir istihdam beklentisi olan kişiler.
- g) Söz konusu şartlara sahip kişilerin aile bireyleri.²³

Yahudi Ajansı ve Göçler

1897'de İsviçre Basel'de kurulan Siyonist Örgüt, her biri kural olarak bir devletin sınırları ile kapsamlı bir şekilde genişleyen federasyonlara bölünmüş uluslararası bir kuruluştur. Dünyadaki bütün ülkelerde (Rusya, Türkiye ve Siyonizm'in yasadışı ilan edildiği bazı Asya ülkeleri hariç) mevcut 45 Siyonist Federasyonu vardı. Siyonist ve Siyonist olmayan Yahudiler arasında on yıl süren müzakerelerden sonra, Yahudi topluluğunun bu iki kesimi arasında bir anlaşmaya varıldı ve 1929'da Siyonist Kongresi'nde ortak tavır resmen teyit edildi. Bu anlaşma, 6 Ağustos 1930 tarihli bir mektupla İngiliz Hükümeti tarafından resmen tanınan genişletilmiş Yahudi Ajansı'nın kurulmasıyla sonuçlandı. Yahudi Ajansı, Siyonist Örgüt' ten bağımsız olmayan Filistin'e yapılmış büyük Yahudi göçlerinden sorumlu ana kurumdu. Görevi, tüm dünyadaki Yahudi halklarının, Filistin'deki mirasları ve topraklarıyla bağlantı kurmalarını sağlamak ve gelişen bir Yahudi geleceği ile güçlü bir devlet inşa etmek adına onları güçlendirmektir.²⁴ Göçün kapasitesine ve şekillenmesine Yahudi Ajansı da destek vermekte ve Manda Yönetimi Göç İdaresi ile uyumlu bir şekilde çalışmaktaydı. Ajans, göçlerin hacmini, altı ayda bir, kişi sayısına, cinsiyete, yaşa, sanayiye ve istihdama göre hazırlanan bir çalışma takvimi ile kontrol ederek İngiliz

²² Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter II," 35.

²³ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X, Immigration", (London,1937): 283.

²⁴ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter VI, The Jewish Agency", (London,1937): 172.

Manda Yönetimine de danışmanlık yapmaktaydı. Manda İdaresi kurulurken Araplara, Yahudi Ajansı gibi bir temsilci kurum oluşturabilecekleri bildirilmişti ancak Araplar bu öneriyi kabul etmediler. Manda Yüksek Komiseri Herbert Samuel, Siyonistliğini gizlemeyen bir İngiliz Yahudisi idi.²⁵ Göçlerin organize edilmesinde aktif rol oynamıştı. Buna göre, Yüksek Komiserlik, Filistin Gazetesi'nde toplu halde yayımlanan çizelgeyi onaylar ve ardından ilgili olduğu döneme göre faaliyet gösterirdi. Filistin'deki Manda idaresi de Yahudi Ajansı'nı hemen tanımıştı. Bu bağlamda Yahudi Ajansı'nın tanınmasına dair şu bildiri yayımlandı:

Yahudi ajansı, Yahudi vatandaşı ve Yahudi nüfusun menfaatlerini etkileyebilecek ekonomik, sosyal ve diğer alanlarda Filistin Manda idaresi ile işbirliği yapmak amacıyla bir kamu kuruluşu olarak tanınacaktır. Filistin'de ülkenin yönetimine katkıda bulunmak adına her daim idarenin kontrolüne tabi tutulacaktır. Yahudi Ajansı, Manda idaresinin anayasası ile çatışmadığı sürece tanınacaktır. Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulmasına yardımcı olmaya istekli tüm Yahudilerin işbirliğini güvence altına almak için Majestelerinin Hükümeti ile istişare ederek adımlar atacaklardır.²⁶

Filistin için genişletilmiş Yahudi Ajansı, Siyonist Örgütüne bağlı olmayan çeşitli ülkelerdeki Yahudilerin temsilcilerinin yarısının oluşturduğu bir kurumdur. Yahudi Ajansı'nın üst yönetim organı, Siyonist Kongresi tarafından seçilen Siyonist Organizasyonun 112 temsilcisi ve her ülkede yerel koşullara en uygun şekilde atanan çeşitli ülkelerdeki 112 Yahudi temsilcisi olan Konsey'dir. Konseyin olağan toplantıları, Siyonist Kongresi'nin oturumları ile ve bu oturumların hemen ardından iki yılda bir yapılır. Konsey bünyesinde İcra Kurulu'ndan rapor almak için aralıklarla bir araya gelen, Ajansın faaliyetleri hakkında genel gözetim ve denetim yapmak üzere bir Yahudi Ajansı İdari Komitesi bulunmaktaydı. Siyonist ve Siyonist olmayan 20'şer üye olmak üzere toplam 40 üyeden oluşmakta ve genellikle Siyonist Genel Konsey ile aynı anda toplanmaktadır. Yahudi Ajansının yürütme daireleri Kudüs'te bulunuyordu.²⁷

Kısaca başta Doğu Avrupa ülkelerinden olmak üzere Filistin'e yönelen Yahudi göçlerini organize eden kuruluş, Yahudi Ajansı'ydı. Yahudi Ajansı, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı ülkelere göç kontenjanları vermekte, göçmenlerin karakterini ve niteliğini belirlemekteydi. Göçler nüfus yoğunluğuna ve istihdam ihtiyacına göre düzenleniyordu. 1930'dan itibaren Yahudi Ajansı'na, Göçmenlik Danışma Komitesi, Brit Trumpeldor Gençlik Örgütü "Betar", Yeni Siyonist Örgüt ve Filistin'deki Yahudi cemaatini temsil eden Vaat Leumi gibi yan kuruluşlar da danışmanlık yaparak destek verdiler. Ajans bu kurumların tavsiyelerine bağlı değildi, ancak bunları dikkate alırdı. Ülkelere göre verilen göç kontenjanlarının dağılımı, o ülkedeki Yahudi sayısı ve o ülkenin ekonomik koşulları ile ilgiliydi. Örneğin Polonya göç kontenjanının çok olduğu bir ülkediydi. Polonya'da üç milyonluk bir Yahudi

²⁵Can Deveci, Herbert Samuel Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925), *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 42 (Aralık 2017): 4.

²⁶ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter VI," 173.

²⁷ Macide Başlamışlı, "İngiliz Raporlarına Göre," 47-48.

topluluğu vardı. Filistin'e göç etmek isteyenler, göçle ilgili belgeleri (Sağlık raporu, adli sicil kaydı, meslek belgesi) bu kuruluşların ofislere teslim etmekteydiler.²⁸ Bu ofislerin en büyüğü, Polonya ve Almanya'nın iki ana göç ülkesi olması nedeniyle Varşova ve Berlin'de bulunmaktaydı. Göçler planlı bir şekilde programlanmaktaydı. Genç Yahudi göçmenler eğitimlerden geçirilerek Filistin'e gönderiliyordu. Mesleği olmayanlara meslek eğitimi veriliyordu. Çeşitli Filistin Büroları tarafından seçilen göçmenler, Yahudi Ajansı Göçmenlik Direktörü Dr. Senator'un yönettiği ve savaş sırasında ortaya çıkan "Halutz" olarak adlandırılan bir hareketin sonucu olan eğitim merkezlerine yönlendiriliyorlardı. Üç yıl süren bu eğitimde çocuk yaştaki göçmenlere Filistin toprakları ve çiftçilikle ilgili bilgiler veriliyordu. Tarım ve çiftçiliğin yanı sıra zanaatkârlık öğreten birimler de vardı. Yahudiler, Filistin'deki Yahudi topluluğunun kentsel, kırsal ve tarımsal gelişimindeki ilerlemenin, yalnızca bu topluluğun sağladığı sermayeden ve Yahudi yerleşimcilerin çalışmaları, enerjisi ve çözümlerinden kaynaklandığını inancındalardı. Ancak tüm bu planlamalara rağmen Yahudi Ajansı'nı memnun etmeyen bir takım sorunlar vardı. Bunlar Nisan 1933'te sekiz ana başlıkta Manda İdaresi'ne bildirildi. Buna göre:

- a) Manda İdaresi, Yahudi göçünü kolaylaştırmak için gereken yükümlölükleri yeterince yerine getirmemiş ve İdarenin bu yükümlölüğe uygun olduğu konusunda herhangi bir taahhütte bulunmamıştı.
- b) İşçi göçmenlere yönelik kontenjanların yetersiz kaldığı ve bu şekilde devam ettiği göz önüne alındığında, Manda İdaresi ülkenin artan ekonomik kapasitesini dikkate almada başarısız olmuştu.
- c) Başkasına muhtaç olarak gelecek olan göçmenlerin kabulüne ilişkin olarak İdarenin getirdiği katı kısıtlamalar söz konusuydu.
- d) 250 sterlin ve 500 sterlinlik bir sermayeye sahip olan göçmenler, hala istihdam edilememişlerdi.
- e) Almanya'dan gelen genç öğrencilere verilen izinlerinin Çalışma Takvimi'nden düşölmesi haksızlık yaratmaktaydı.
- f) Manda İdaresi ülkenin ekonomik potansiyelini değerlendirenken kamu işleri ve hizmetleriyle ilgili Yahudi işçi kontenjanını güncellemediğine yönelik iddialar vardı.
- g) İdare, göçlerle ilgili uyuşmazlıkların nedenleri hakkında Yahudi Ajansına sağlıklı bir bilgi akışı sağlamıyordu.
- h) Arapların komşu ülkelerden gelen yasa dışı göçleri olduğuna yönelik iddialar vardı.²⁹

Yahudi Ajansı, Manda İdaresi'nin daha fazla hizmet beklentisi içindeydi. Ajans, İdarenin yollar, halk sağlığı, eğitim, konut ve yerel hükümet geliştirme yolunda çok daha fazlasını yapabileceğini düşünmekteydi. Bu tür gelişmeler Yahudi göçmenlerin Filistin'e yerleşmesini kolaylaştıracaktı. İngilizler ise bu beklentiler karşısında idare olarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirdiklerini ifade ediyorlardı. Buna göre,

²⁸Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter VI,"173.

²⁹Palestine: Report Of The Royal Commission, Chapter X," 294.

Filistin'deki Yahudi nüfusun hızlı artışı, Manda İdaresinin görevi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki çalışmalarının dikkate değer bir kanıtıydı.³⁰ Ayrıca işgücü programlarının yetersiz kaldığı yönündeki şikâyetler ile ilgili olarak ise, Filistin'in işgücü gereksinimlerine göre emici kapasitesini değerlendirme görevi kolay değil, piyasadaki dalgalanmalar hem olumsuz hem de olumlu olmak üzere her zaman öngörülebilir değildi. Göçle ilgili diğer bir şikâyet, Yahudi Ajansı'nın, Filistin topraklarının kontrolsüz durumundan kaynaklanan komşu ülkelerden yasadışı Arap göçmenlerin büyük ve sürekli akınını ciddi bir endişe ile karşı karşıya bıraktığı görüşüydü. Ajans, bu akının ciddi anlamda sosyal ve ekonomik sorunlara yol açacağını iddia etmiş bu sızmaların idare tarafından önlenmesi gerektiğini bildirmişti. İdare ise, bu konuda çalışmaların devam ettiği karşılığını vermişti.³¹ Bu bağlamda Yahudi Ajansı, Filistin'deki Yahudi topluluğu ile dünya Yahudileri arasında bir köprü görevi yapmaktaydı.³²

Yahudi Ulusal Yurdu ve Göçler

3 Haziran 1921'de Filistin'deki Yüksek Komiser Herbert, "Yahudi Ulusal Yurdu" kavramını şöyle tanımlamıştır: *"Dünyada dağılmış bir halk olan ancak kalpleri her zaman Filistin'de bulunan Yahudiler burada yaşamalıdır. Ülkelerini geliştirmek kaynak ve çabalarıyla yardım etmek için Filistin'e gelmelidirler. Filistin sakinleri üzerinde bir Yahudi kimliğinin bir bütün olarak değil, var olanın daha da gelişmesidir. Yahudi toplumu, dünyanın diğer bölgelerindeki Yahudilerin yardımıyla, Filistin'i bir bütün olarak bir cazibe merkezi haline getirecektir."*³³

Söz konusu cümleden de anlaşılacağı üzere, Filistin, Yahudilerin yurdu olarak görülmüş ve göçlerle birlikte artık Yahudilerin kendi yurtlarına dönmeleri gerektiği yönünde propagandalar yapılmaya başlanmıştı. Avrupa'daki Yahudi karşıtı çevrelerinde söylemleri bu çerçevedeydi. Buna göre, "Yahudiler, Orta Doğu'ya geri dönmeliler" anlayışı hâkimdi. Siyonistler de Avrupa'da dışlanan ve istenmeyen Yahudiler için Filistin'e dönmeleri gerektiği ve oranın Yahudilerin yurdu olduğu fikrini yaymaya çalışıyorlardı. Siyonistlere göre, "Yahudi Ulusal Yurdu" olarak nitelendirdikleri Filistin, Yahudilerin tek kaçış yeri idi. ABD, bilinçli olarak Yahudi göçleri Filistin'e yönelsin diye göçlere sınırlama getirmişti. 1933 yılından itibaren başta Almanya ve Polonya olmak üzere Avrupa'nın geneline yayılacak olan Yahudilere yönelik ekonomik ve siyasi baskılar, kaçış yeri kavramını haklı çıkarır nitelikteydi. Söz konusu baskılar, olabildiğince çok sayıda Yahudi'nin Filistin'e göçünü hızlandırdı. Ancak Filistin'deki yerleşim ve istihdam imkânları da sonsuz değildi. Buna rağmen Yahudiler, hızlı bir şekilde tarım, sanayi ve ticarete hızla ilerleyerek Tel Aviv gibi büyük Yahudi şehirleri oluşturdular. Söz konusu büyük gelişme İngilizleri bile etkilemişti. Elbette bu başarıda 1901'de kurulan Yahudi Millî

³⁰ Palestine: Report Of The Royal Commission, Chapter X," 294.

³¹ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 297.

³² Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X, Immigration", (London, 1937) : 289.

³³ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 305., Deveci, "Herbert Samuel," 5.

Fonu'nun payı büyüktü. Bu fonun temel amacı, Filistin'de toprak mülkiyeti kazanmaktı.1920'ye gelindiğinde fonun yan unsuru olarak Filistin Toprak Geliştirme şirketi tesis edildi. Bu tür çabalarla Yahudi halkı adına sistemli toprak alımı devletin oluşumuna kadar aralıksız devam etti.³⁴ Haziran 1922'de yayımlanan Filistin'deki İngiliz siyasetini içeren Beyaz Kitap Yahudi göçleri sonrası Filistin'deki durumu şu şekilde ifade etmektedir: Son iki ya da üç kuşak boyunca Yahudiler Filistin'de nüfusu şu anda 80.000 bulan bir topluluk yarattılar. Bunlardan yaklaşık dörtte biri arazi üzerindeki çiftçiler ya da işçilerdir. Bu topluluğun kendi siyasi organları vardır; dâhili sorunlarının çözümü için oluşturulmuş bir meclis; belediyeler ve okullarının kontrolü için büyük bir organizasyon. Bunların dışında dini işler için de bir Hahamlık Konseyi (Rabbinat) kurulmuştur. İş dünyasında ve basında İbranice tek dil olarak kullanılıyor. Kendilerine özgü entelektüel hayatları var ve iş dünyasında önemli ekonomik başarılar gösteriliyor. Her şeyden önce bu topluluk, nüfusu, siyasi, dini ve sosyal örgütleri, dili, gelenekleri ve kültürel yaşamı ile "ulusal" bir kimlik kazanmıştır.³⁵

Yahudi Göçleri ve Filistin'in Siyasi ve Ekonomik Yapısına Etkileri (1930-1936)

Orta ve Doğu Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ve etkisi devam eden ekonomik ve toplumsal bunalımların bir sonucu olarak Yahudi karşıtlığı daha da artmıştı. 1930 sonrası ortaya çıkan, Amerika Birleşik Devletleri'ne Yahudi göçünün kısıtlanması, Almanya'daki Nasyonal Sosyalist Hükümetin ortaya çıkışı ve Polonya'da Yahudiler üzerindeki artan ekonomik baskı gibi sebeplerle göçler, daha da yoğunlaşmaya başladı. İngilizlere göre bu üç ana faktör, Filistin'e Yahudi göçünün hacmini, karakterini ve Yahudi yurdunun gelişme oranını doğrudan etkilemişti. Avrupa'daki Yahudi karşıtı çevreler, Yahudilerin asıl yurtlarının Orta Doğu olduğunu ve onlardan Filistin'e kitlesel göçler vasıtasıyla kurtulacaklarını düşünüyorlardı.³⁶1920-1936 yılları arası dönemde Rusya, Almanya ve Romanya en çok Yahudi göçü veren ülkelerdi. Filistinli Arapların çoğu bu göçlerden rahatsızken, İngiliz yönetimi, söz konusu göç hareketlerini oldukça normal karşılayarak ılımlı olarak gördükleri Yahudi göçmenlerin herhangi bir huzursuzluğa sebep olmadığını savunmaktalardı.³⁷

Yahudi göçlerini destekleyenlerin yanı sıra Yahudi göçünün yıllık hacmine bir sınır getirilmesi gerektiğini savunan İngilizler de vardı. Bunlar göçleri kısıtlamak adına Manda İdaresi Yüksek Komiseri 'ne göçmen sayısını asgari düzeyde tutma talimatı verilebileceğini savunmaktalardı. Buna göre, göç yılda 12.000 kişi olarak sabitlenebilirdi.³⁸ İngiliz raporlarının geçici de olsa böyle bir kısıtlama tavsiyesi

³⁴Karaman, "Siyonizm," 91.

³⁵Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 305.

³⁶Başlamışlı, "İngiliz Raporlarına Göre,"39.

³⁷Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 287.

³⁸Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X,"288.

vermesinin sebebi, Arapları yatıştırma planıydı. Bu yönde bir karar, Arapların Yahudi göçü ile ilgili yoğun şikâyetlerini azaltabilirdi. Araplar, sürekli artış gösteren Yahudi göçleriyle azınlıkta kalma endişesi taşımaktalardı. Buna göre, toplam 1.300.000 nüfus içinde git gide artan 400.000'i bulmuş bir Yahudi nüfusu vardı ve bu kritik bir eşikti. Filistin Manda İdaresinin görevlerinden biri de Filistin'deki diğer halkların haklarını koruyarak Yahudi göçünü kolaylaştırmaktı ancak söz konusu göç akışı Arapların tepkileri göz önüne alındığında kontrol altında tutulmalıydı. Sonuçta sömürgelerinin neredeyse tamamı Müslümanlardan oluşan İngiltere'nin bu sorunlara asgari düzeyde hassasiyet göstermek zorunda olması, Siyonizm meselesindeki yumuşak karnıdır.³⁹ İdare, ekonomik düzeyde istihdam kapasitesiyle böyle bir kontrol mekanizması oluşturmuştu. Söz konusu ilke, 1922 tarihli Churchill Bildirgesi'nde (Beyaz Kitap) açıkça yer almıştı: *Bu politikanın yerine getirilmesi için (Yahudi Ulusal Yurdu'na dair Hükümet politikası) Filistin'deki Yahudi topluluğunun göçmen sayısının artırması gerekiyor. Ancak bu göç, ülkenin ekonomik kapasitesi ne kadar büyük olursa olsun belli şartlar altında gerçekleşmeli. Göçmenlerin bir bütün olarak Filistin halkına bir yük getirmemesi ve mevcut nüfusun istihdamının herhangi bir bölümündeki haklarından mahrum etmemeleri sağlanmalıdır. Bugüne kadarki göçlerde bu şartlar yerine getirildi.*⁴⁰ Churchill Bildirgesi'nin göçlerle ilgili bu ilkesi, Siyonist Örgüt tarafından 18 Haziran 1922 tarihli mektupta şu ifadelerle kabul edildi: *Uygulama ile ilgili olarak, Majestelerinin Hükümeti'nin, bu hakkın bir sonucu olarak, Yahudilerin göçle Filistin'deki sayılarını artırebilmelerinin gerekli olduğunu kabul ettiği de gözlemlenmiştir. Churchill Bildirgesi'nden göçlerin hacminin, ekonomik alanda ülkenin yeni gelenleri karşılayabilme kapasitesine göre belirleneceği anlaşılmıştır.*⁴¹

Söz konusu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Siyonist Örgüt ekonomik kapasiteyi belirleyici bir ilke olarak yorumlamış, Churchill Beyannamesini ise sadece göç kapasitesinin azami sınırını bildiren bir ifade olarak görmüştü. Bunun dışında Filistin'deki diğer halkların hakları pek de ilgilerini çekmemişti. Filistin'de Manda İdaresi yönetimi boyunca Yahudi göçüne ekonomik emilim kapasitesi ilkesi uygulanmıştı. Ancak söz konusu ilkenin esnekliği ve çeşitli yorumlara açık olması, Filistin'deki karmaşık ekonomik şartlarda uygulanmasını zorlaştırmıştı. Bu yüzden zaman zaman orijinal yönetmelik tadil edilmişti. Bunun yanı sıra söz konusu ilke, Yahudi Örgütü'nü harekete geçirmiş ve Filistin'e hızlı bir şekilde yüklü miktarlarda sermaye akışı başlatılmıştı. Ancak göçler için istihdam kapasitenin yanı sıra yerleşim, altyapı ve ulaşım gibi ihtiyaçları da dikkate almak gerekiyordu. Bunların dışında bir başka sorun ise, Yahudi yerleşimlerinin çoğunlukla şehirli bir karakter aldığı ve Filistin'in şehir nüfusunun kırsal nüfusa oranla hızlı bir şekilde büyüdüğü ve dolayısıyla şehirde üretilen endüstri ürünlerinin kırsal kesimde yeterince pazar bulamadığıydı. Bu açıdan Tel Aviv şehri bir örnekti. Tel Aviv'in hızlı endüstriyel gelişimi dikkat çekiciydi ve Belediye Başkanı bu şehrin "Los Angeles gibi bir

³⁹ Ediz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında,"159.

⁴⁰ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 298.

⁴¹ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 298.

Amerikan şehri kadar büyük olacağına" yönelik planlar yapmaktaydı.⁴² Siyonist liderler ise, Hayfa'daki Yahudi nüfusunun 1 milyonu bulacağını ve Yafa'nın güneyinde yer alan toprakların yerleşime açılması gerektiğini ifade ediyorlardı. İngilizlere göre, bu planlar gerçekleşirse kıyı şeridindeki kasabaların çoğu hızla şehirleşmiş olacaktı. Bunun yanı sıra Filistin dünyanın en küçük ölkelerinden biriydi ve ekonomisi kendi kontrolünün ötesinde olan ve genellikle öngörölemeyen olaylardan ciddi bir biçimde etkilenebilirdi. Örneğin Nasyonal Sosyalist Parti'nin 1933'te Almanya'da iktidara gelmesi, 1935'te İtalyan yayılmacı dış politikası ve İşpanyol iç savaşı gibi olaylar ölkenin ekonomik durumu üzerinde olumlu ya da olumsuz etki yaratacak niteliklerdi. Bu yüzden kalıcı barışın Filistin gibi bir ölkede sağlam bir ekonominin ön şartı olduğunu ve Arapların Yahudi göçüne dışman olması nedeniyle, "iki halk arasındaki dışmanlık" unsurunun ekonomik gelişim önünde bir engel olduğunu söylemek yerindeydi. Sermaye, barış ve düzen olmayan bir yerde üretim yapamazdı. Ayrıca İngiliz raporlarına göre, büyük mali kaynaklarla desteklenen oldukça zeki ve girişimci bir topluluğun, nispeten fakir bir topluluğa, farklı düzeyde devam eden etkisi, zaman içinde ciddi tepkilere neden olabilirdi. 1933-36 yılları arasındaki yoğun göç, Yahudilerin göçmenler için ölkenin istihdam kapasitesini genişletebildiğini göstermişti. İngilizler, ekonomik emilim kapasitesinin Filistin'in Arap sakinlerini görmezden gelerek ve hatta yok sayarak genişlemesinin, iki topluluk arasındaki çatışmayı daha da arttıracaağını öngörmüşlerdi. Bu yüzden ekonomik şartların yanı sıra siyasi ve psikolojik faktörlerin de dikkate alınması tavsiye etmişlerdi.⁴³

1929'da şiddetli çatışmaların patlak vermesi ve sonraki süreçte yaşanan soruştırma ve tartışmalar, Manda İdaresinin görevinin yürütölmesinde yaşanan zorlukları açıkça ortaya koymuştu. İdarenin iki toplum arasında sürdürmeye çalıştığı denge bozuldu. 1929 çatışmalarının ardından İngiltere, hukukçu Walter Shaw ve iktisatçı Sir John Hope Simpson başkanlığında bir komiteyi incelemelerde bulunmak ve rapor hazırlamak üzere Filistin'e gönderdi. Söz konusu komitenin yaptığı üç aylık incelemelerin sonucu olarak 1930 Ekim ayında Passfield Beyaz Kitabı yayımlandı.⁴⁴ Arapların yoğun baskısı altında kalan Manda idaresi, Araplar lehine dönmeye çalıştı. İngiliz Koloni Bakanı Lord Passfield 'ın "Beyaz Kitabı", anti-Siyonist ve Arapların lehine görüşleri ile Yahudilerin tepkisini çekmiş ve yoğun baskılar İngiliz Başbakan Mc Donald'ı istifanın eşiğine getirmişti. Yahudi baskısı, Londra'da o kadar etkiliydi ki idare hemen eski pozisyonuna dönmek zorunda kaldı. Sonuç olarak, Yahudi göçünün Arap ekonomik çıkarlarına zarar vermediği sürece devam etmesi gerekiyordu. Ancak söz konusu göçler Arapların bağımsızlık talebini daha da sertleştirdi. Artık yavaş yavaş Manda İdaresine son vermek niyetinde olan İngiltere bu yüksek tansiyonlu tablo karşısında geri adım atarak bu planı erteledi. Böylece Filistin'deki İngiliz siyaseti, 1929 öncesinde olduğu gibi aynı yolda devam etti ve

⁴² Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X,"299.

⁴³ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X,"300.

⁴⁴ Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası,"73.

daha sonra görüleceği üzere olaylar daha da şiddetlendi.⁴⁵ Yahudi göçü 1929'dan itibaren, Arapların tepkisini çekmeyecek şekilde kesintisiz de olsa asgari yoğunlukta devam etti. Buna göre, söz konusu tarihlerde Filistin'e gelen göçmen sayısı şu şekildedir:

	Yahudi	Yahudi Olmayan
1929	5,249	1,317
1930	4,944	1,489
1931	4,075	1,458
1932	9,553	1,736
1933	30,327	1,650
1934	42,359	1,784
1935	61,854	2,293
1936	29,727	1,944

Tablo 1: 1929-1936 arası dönemde kayıtlı Yahudi göçü.⁴⁶

1932 yılına gelindiğinde 1936'nın başlarına kadar devam edecek olan yoğun göç döneminin ilk yılı başlamış oldu. İngiliz raporlarına göre, diğer ırklardan farklı olarak Yahudiler için 1932'den 1934'e kadar hiçbir göçmenlik listelemesi yapılmamıştı. Bu durum yasa dışı göçlere işaret etmekteydi. Yahudilerin yasadışı göçlerinin, yasal göçlerin de artış gösterdiği 1933-1934 yılları arası dönemde ortaya çıktı. Söz konusu yasadışı göç şu şekillerde gerçekleşmekteydi:

- Ülkeye yasa dışı giriş, yani sınır kontrollerinin kaçırılması,
- Geçici ikamet süresini aşmış olmak,
- Yabancı kadınla evlilik (Filistin vatandaşları ile Filistin vatandaşı olmayan daimî sakinler ile)⁴⁷

Yasadışı göçlerde, Ürdün, Mısır ve Suriye üzerinden karayolu ve özel kiralanan gemilerle Filistin kıyılarına ulaşan deniz yolu kullanılıyordu. Yasadışı göçlere sıklıkla başvurulmasının temel sebebi, Yahudi kamuoyunun, kaçak göçmenlerin tespit edilmesinde kamu otoritesine yardım etmeyi reddetmesiydi. İngiliz raporlarına göre, yasadışı göçün miktarı 1933'teki zirveye ulaşmış ve iki yılda 1932-1933'te bunların sayısı 22.400'e yükselmışti. Bu sayının 17900'ü geçici ikamet süresini aşmış olanlardı. Elbette ki bu sayı sadece tespit edilebilenlerdi. Yahudi kaçak göçünün üçüncü biçimi olan, Göçmenlik Yönetmeliği kapsamında göçmen olarak tasdik edilmeyen, Filistinlilere ya da Filistin vatandaşı olmayan daimi ikamet edenlere, bu evliliklerin resmî olarak hukuka uygun, ancak gerçek bir evlenme niyetine sahip olmayan kadınların göçüdür. Filistin Vatandaşlık Mevzuatına göre, Filistin vatandaşı olan birinin karısı bir Filistin vatandaşıdır ve bu nedenle sınır dışı edilemez. İngiliz raporlarına göre, bu yöntem için görevlendirilmiş "profesyonel

⁴⁵ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter III, "The Controversy of 1930," 74.

⁴⁶ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter III, The Manda,"35.

⁴⁷ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X,"290.

kocalar" bile tespit edilmişti. Bu yasadışı yollarla ülkeye girmiş olan kadınlarla evlenmek için boşanmalar da artmıştı.⁴⁸ Manda İdareci, yasadışı gn engellenmesi için çeşitli yöntemlere başvursa da Yahudi topluluğunun söz konusu yasadışı gleri desteklemesi bu süreci zorlaştırdı. İdare, yasa dışı gn önlenmesi için şu yöntemleri tavsiye etmişti:

- a) lkede yasadışı göçmen kavramının yasalaşması, belli bir yasal yaptırıma sahip olması,
- b) Kimlik Kartı kavramını oluşturmak,
- c) lkede yasal olarak bulunduğunu göstermek için göçmene ispat belgesi koyarak Göçmenlik Nizamının yürürlüğe girmesi,
- d) zel bir sınır kontrol gc oluşturulması,
- e) İstihbarat için gizli bir fon kurulması⁴⁹

İdare, bu yasadışı gleri de yasal hale getirmişti. Buna göre, 6000 kadar yasadışı göçmen ülkeye kabul edildi. Yahudiler bir anlamda, 1929'da kısıtlanmaya çalışılan glerin acısını çıkarmaya çalışıyorlardı. Yeniden düzenlenen göçmen kontrol sistemi devreye girdiğinde yasadışı Yahudi göçmenlerin sayısının binlerce kişiye ulaştığı sonucu ıktı. Elbette yasal ya da yasa dışı olmakla birlikte gler arttıķa, Yahudi bölgesine ve onun tarımsal ve endüstriyel üretimine yatırılan sermaye miktarında da bir artış yaşanmaktaydı. Bu sermayenin çoğu yasadışı glerle, Büyük Buhran' dan kaırılan paralardı.

Yahudi bölgesine yönelen büyük sermaye akışı, ister istemez Arapların ekonomik konumu da geliştiriyordu. cret yükseliyor, ülke için pazarlar genişliyor, daha fazla yol, köprü ve okul inşa ediliyordu. Filistinli Arap arazi sahipleri değersiz, verimsiz topraklarını değerinin çok üstünde almaya hazır Yahudileri buldukları için mutluyken, köylüler de yerleşimcilerce oluşturulan büyük tarım alanlarında çalışmaktan memnundular.⁵⁰ Ayrıca Yahudi göçmenler için planlı olarak istihdam alanları oluşturulmaktaydı. Gle gelen Yahudiler için istihdam alanları sağlanırken esas alınan kriter, Filistinli Arapların işsizlik raporlarıydı. Buna göre, Yahudi göçmenlerin bir kısmı, işten ıkarılan Arapların yerine istihdam edilmektedir. 1930'da Araplar çıkarlarını korumak ve pekiştirmek için yeni tedbirler devreye girmesini istediler. Bu bağlamda İngiliz Kalkınma Direktörü Lewis French 1931 yazında, Filistin'e geldi ve 1931 Aralık ve 1932 Nisan'ında iki rapor hazırladı. 1931'de, Yahudi satın almaları nedeniyle topraklarından çıkarıldıklarını iddia eden Araplar, yeniden yerleşmek amacıyla taleplerini sunmaya davet edildiler. Söz konusu durum 1929'da yürürlüğe girmiş olan reticinin Korunması Yönetmeliği ile ortaya çıkmış, kiracıların satış sırasında araziden keyfi olarak çıkarılmalarına sebep olmuştu. Birkaç değişiklikten sonra bu, 1933'te yeni bir yönetmelik ile değiştirildi. 1932 ve 1933'te de benzer tarım yardımları ve teşvikleri yapılmaya çalışıldı ancak Arap isyanlarına katılmamış olanlar diye sınırlandırma getirilmişti. Aynı şekilde

⁴⁸ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 292.

⁴⁹ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 293.

⁵⁰ zlem Tr, "Türkiye ve Filistin - 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal çıkar ve Batılışma", AÜSBF Dergisi, 62-1, (Ankara, 1996): 227.

siyasi alanda da Arapların taleplerinin karşılanmasına yönelik bazı adımlar atılmaya çalışılmıştı. 1930-1933 yılları arasında geçici de olsa ortaya çıkan huzur ortamında bu adımların etkisi vardı. Bu durum Yahudilerin hoşuna gitmemişti. Bunun dışında Tel Aviv ve çevresinde Yahudi göçmenler için konut sıkıntısı yaşanmaktaydı. Tel Aviv Belediye Başkanı, sık sık Yüksek Komiserliğe, belediyesinde kulübelerde ve çadırlarda yaşayan binlerce kişinin olduğu ve Hayfa'da da durumun aynı olduğunu ifade eden şikâyetlerde bulunuyordu.⁵¹ Yahudilerde hoşnutsuzluk yaratan bu huzur dönemi kısa sürdü ve Yahudilere yönelik saldırılar başladı. Toplumda tanınmış Yahudiler, faili meçhul suikastlarla öldürüldüler. Yahudilere ait portakal bahçeleri yok edildi, büyükbaş hayvanları telef edildi, Yahudi toprak alımları engellenmeye çalışıldı. Bunun üzerine Yahudiler silahlanmaya başladı. Arap basınına göre, Yahudiler bu saldırıları bahane ederek silahlanmaya başlamışlardı.⁵²

Araplar 1930 itibarıyla siyasi bir mücadele başlattılar. 1931'in sonunda, Müslüman dünyasının her kesiminden 145 delegenin katıldığı bir Müslüman Kongresi, Kudüs'te toplandı. İdarenin korktuğu gibi çatışma yaratacak bir ortam oluşmadı. Tam tersi bir yandan, başkanlık eden Kudüs Müftülüğünün konumunu ve saygınlığını güçlendirirken öte yandan Filistin toprağı üzerinde nadiren sahnelenmiş İslam dayanışmasının bir göstergesiydi. Araplar açısından önemli bir diğer olay ise, 1932'de kurulan İstiklal Partisi idi. Genç Araplara milliyetçilik ve bağımsızlık gibi kavramları aşlamaya çalışan bir partiydi. Filistin'de bu gelişmeler yaşanırken Avrupa'nın merkezinde, Almanya'da 30 Ocak 1933'te Nasyonal-Sosyalist rejim kuruldu. Yahudi düşmanlığı ekseninde oluşmuş olan yeni rejimle birlikte, Almanya'dan Filistin'e büyük bir göç dalgası başladı. Bunların birçoğu Filistin'e gelmeyerek komşu ülkelerde geçici bir sığınak bulmuş, ancak buralarda da fazla duramamışlardı. Bilinçli bir politika bu göçleri Filistin'e yönlendiriyordu. Bu arada Polonya ve Romanya'daki Yahudilerin durumu giderek daha da kötüleşiyordu. Bu, Yahudi halkının modern zamanlarda karşılaştığı en kötü krizdi. Doğu Avrupa'da Bolşevik Devrimi'nden sonra iç hesaplaşma başlamıştı ve kıyımlardan Yahudiler de paylarına düşeni almışlardı. Bu şartlar altında gidebilecekleri tek yer Filistin'di. Nasyonal Sosyalist rejimin etkisi açıkça ortaya çıkmıştı. Bir açıdan bu yeni göç dalgası benzeri görülmemiş bir durumdu. Almanya'dan gelen göçmenler, alışılmadık derecede yetenekli erkeklerden oluşuyordu ve bazıları bilim ve meslek dallarında dünya çapında bir şöhrete sahiptiler. Bunlar, bilim adamları, doktorlar ve avukatlar, finans ve iş organizasyonunda deneyim ve yetenek sahibi insanlardı.⁵³ Böylece ekonomik olarak Yahudi bölgesinin gücü daha da artmış oldu. Arazi satın alımına, turizmde ve sanayide ve taşımacılıkta yatırım yapılan Yahudi sermayesi miktarı 1932'de 2.833.000 Sterlin iken, 1933'te 5.630.000 Sterlin idi. Tarım, sanayi ve ulaştırma araçları ya da hammadde olarak kullanılan sermaye mallarının ithalatı 1932'de 2.422.000 Sterlin iken 1933'te 4.060.000 Sterlin idi. Söz konusu resmi rakamlara göre, 1933'ten 1936'ya kadar olan dönemde, en az 1.000 sterlinlik bir

⁵¹ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 287.

⁵² Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter III," 80.

⁵³ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 301.

sermayeye sahip olan 17.653 kişi Filistin'e girdi ve bu rakam toplam Yahudi göçünün yaklaşık yüzde 11'ini oluştuyordu. Bu göçmenlerin yaklaşık üçte biri Alman Yahudileri'ydi. 1935'te Almanya'dan gelen göçmenlerin yüzde 18'i sermayedar sınıftan varlıklı Yahudilerdi. Bu sınıfın çoğunun 1.000 sterlinden çok daha fazlasını getirdiği tahmin edilmektedir.⁵⁴ Bunların dışında meslek sahibi Yahudiler de vardı. Bunlar Sağlık çalışanları (Doktorlar, Diş Hekimleri, Cerrahlar), Mimar ve Mühendisler, Eğitimciler, Sanatçılar ve Serbest Meslek olmak üzere sınıflandırılmışlardı.

Meslek Grupları	1931 Yılı Yerleşik Nüfus İçindeki Sayı	Göçmenler						Göçmenlerin Yerleşik Nüfusa Oranı
		1932	1933	1934	1935	1936	Toplam 1932-1936	
Sağlık Çalışanları	847	55	522	431	617	153	1778	209.9
Mimar ve Mühendisler	1081	59	296	392	347	147	1241	114.8
Eğitimciler	4187	150	328	340	351	187	1356	32.4
Sanatçılar	510	8	58	81	137	85	369	72.4
Serbest	2290	49	293	400	292	269	1303	56.9

Tablo 2: 1932-1936 yılları arasında gelen göçmenlerin meslekleri ve sayılarıyla birlikte 1931'deki yerleşik nüfus sayısına olan oranları.⁵⁵

Yahudi bölgesinin başarısı için ihtiyaç duyulan ekonomik güç unsuru 1933'ten önce gerçekleşmeye başlamış, bununla birlikte mevcut durumda bunun devamının geleceğinin güvencesi de artmıştı. ⁵⁶ Araplar da ister istemez bu ekonomik gelişmeye katkı sağlıyorlardı. Arap toprak ağaları, 1920-1928 yılları arasında Yahudilere önemli topraklarını da büyük paralar karşılığında satmaya başlamışlardı.⁵⁷ Bu hızlı ve etkileyici ekonomik gelişmeler karşısında Arapların tepkisi oldukça normaldi. İngilizlere göre, Yahudi göçmenler ve beraberlerinde getirdikleri sermaye Araplar ve Yahudiler için daha fazla refah anlamına gelebilirdi ancak Araplar şunu iyi biliyorlardı ki Yahudi nüfusu ne kadar büyürse, Arapların ulusal bağımsızlıklarının önündeki engel de bir o kadar büyüyecekti. Nüfus oranı açısından bakıldığında, nüfus artış oranı ile Yahudilerin, Filistin'de ölçülebilir bir süre içinde çoğunluğa dönüşmesi imkânsız görünüyordu. Ancak bu göç dalgalarının daha da büyümesi bu durumu değiştirebilirdi. Araplar arasında Yahudi devleti içinde azınlık olma endişesi başladı. Bu endişe, Arap milliyetçilerinin o güne kadar planladığı gibi Filistin'deki öz-yönetim fikrine bir katkı sağlayabilirdi. 1933 yılı içinde Araplar haklı

⁵⁴ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter X," 284.

⁵⁵ The Royal Commission, "Chapter X," 301.

⁵⁶ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter IV," 82.

⁵⁷ Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası," 72.

isyanlarını idareye gösterme çabasına girdiler. Bu yükselen öfkenin ilk açık tezahürü, Arap Yürütme Komitesi'nin 1933 Mart'ındaki Arap Yürütme Komitesi tarafından yayınlandı. Bu bildiride "Yahudilerin bu kutsal ülkenin topraklarına sahip olma niyetinde oldukları ve bunun için yasal ve yasadışı yollarla yüzlerce ve binlerce kişi tarafından göçmen akınına uğradıkları" ve bu durumun ülkeyi dehşete düşürdüğü ifade edildi.⁵⁸ Bildiri, Yafa'da düzenlenecek "Meclis kararlarının getireceği ciddi eylemlere hazırlanmak için" bir miting duyurusu ile sonuçlandı. Miting, 26 Mart'ta gerçekleştirildi ve Kudüs Müftüsü de dâhil olmak üzere Arap İcra Kurulu üyeleri, tüm belediye başkanları, kasaba halkı ve köylüler katıldı. Bunun yanı sıra İngiliz ve Yahudi mallarına boykot uygulama kararı alındı. İngiliz raporlarına göre, Arap basını olayları provoke etmek istiyordu. Arap gazetelerinde Manda İdaresinin Yahudilerle bir olup Arapları Filistin'den koparmak adına binlerce Yahudi'nin göçüne göz yumduğu ve hatta teşvik ettiği yönünde haberler çıkmaktaydı. Manda İdaresi, bu haberler yüzünden Arap basınına yönelik "kamusal barışı tehlikeye sokma olasılığı" sebebiyle sık sık uyarı vermişti. Araplar sık sık mitingler düzenlemeye başladılar. İstiklal Partisi, Müslüman Genç Erkekler Derneği ve Müslüman-Hristiyan Derneği Yahudi göçlerine karşı mitingler düzenlediler. Hristiyanlar da Müslümanlar gibi Yahudi göçlerine olumlu bakmıyorlardı. Hatta Yahudiler, Askeri ve Manda İdaresi içinde bazı Hristiyan İngilizleri, anti-Semitizm ile suçlamışlardı.⁵⁹

Araplar, Ekim 1933'te tepkilerini genel grevle göstermeye başladılar. Grevle birlikte eş zamanlı gösteriler de düzenlenmek istendi ancak İdare bunlara izin vermedi. Olaylar, kısa sürede Filistin'in diğer bölgelerine de yayıldı. 27 Ekim'de Yafa' da büyük bir isyan başladı. İngiliz raporlarına göre, isyan öylesine büyük ve ateşliydi ki idare silah kullanmak zorunda kalmıştı. İsyan, Kudüs, Nablus ve Hayfa' ya da sıçradı. Olaylarda 26 Arap hayatını kaybetti. 1933'ten önce 1920, 1921 ve 1929'da da benzer olaylar yaşanmıştı. İngiliz raporlarına göre, daha önceki olaylar Yahudilere yönelmişken, bu seferki Manda İdaresine yönelikti. Filistin küçük bir ülke olduğu için Arap liderlerin halk üzerindeki etkisi büyüktü. Yahudiler için de aynı durum söz konusuydu. Yahudi topluluğu içinde ılımlı ve fanatik görüşlü gruplar vardı. Örneğin Fanatik Yahudiler Ürdün topraklarına da göz dikmişken, ılımlı Yahudiler, Ürdün'ü de içine alacak bir Yahudi yurdu istemiyorlardı.⁶⁰ Fanatik Yahudiler ve Londra'daki güçlü Yahudi lobisi İngilizlere baskılarına devam etmekteydi. 1933'te bir grup Siyonist, İngilizlerin Filistin'deki Yahudi yurdunu daha da genişletmesi, şayet bunu yapmaya cesaret edemiyorlarsa da mandayı başka bir devlete, mesela ABD'ye devretmesi gerektiğini ileri sürerek Tel Aviv sokaklarında karışıklıklar çıkardılar.⁶¹

Bu gergin ortamda bile Yahudi göçleri artarak devam etti. 1934'te 61.854, 1935'te 42.359 kişi yasal yollarla Filistin'e göç etmişti. Söz konusu yeni göçlerle iki önemli

⁵⁸ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter IV," 83.

⁵⁹ Palestine: The Royal Commission, "Chapter IV," 84.

⁶⁰ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter IV," 84,85.

⁶¹ Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası,"74.

nokta göze çarpıyordu. İlki yeni göçmenlerin tarımdan ziyade sanayi ve endüstride istihdam edilmesi, ikincisi ise, ekonomik emilim kriterine oranla göç yoğunluğunun artışı. Daha fazla göç, daha fazla endüstri, inşaat ve üretim demekti. Bu nedenle, İdare daha kısıtlayıcı bir politika benimsemedikçe ya da ekonomik bir geri dönüş olmadıkça, göç oranının yükselmeye devam etmemesi için hiçbir neden görülüyordu. 1933'te olduğu gibi, 1934 ve 1935'te de, ticari ve endüstriyel faaliyetleri, yükselen göçmen rakamlarıyla yükseldi. Elbette İngilizler, bu gelişmelerden memnundu ve maddi açıdan, diğer ülkelerin Filistin'e gıpta ettiklerini düşünüyorlardı. Ancak Filistin'de ekonomik durumun iyileşmesi, siyasi durumun bozulmasına neden oldu.⁶²

1934'e gelindiğinde Araplar mücadelelerinde daha kararlıydı. Hatta İdareye karşı Arap liderlerin ve basının tavrı daha da sertleşti. 1934 sonbaharında, Arap Yürütme Kurulu, Yüksek Komisere, görev süresinde somutlaşan Arap çıkarlarına yönelik verilen güvencelerin yerine getirilmediğine dair görüşlerinin resmi bir rapor sunmuştu. Müslüman Yüksek Kurulu daha fazla Arap toprağının Yahudilerin eline geçmesini önlemek için, aktif rol aldığı bir mücadele hazırladı. Örneğin, küçük toprak sahipleri ailenin diğer bireyleriyle birleşerek arazilerini vakıf haline getirmeye başladılar. Yahudilere 5000 dönümlük arazi satışını içeren özel bir sözleşme, Müslüman Kurulu tarafından iptal ettirildi. Arazilerini Yahudilere satmakla suçlanan Araplar, camilerde, sokaklarda ve basında hain ilan edildiler. Bir Arap bankası, yabancıları (Yahudileri) hariç tutarak Arap topraklarının gelişimi için 60.000 sterlinlik bir sermaye yatırımı yaptı. Dahası, Yahudilerin hâlihazırda satın aldıkları topraklara yerleşmesini önlemek için çeşitli davalar açıldı. Böylece Araplar geç de olsa masaya yumruklarını vurmuş oldular. Ancak İngilizlere göre, Arapların bu faaliyetleri içi boş kıskançlık ve mesnetsiz suçlamalardı.⁶³

1935'te Araplar, Ulusal Hareket anlayışının örgütlenmesini geliştirerek kapsamını genişletiyordu. Özellikle "Gençlik Hareketi" ne daha çok destek veriliyordu. Genç erkek grupları, çeşitli isimler altında, daha bilinçli ve kararlı bir şekilde örgütlenerek izci ve spor kulüpleri kuruyorlardı. İngiliz raporlarına göre, 1935'in sonlarına doğru genç ve bilinçli neslin ortaya çıkması, eski Arap liderlerin gücüne ve etkilerine meydan okuyabilecek bir durum oluşturmuştu. Elbette İngilizler bilinçli Arap gençlerinden rahatsızlık duymuş ve bunları mevcut ve eski Arap liderlere rakipmiş gibi gösterme çabasına girişmişlerdi. İngilizlerin bu planı işe yaramış ve söz konusu gençlik hareketi kısa sürede geri plana alınmıştı.⁶⁴ İngiliz raporlarına göre yeni atanan Yüksek Komiser Sir Arthur Wauchope' un işi daha da zorlaşmıştı. Ancak buna rağmen zaman içinde Arapların ve Yahudilerin bir arada yaşayarak ve çalışarak karşılıklı çıkarlarının güçlendireceklerini iddia etmekteydi. Wauchope. *Filistin'i iki ırkın isteklerine uygun olarak memnuniyetle yönetiriz ve bunlar hala çatışmayı arzularsa, onları uzlaştırmak için de her yolu kullanırım. Eğer bu çabalar boşa çıkarsa, İdare eleştirilere bakılmaksızın, halkın çıkarları açısından en doğru gördüğü siyaseti bir bütün*

⁶² The Royal Commission, "Chapter IV,"86.

⁶³ The Royal Commission, "Chapter IV,"88.

⁶⁴ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter IV,"88.

olarak ve sorumluluk gereğince uygulayacaktır.⁶⁵ Sözleriyle bir anlamda taraflara gözdağı vermeye çalışmıştı.

İdare, Arapları sakinleştirmek adına bir takım adımlar da attı. Haziran 1935'te 1929'daki çatışmalara katılmaktan suçlu bulunan on dört mahkûmun serbest bırakılacağı açıklandı. Ancak buna rağmen 1935'in sonlarında durum daha da bozuldu. Ekim 1935'te Belçika'dan ithal edilen bir çimento sevkiyatında gizlenen silah ve mühimmatın keşfi, Yahudilerin gizlice büyük çapta silahlandırıldığını ortaya çıkardı. Bunun üzerine elbette Araplar da boş durmayacaklardı. Kasım ayının başlarında, Suriye'den bir siyasi mülteci olarak gelen Şeyh İzzeddin el Kasım'ın önderliğinde, Celile tepelerinde bir silahlı grubun kurulduğu ortaya çıktı. İdare, bu grubu derhal ortadan kaldırdı. Şeyhin ve grup üyelerinin cenazelerine yoğun bir kalabalık katıldı ve olaylar çıktı. Olaylar sonrasında Arap partileri, 25 Kasım 1935'te Yüksek Komisere üç talep sundular:

- 1) Demokratik bir hükümetin kurulması,
- 2) Arap topraklarının Yahudilere devrinin yasaklanması,
- 3) Yahudi göçünün derhal durdurulması ve ülkenin "göç emilim kapasitesini" belirlemek için bir komitenin oluşturulması.⁶⁶

İdare, söz konusu talepleri "Yahudi Ulusal Yurdunun ve göçlerin Arapların çıkarlarına zarar vermediği gibi tam tersi çıkarlarına uygun olduğu" gerekçesiyle reddetti. Siyonist Örgüt de göçlerin devam edeceğine yönelik bir açıklama yaparak, Manda İdaresini "...Yahudi Ulusal Yurdunu daha ileriye taşımak için aktif ve sistematik bir siyasetle..." yükümlülüklerini yerine getirmeye çağırıyordu. Şubat 1936'da İdare, Arap taleplerinden birini kabul etti. O da, mecbur kalınmadıkça Arapların Yahudilere yönelik arazi satışının yasaklanması talebiydi. İlk talep olan demokratik hükümet maddesi ise, bazı kurumların özerk hale getirilebileceği ve Arap ve Yahudilerden oluşacak bir Yasama Konseyi kurulabileceği önerileriyle yumuşatıldı. Yine de idarenin bu önerileri, genç ve eğitilmiş Arapların kurduğu İstiklal Partisi tarafından desteklenmişti. Ancak İngiliz Manda İdaresi'nin himayesi altında hızla bir devlet olma yolunda ilerleyen Yahudiler, söz konusu talep ve önerilerden oldukça rahatsızlardı. Siyonist Örgüte göre, söz konusu Arap talepleri ve İdarenin bunlara cevaben verdiği öneriler, Filistin'in gelişimini engelleyebilirdi.⁶⁷ İdare, söz konusu önerilerin değerlendirileceği kararını aldı. Filistin'in kaderi uzak topraklarda Yahudi lobisinin ve siyasetinin hâkim olduğu Londra'da belirlenecekti. Elbette ne Arap talepleri ne de Manda İdaresi'nin önerileri kabul edildi. Söz konusu durum ve geline nokta, tartışmaların Filistin'den Birleşik Krallık'a kayması, Arapların yaşadığı dezavantajın çarpıcı bir örneğiydi.

1936 başından itibaren yaşananlar, Orta Doğu'da İngilizler için hareketli günlerin habercisi niteliğindedir. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, Süveyş Kanalı'na yakın bu bölgeyi hareketlendirdi. Ağustos 1936'da İngiltere ile Mısır bir anlaşma imzaladı. Buna göre, İtalyan tehdidine karşı iki ülke işbirliği yapacak ve bu

⁶⁵ Palestine: Report Of The Royal Commission, "Chapter IV,"88.

⁶⁶ Palestine: The Royal Commission, "Chapter IV,"89.

⁶⁷ Palestine: The Royal Commission, "Chapter IV,"91.

bağlamda Mısır ordusu güçlendirilecek, Süveyş' deki İngiliz işgali sonlandırılacaktı. Ancak söz konusu anlaşma imzalanırsa da İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çıkmayı niyeti yoktu. Süveyş Kanalı, İngilizlerin Uzak Doğu'daki sömürgelerine doğrudan giden yolda kritik bir noktadaydı. Aynı yıl Suriye' de bağımsızlık yolunda adımlar atılmıştı. Fransa iki s karşılığında Suriye'den çıkmak üzereydi. Mısır'la imzalanan bu anlaşma ve Suriye'nin durumu, bağımsızlık ateşiyle yanıp tutuşan Filistinli Arapları daha da heyecanlandırdı. Bu heyecan zamanla tepkiye neden oldu. 1936'da geniş çaplı bir grev ve sivil itaatsizlik başlatıldı. 1936'ya kadar boş durmayıp silahlanmış olan Yahudiler ise, Haganah ve Irgun, gibi silahlı gruplarını oluşturmuşlardı bile. İlk olarak Filistin'e bağımsızlık verme niyetinde olan İngilizlere karşı saldırılar başlattılar. Daha sonra Araplarla çatışmalar başladı. Takviye birliklerle olayları bastırabilen İngiltere, Temmuz 1937'de Hindistan'ın eski komiseri Lord Peel'in başkanlığında bir komisyon kurdu. Elbette Almanların Filistin ile ilgilenmeye başlaması İngilizleri buna yönlendiren önemli bir gelişme olmuştur. Söz konusu Peel komisyonuna göre, Filistin, Arap ve Yahudiler arasında ikiye blnecekti. Yahudi Devleti, Celile Denizi ile sahilini kapsayacaktı. Araplar bu teklifi kabul etmedi. Bir türlü anlaşma sağlanamadı ve İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. Yahudiler, savaşın bitişinden üç yıl sonra 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'ni kurdular. Filistinli Araplar bu günü "El Nakba" diye anmaya başladılar.⁶⁸

⁶⁸ Felaket Günü

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Versailles düzeni, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş bölgelerin sömürgeleştirilmesi planıydı. Söz konusu sömürgeleştirme planları, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte yasal bir zemine oturtularak "Manda" idare şekilleri ortaya çıkmış oldu. Bunlardan biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal edilmiş toprağı olan Filistin'de kuruldu. 18. yy.'ın sonlarından itibaren İngiliz siyasetinde etkin olan Yahudiler, Filistin'in işgalini bir siyaset olarak hedeflemişlerdi. Türk idaresi altında gerçekleşemeyecek hayalleri İngiliz himayesinde gerçekleştirebilirdi. Yahudiler, zengin ve girişimci bir toplumdunun yanı sıra Siyonizm ile birlikte daha örgütlü bir hale gelmişlerdi. 1917'de bir Anglo-Yahudi planı olan Balfour Bildirgesi işte bu şartlar altında imzalanmıştı. Buna göre, İngilizler, Filistin'de Yahudilere bir yurt vaat ediyorlardı. Ancak bu siyasette sadece Yahudilerin çıkarları yoktu. İngilizler de Yahudiler sayesinde Orta Doğu'ya tamamen hâkim olmak istiyorlardı. Çünkü Orta Doğu'da Fransa da vardı, yalnız değildi. Sykes-Picot Anlaşması'yla Suriye'de bir Manda idaresi kuran Fransa da benzer hedefler güdüyordu. Filistin Manda İdaresi'nin ilk Yüksek Komiseri olan Sir Herbert Samuel, bir Siyonist'ti ve Manda idaresinin tüm yapılandırılmalarını Yahudilerin lehine şekillendirmişti. Buna göre, ilk icraatları Türk idaresi altında izin verilmemiş olan Yahudi göçlerini yasal hale getirmektir. Siyonist Örgüt içinde kurulmuş olan Yahudi Ajansı'nın da desteğıyle Filistin'de bir Yahudi yurdu kurmak adına göçler başlamış oldu.

Filistin'de gelişmiş bir ekonomi daha fazla istihdam ve Yahudi göçmen demektir. Yahudiler, Siyonist Örgüt'ün desteğıyle Filistin'i ekonomik olarak geliştirdiler. Manda idaresinin yetersiz kaldığı yerde Siyonist Örgüt, İngilizleri maddi olarak destekledi. 1925-1936 arasında başta Avrupa ve dünyanın çeşitli yerlerindeki siyasi gelişme ve değişimler söz konusu Yahudi göçlerinin kapasitesini ve niteliğini belirlemişti. Filistin'e sadece göçmenler değil Avrupa'da kazanılmış Yahudi sermayesi de geliyordu. Böylece Yahudiler ile Araplar arasında büyük bir ekonomik gelişme farkı ortaya çıkmış oldu. Yahudiler gelişen ekonomiyle siyasette de söz sahibi oluyordu. İngilizlerin Filistin siyasetine baskı uyguluyorlardı. Araplar ise Yahudilerin kendi nüfuslarına ulaşmalarından ve onların yönetimi altında azınlık haline gelebileceklerinden endişe ediyorlardı. Hâlbuki Araplar, kurulmasını istedikleri bağımsız devlet içinde Yahudilerin azınlık olarak yaşamalarını istiyorlardı. 1933-1936 yılları arasında Filistin'e Yahudi göçü daha da artmıştı. Avrupa'da Nasyonal Sosyalizm'in iktidara gelmesi ile Yahudi karşıtlığı artmış Yahudiler yasal ve yasal olmayan yollarla Filistin'e akın akın gelmeye başlamışlardı. Araplar, durumun daha da kötüleştiğini anlayarak, geç de olsa siyasi ve hukuki bir mücadeleye giriştiler. İngilizler tarafsız bir idare uyguladıklarını iddia etseler de ekonomik açıdan oldukça zengin ve girişimci olarak nitelendirdikleri Yahudi toplumunun baskılarına boyun eğdiler. İngilizlere göre, 1936 yılına gelindiğinde "Yahudi Ulusal Yurdu" pratikte devlet içinde devlet gibi bir yapıya dönüşmüştü. İngiliz Göç İdaresi'nin 1936'daki sayılarına göre, Yahudiler Filistin'deki nüfusun yaklaşık yüzde 30'una sahiplerdi. Filistin'de 1.336.518 olan toplam nüfusun 370,483'ü

Yahudi'ydi. Bunlar, kayıtlara geçmiş rakamlardı, bir de kayıt dışı göçü ilave edersek oldukça önemli bir artış görülmekteydi. İngiliz Manda idaresi bu sayının 400,000'e ulaştığını tahmin etmekteydi.⁶⁹ Yine aynı yıldıki verilere göre, Filistin'deki Yahudi nüfusu, en büyük şehir olan Tel Aviv'de, ulusal bayrağı, marşı, kültürel yapısı, sosyal hizmetler ağı, tarım ve sanayi ile büyümüş ekonomisiyle 400.000 i bulmuştu. İngiliz raporlarına göre, Yahudi göçünün yıllık oranına bakıldığında, Yahudi nüfusu gelecek on yıllar içinde Arap nüfusuna eşit olacaktı. Elbette ki g, bu durumun ortaya çıkmasını hızlandıran başlıca unsurdur. Gler, Avrupa'da kazanılmış olan büyük miktarda sermayenin Filistin'e akmasını sağladı. Böylece yeni gelecek olan göçmenlere yeni yerleşim yerleri ve istihdam alanları açılmış oldu. İngiliz Manda İdaresi ile birlikte yürütülen bu planlı g programı oldukça başarılı oldu. İngilizler, Yahudilerin bu başarısının kendi Manda İdareleri olmadan asla başarılamayacağını iddia ederken, Yahudiler de kendi sermayeleri olmadan İngiliz idaresinin bir katkısı olmadığını savunmuşlardır. Oysa bu başarının tek sırrı vardı. Yahudiler, Filistin'deki ekonomik hayatı, büyük lde, daha fazla göçmen sayısına göre planlamış ve gn devam edeceği varsayımına dayanarak büyük miktarda sermaye yatırımı yapmışlardı. 1936'dan sonra Arapların örgütlü olarak direnişe başlamaları İngilizleri korkuttu. Artık bu yükü taşıyamayacağını anlayan İngiltere, Filistin'e bağımsızlık fikrini gündeme getirmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşta yaşanan trajik olaylar (Holokost)⁷⁰ İsrail'in kuruluş sürecini daha da hızlandırmış oldu.

⁶⁹ Başlamışlı, "İngiliz Raporlarına," 39.

⁷⁰ Nazi Almanya'sı döneminde savaş sırasında işgal edilen sınırlar içindeki yaklaşık altı milyon Yahudi'nin sistemli bir şekilde öldürüldükleri süreci; soykırım.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

National Archives Of United Kingdom, "Palestine: Report of The Royal Commission, 1936, The Property Of His Britannic Majesty's Government", Catalogue Reference: CAB/24/270, London, 1937, 23 Chapter: 1-404.

-----"The Mandate", Chapter II.

-----"The Disturbances Of 1936", Chapter IV

-----"The Jewish Agency", Chapter VI.

-----"İmmigration", Chapter X.

Kitap ve Makaleler

Aydın, Mahir. "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulünün 400. Yıldönümü Kutlamaları", *Osmanlı Araştırmaları XIII*, İstanbul, 1993: 30-38

Başlamışlı, Macide. "İngiltere'nin Yakın Doğu Politikası Dâhilinde Kıbrıs'ın İngilizler'e Devri", *"Tarihte Kıbrıs (İlk Çağlardan 1960'a Kadar)" Sempozyumu Bildirisi*, Cilt: 2, İstanbul, 2017: 825-835.

Başlamışlı, Macide. "İngiliz Raporlarına Göre Filistin'deki İngiliz İdareleri ve İsrail Devleti'ni Oluşturan Süreçteki Roller", *Asia Minor Studies Dergisi*, C. 6, Sayı 12, Temmuz 2018: 15-52.

Deveci, Can. "Herbert Samuel Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 42, Aralık 2017: 1-17.

Ediz, İsmail. "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum Ve Siyaset 1919-1922", *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi* Vol: 2, No: 2, 2015: 141-176.

Herzl, Theodor. *Yahudi Devleti*, Simge Yayınevi, İstanbul, 2017.

Karaman, M. Lütfullah. "Filistin", *TDV İslam Ansiklopedisi*- 13, 1996: 89-103.

----- "Siyonizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*,

Kasalak, Kadir. "İngilizlerin Filistin Politikası Ve Filistin Mandası", *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2016/3, Sayı:25, Isparta, 2016: 65-78.

Kodaman, Bayram, İpek Nedim. "Yahudilerin Filistin'e Yerleşmeleri ile İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Layiha", *Belleten*, Cilt: LVII, S.219, Ankara 1993: 565-587.

Öke, Mim Kemal. *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1982.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

Serbestoğlu, İbrahim. "19. Yüzyılda Filistin'de Yahudiler Üzerinde İngiliz Ve Amerikan Himayesi", *History Studies* Vol. 4/1, 2012: 490-502.

Tür, Özlem. "Türkiye ve Filistin - 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", *AÜSBF Dergisi*, C. 62, S.1, Ankara, 1996: 223 – 251.

Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

Umar, Ömer Osman. "Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, Elazığ, 2002: 422-438.

ISSN: 2587-2532 | e-ISSN: 2587-1862
<http://www.filistin.org>

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
Sayı: 4 (Kış 2018)

Yayın Geliş Tarihi: 15.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 18.12.2018

BPS- Bulletin of Palestine Studies
Issue: 4 (Winter 2018)

Submission Date: 15.11.2018
Acceptance Date: 18.12.2018

Kitap İncelemesi: Benjamin Fortna, The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and special Agent, Oxford University Press, Oxford, New York 2016. XIV+341s, ISBN: 978019049244

Ü. Gülsüm POLAT: <https://orcid.org/0000-0003-0048-8467>

Bu Kitap İncelemesine atıf için: Ü. Gülsüm Polat, İnceleme: "The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and special Agent", Benjamin Fortna, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 4 (2018): 67-71.

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Kitap İncelemesi: Benjamin Fortna, *The Circassian. A Life of Esref Bey Late Ottoman Insurgent and special Agent*, Oxford University Press, Oxford, New York 2016. XIV+341s, ISBN: 978019049244

Türkiye’de yakın dönem çalışmalarının en gizemli konularından birisi olan Teşkilat-ı Mahsusa ve bu bağlamda teşkilat ile ismi sıkça anılan Eşref Kuşçubaşı üzerine hazırlanan Benjamin Fortna’nın çalışması 9 bölümden oluşmaktadır. Çalışma ciddi bir kaynak araştırmasının ürünü olarak kendisini göstermektedir. Çalışmanın içeriğine bakıldığında, giriş olarak yazılan *Tales from Trunk* başlıklı kısım Kuşçubaşı Eşref’in kişisel evrakının yazara nasıl intikal ettiği ve bu evrakların niteliği hakkında bilgi vermektedir. Bu kısımda yazar Kuşçubaşı’nın evraklarındaki eksiklikler üzerinde durmaktadır. Özellikle Kuşçubaşı’nın hayatının zorlu yollarının, bu çalışmanın ortaya çıkmasını ne denli zorlaştırdığı açıklanmaktadır. Yazar çalışmasında Kuşçubaşı’nın ailesinden kendisine intikal eden evrakı esas almakla birlikte evraklardaki kopuklukların da etkisiyle çok daha detaylı bir araştırma yapma ihtiyacı hissettiğini açıklayarak araştırmanın verilerini takdim etmektedir. Bu bağlamda Fortna’nın, Eşref Kuşçubaşı ile ilgili olarak Türkiye ve İngiltere’de araştırmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Başta Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (ATASE) olmak üzere, Başbakanlık Osmanlı, Başbakanlık Cumhuriyet, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi’nden ve Ankara’da bulunan Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi’nden, İngiltere’de ise Imperial War Museum koleksiyonları, Oxford University St. Anthony College Middle East Archive ve yine Oxford Deedes Koleksiyonu başta olmak üzere Londra’da bulunan The National Archives’ın Foreign Office ve War Office evrakından faydalanmıştır. Bunun dışında yazar, Parlamento Arşivi’nde bulunan Lloyd George evrakı ile SOAS Kütüphanesinde bulunan özel koleksiyondan da istifade etmiştir.

Fortna çalışmasında teknik olarak arşiv kaynaklarını ve ilk elden diğer belgeleri esas almak istemiştir. Eşref Kuşçubaşı gibi oldukça mobilize bir karakterin hayat hikayesinin peşinde olmanın, çalışmanın başlıca zorluğunu teşkil ettiğini belirtmektedir. Diğer taraftan çalışmanın başından sonuna kadar Eşref’in Çerkez kimliğinin ona sağladığı iletişim ağlarını, avantajları ve dezavantajları anlatmaktadır. Çalışmada Kafkasya kökenli olan Eşref’in babasının Sultan Abdülaziz’in doğancıbaşılığına yükselmesiyle başlayan bu aidiyet kodlarını sonuna kadar takip etmek mümkün olabilmektedir. Eşref’in hayatının aktif gençlik yıllarına tesadüf eden dönemin İmparatorlukta siyasi ve askeri açıdan çok hızlı değişen bir süreç ile çakışması, Eşref’in hayatını anlamak açısından önemlidir ve yazar söz konusu gelişmeleri Eşref’in hayat çizgisiyle kesiştiği ölçüde açıklamaktadır.

* Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Kütahya, Türkiye (gulsumpolat26@gmail.com)

Çalışmanın, kurgusal açıdan biyografi yazımında tercih edilen türlerden biri olan *episodic* (olaylara bağlı ilerleyen) biyografi kapsamına girdiği belirtilmektedir. Eşref Kuşçubaşı'nın hayat çizgisini takip ederken karşılaşılan sorunlar yüzünden, Fortna tüm arşiv çalışmasına ve diğer kaynaklara rağmen onun hayat hikayesini *episodic* olarak yazmayı tercih etmiştir. Zira tüm araştırma malzemelerine rağmen doğumundan ölümüne kadarki süreci arada boşluklar bırakmadan yazabilmenin mümkün olmadığına kanaat getirmiştir. Bu anlamda çalışmanın sınırlılığını ortaya koymuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı sarayı çevresinde geçen erken dönemi yaşamı ve yarım kalan askeri eğitimi, Arabistan'a babası ve Sami ile gönderilmesi ve sonrasında İzmir'e dönüşü ve burada 1908 devriminden sonra kendisine İzmir bölgesinde bir çeşit jandarmalık görevi verilmesi gibi oldukça ilginç konulara değinilmektedir. Yazar bu bölümde Eşref'in nasıl yaşamının geri kalan kısmındaki kişiliğini oluşturan pek çok gelişmeyle karşılaştığını oldukça akıcı bir dille anlatmaktadır. Üçüncü bölümde Eşref ve Fedai Zabitan olarak nitelendirilen görevlilerin Libya'ya seyahatleri ve İtalyan işgaline karşı direnişi organize etmeleri anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde Balkan Savaşlarının patlak vermesi ile birlikte Eşref'in burada giriştiği mücadele anlatılmaktadır. Balkan Savaşlarının ilkinde İstanbul'un savunması görevinde yer alan Eşref'in ikinci Balkan harbinde Edirne'nin geri alınmasında düşman hatlarına yönelik gerilla harbini yönettiğine değinilmektedir. Çalışmanın beşinci bölümü I. Dünya Savaşı yıllarında Eşref'in faaliyetleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın altıncı kısmı Eşref'in I. Dünya savaşı sırasında, 1916'da yaşanan Arap isyanı nedeniyle merkezle iletişimi kesilen Yemen'e ulaştırılması gereken altınları sözü edilen yere götürme çabası ile ilgilidir. Faysal'a bağlı Arap kabileleriyle yaşadığı çatışmada yaralanması, iyileşmesi ve Kahire'de İngilizlere teslim edilmesi, yani esareti konu edilmektedir. Çalışmanın yedinci kısmı Eşref'in İngiliz esir kampındaki günlerini ele almakta ve buradan gönderildiği Malta'daki günlerine yoğunlaşmaktadır. Fortna'nın çalışmasında ayrıntılarıyla anlatılan esaret, Eşref'in 1920'de İngilizlerin onu serbest bırakması ve İstanbul'a dönmesiyle son bulmaktadır. Çalışmanın sekizinci bölümü Eşref'in Milli Mücadele yıllarında yaşadıklarına yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi yerel direniş liderleriyle işbirliği halinde başlattığı süreçte Eşref'in de bölge kumandanlığına atandığına, ancak Ahmet Anzavur'un Adapazarı'ndaki faaliyetleri yüzünden Ankara Hükümetinin şüphelerini çekmeye başladığına değinilmektedir. Söz konusu şüphelerin oluşmasında Eşref'in Enver Paşa ile geçmişe dayalı sıkı ilişkisinin de etkili olduğuna işaret edilmektedir. Bundan sonra Eşref'in Yunan tarafına geçerek Mustafa Kemal'in yerini almak amaçlı dağınık girişimlerde bulunduğu dikkat çekilmektedir. Çalışmanın dokuzuncu bölümü Eşref'in 1920'den sonraki hayatının kısa bir özetidir. 150'likler listesinde yer alması, önce Yunanistan sonra Mısır'da yaşaması, problemleri ve "kötü ününü" düzeltmek için verdiği mücadele anlatılmaktadır. Çalışma Eşref'in Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içerisindeki yerine dair bir tartışma ile son bulmaktadır.

Eşref Kuşçubaşı gibi bir ismin hayatını konu alan bir eserin yayımlanmış olması, Türk akademisinde çok farklı alanlarda çalışma yapanlar için dikkate değerdir. Bu

anlamda Eşref Kuşçubaşı'nın hatıratı başta Teşkilat-ı Mahsusa'nın yapısı üzerinde derinlemesine inceleme yapanlar ve Libya, Balkanlar ve I. Dünya Savaşı sırasında gayrinizami harbin yapısını bilmek isteyenler için akademik düzeyde veri sağlamaktadır. Ayrıca Çerkez kimliği ve bağlantıları da konunun ilgilileri açısından ilginç veriler ortaya koymaktadır. Anadolu hareketinin başlamasından sonra Eşref'in bölgesel direnişe dahil olması, 1920'den itibaren Mustafa Kemal'in bölgesel ve özerk olan grupları kontrol altına almaya başlaması ve Çerkez Ethem ile birlikte Yunan birliklerince kontrol edilen tarafa geçmesi süreci de özellikle 150'likler gibi üzerinde pek çok tartışmanın olduğu meseleler üzerine çalışanlara bilgi sağlamaktadır. Yazar Milli Mücadele ekibi ile Kuşçubaşı'nın tam olarak ne zaman koptuğunu tespit edememesine rağmen bu kopuşun muhtemel sebeplerini sıralamaktadır. Yazar bu meselelerle ilgili argümanlarını genelde Kuşçubaşı'nın eşi Pervin'in yazılarından yola çıkarak oluşturmaktadır. Fortna çalışmasında Eşref'in Ankara ile bağlarını koparmasından sonra izini sürmenin daha da zorlaştığını ifade etmektedir. Önce Yunan hattına geçişi ardından da Mısır'a gidişi burada işlenmektedir. Yazar Eşref'in hayatının 1920'den öldüğü 1964'e kadar olan safhasının –Eşref gibi bir şahsiyet için– önemli olmadığını belirtmektedir. Ancak Eşref'in en fazla yazdığı dönemin bu 44 yıl olduğunu düşünürsek Fortna'nın yargısının fazla iddialı olduğu söylenebilir. Eşref'in bu dönemde yazdıkları ve seyahatleri olmasaydı, Fortna'nın çalışması da bu şekliyle ortaya çıkamazdı. Bu nedenle önemsizlik hükmü havada kalmaktadır. Diğer taraftan bu kısımda özellikle Türk okuyucu için detayları pek de bilinmeyen, Eşref ile Çerkez Ethem'in Midilli'de kurdukları “Anadolu İhtilal Komitesi” isimli yapıya, kimi girişimlerine ve Ankara merkezli Türk devletine yönelik nasıl bir faaliyet içerisine girdiklerine değinilmektedir. Yunan devleti ve Müttefiklerin finansmanı ile Ege kıyılarından zaman zaman çeşitli saldırılar düzenledikleri anlatılmaktadır. Burada verilen bilgiler, Eşref'in karmaşık şahsi mücadelesinin bir parçası gibi görünmekle birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının ne denli farklı tehditlerle çevrili olduğunu göstermesi açısından konuyla ilgili süreçleri araştıranlara veri sağlamaktadır. 1938'de 150'liklere af çıkmasına rağmen Yunanistan'dan dönmeyen Eşref'in Yunanistan devletinin Osmanlı sürgünlerini ülkede istememesi üzerine 1940'larda Mısır'a geçtiği, çalışmadan anlaşılmaktadır. Fortna'nın aktardığı gibi Eşref 1950'lerde ülkeye dönmüş ve zamanının çoğunu hatıralarını yazmaya ve çeşitli arkadaşlarıyla yazışmaya ayırmıştır. Ayrıca çeşitli zamanlarda birlikte çarpıştığı arkadaşlarını ziyaret etmek için seyahatler yapmıştır. Bu kısmın ardından yazar Eşref'in ailesinin yazara açtığı evraklarının niteliği hakkında bir değerlendirmeye yer vererek çalışmayı tamamlamaktadır.

Çalışmada özellikle Eşref'in hayat çizgisinin, karşısına çıkan bazı olaylar nedeniyle nasıl savrulduğu gösterilmektedir. Bu anlamda Fortna imparatorluğun son dönemine tesadüf eden hayat hikayesini incelerken, bu kuşağın hayatının ne denli zorlayıcı deneyimlerle dolu olduğunu tahayyül etmemize imkân verecek tutarlı bir betimleme sunmaktadır. Yukarıda açıklandığı, üzere birbirinden bağımsız ve farklı pek çok alanla ilgili araştırmalar için veri sağlaması, çalışmanın en önemli katkısıdır. Diğer taraftan yazar, yakın dönem Türkiye tarihinin önemli meselelerinden olan “Ermeni tehciri” meselesinde yaşananları “soykırım” ifadesiyle tabir etmekle Batı

literatüründe yaygın olan bir seçimde bulunmuştur. Ayrıca çalışmada bazı yorumların fazla genelleme içerdiğini söylemek mümkündür. Bu da Osmanlı'daki Alman nüfuzu ile ilgili olarak, Cihad-ı ekber ilanının II. Wilhelm'in arzusunu yerine getirmekten başka bir şey olmadığı imasını içeren ifadelerde kendini göstermektedir. Benzer bir vurgu Osmanlı subaylarının Libya harekâtında uygulayabildikleri modern savaş taktiklerini Almanlardan öğrendiklerine dair ifadelerde kendisini göstermektedir. Bu tutum, gücünü kara ordularının savaştaki mukavemetiyle gösteren ve çeşitli değişimlere rağmen bu yapısını sürdürmeyi başaran Osmanlı kara ordusunu ve Türk kurmaylarını, kısaca tüm askeri modernleşme sürecini fazlaca basite indirgemek gibi bir sonuç vermektedir. Zira 1878'den 1914'e kadar geçen süreçte oldukça önemli bir tecrübe edinilmişti. Bunlar dışında bazı dikkat çekici ayrıntılar da çalışmada karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Sepecial Forces (Özel Birlikler/Teşkilat-ı Mahsusa) içerisinde Eşref'in doğrudan kontrolünde olan 40 kişilik Afgan grubundan söz eden yazar, bu grubun iyi teçhizatlı olduğunu, İngiliz Martini-Henrys ya da Alman mavzeri kullandıklarını yazmaktadır. Eşref'in evrakından olduğu düşünölen bu bilgi, ATASE Arşivi'nde yer alan bazı resmi yazılarla çelişmektedir. Eşref Ebu'l-Feridun Bey ismiyle Süleyman Askeri Bey'e yazdığı mektupta Afganların geldiğini, bölgeden urban toplamakta zorlandıklarını, parasızlığın hat safhada olduğunu, beraberindekilerin pabuçlarının dahi olmadığını yazmaktadır.¹ Eğer bu Afgan gruplar birbirinden farklı ise Fortna'nın tespitleri doğru olabilir; ancak grupların birinde pabuç bile yokken diğerinde Alman silahlarının olması ihtimali yüksek görünmemektedir.

Bu gibi başka evrakla çelişkili bilgilerin, yazarın araştırması sırasında karşısına çıkan kaynakların yönlendirmesinin bir sonucu olduğu düşünölebilir. Ancak Fortna'nın akıcı bir üslupla kaleme aldığı eserinde, okuyucu belli noktalara yönlendirirken açıkça belirtmeden kendi tercihlerini ön planda tuttuğu görölmektedir. Olaylar arasında net bağlantıların kurulamadığı noktalarda yazarın yaptığı yorumsal bağlantı ve geçişler, akademik kaygıları olmayan okuyucuyu fazla rahatız etmese de ilgili süreçlere yakından bakanlar için sorguya açıktır. Buna dair ilginç bir örneğe, çalışmanın başlarında rastlanmaktadır. Yazar burada Eşref'in "kurbanlar yaratan ve bir bakıma da kurban seçilen kaderini" açıklarken onu Rumlara karşı etnik temizlik yaparken kurbanlar yaratan, ancak Kemalist rejimle yolları ayrı düştüğu zaman Mustafa Kemal'in etrafındaki bazı kişilerce kışkırtılması yüzünden kurban durumuna düşen biri olarak tsvir etmektedir. Olayları detaylandırdığı son bölümde ise Eşref'in başına gelenlerin sadece kışkırtmaların sonucu olmadığı, yine yazar tarafından ortaya konulmaktadır. Rumlara karşı "etnik temizlik" organizasyonlarının içinde yer aldığı iddiasını Ermeniler için kullanmaktan imtina etmesine rağmen oldukça zorlama bir bakış açısıyla kayıtları arasında Ermenilerden "tümör" diye bahsettiğinden hareketle tehcirlerine karşı olmadığı yorumuna ulaşmaktadır. Çalışmanın eleştiriye hak eden önemli yönlerinden birisi de, Eşref'in kişisel evrakının beklentiyi karşılamayan niteliğidir. Bu evraklardan önemli

¹ ATASE, BDH, K: 1829, D: 7, F: 1-3.

bir kısmının eşi Pervin ile yazışmaları ve Pervin'in hatıratı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların detaylarını okuyucu anlamakta zorlanmaktadır.

Bu değerlendirme yazısı, çalışma orijinalinden okunduktan sonra yazılmıştır. 2017 yılı içerisinde ise Timaş Yayınlarından *Kuşçubaşı Eşref: Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı* ismiyle Selçuk Uygur'un çevirisiyle yayınlanmıştır. Kitabın bu haliyle ismi kulağa oldukça güzel gelmekteyse de kitabın orijinalinde yer verilmeyen biçimde Eşref Kuşçubaşı'nın "Subay" olarak betimlenmesi, okuyucuyu yanıltabilecek düzeyde bir yanlışlık olarak dikkat çekmektedir. Zira Eşref subay olamamıştır. Yine de Türkçe'ye çevirisinin oldukça başarılı bir şekilde yapılmış olması, Türkçe literatür açısından çok faydalı olmuştur.

Uzun sayılabilecek bir literatür geçmişi olan Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ve faaliyetleri konusuyla ilgili çalışmalar içerisinde Philip Stoddard'ın kitabı bir doktora çalışması olması açısından uzun zaman öncelikli kaynak olmuştur.² Teşkilat-ı Mahsusa literatürünün büyük kısmı teşkilatı, üyelerini ve iş görme biçimini anlama çabaları oluştururken bu organizasyon içerisinde olanların kimlikleri ve kişiliklerini dokümanter olarak incelemek, çoğu zaman mümkün olmamıştır. Eşref'in hayatından da anlaşılaacağı üzere, dönemin koşullarının zorluğu yüzünden eğer ilgili kişi bir hatırat yazmadıysa olup bitenlerin kayıtları ya parça-bölük ya da nâ-mevcuttur. Fortna'nın Eşref Kuşçubaşı gibi bir ismin biyografisini yazması, 20. yüzyılın başında imparatorluğun içinden geçtiği süreçte sorumluluk mevkilerinde yer alanların, özellikle de Teşkilatı Mahsusacıların haleti ruhiyesini anlamak ve bu dönemle ilgili değerlendirmeleri daha doğru bir yere oturtabilmek bakımından önemli katkılar sağlamaktadır. Benzer biçimde, Eşref'le aynı dönemlere şahitlik etmiş şahsiyetlerin izini sürenler için de metodolojik açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

² Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, çev.; Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 2003. Stoddard'ın çalışmasının temelden hataları ve Osmanlı istihbaratının yanlış bir algıyla II. Abdulhamid'in hafiye teşkilatının bir devamı algısını ve diğer eksiklikler konuyla ilgili arşiv temelli çalışanlarca tespit edilmektedir; Polat Safi, "A First Button Done up Wrongly: Revisiting Philip H. Stoddard's "Special Organization" after Half a Century", (basım aşamasında). Makalenin yazarı Polat Safi'ye paylaşımı için teşekkür ediyorum.